

આચાર્ય શ્રી ઝંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલિ - ૪૪

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કૃત
પ્રભુ મહાવીર સ્તવના પર સ્વાધ્યાય

પરમ ! તારા માર્ગે

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

શ્રી આદિનાથ તપાગચ્છ જૈન સંઘ-કતારગામ, સુરત

નકલ : ૮૦૦

આવૃત્તિ : દ્વિતીય

મૂલ્ય : ૮૦-૦૦૦ રૂપિયા

: નિમિત્તમ :

આ.ભ.શ્રી મુનિયન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના
૨૦૬૭ના યશસ્વી ચાતુર્માસ

આ પુસ્તક જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી છપાયેલ હોઈ શ્રાવકોએ
જ્ઞાનની પેટીમાં રકમ મૂકી પછી પુસ્તકનો ઉપયોગ કરવો.

પ્રાપ્તિસ્થાન :

■ સેવંતીલાલ એ. મહેતા

૪-ડી, સિદ્ધગિરિ એપાર્ટમેન્ટ, અઠવાલાઈન્સ, સુરત.

ફોન : ૨૬૬૭૫૧૧ મો. ૯૮૨૪૧ ૫૨૭૨૭

■ સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર

હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

■ ધીરુભાઈ વડેયા

૧૦૧, શ્રી ભુવન, પહેલે માળે, ૨૮૯, એસ.વી.પી. રોડ, મુંબઈ-૦૪

ફોન. : મો. ૯૩૨૩૧૭૬૩૧૫, ૨૩૮૭૬૩૧૫

■ આચાર્ય શ્રી ઐકારસૂરિ આરાધના ભવન

વાવ પંથક વાડી, દશાપોરવાડ સોસાયટી,

પાલડી, અમદાવાદ-૭

સુરેશભાઈ કે. મહેતા, ફોન : ૯૪૨૯૩ ૫૫૯૫૩, ૨૬૫૮૦૦૫૩

■ વિજયભદ્ર ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ

હાઈવે, ભીલડીયાજી (બ.કાં.)-ગુજરાત

ફોન : (૨૭૪૪) ૨૩૩૧૨૯

મુદ્રક : કિરીટ ગ્રાફીક્સ

૪૧૬, વૃન્દાવન શોપીંગ સેન્ટર, રતનપોળ, અમદાવાદ-૧. મો. ૯૮૯૮૪૯૦૦૯૧

: તારક છાયા :

શ્રી ગજાભિષેક તીર્થમંડન પરમતારક દેવાધિદેવ
શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ ભગવાન

: દિવ્ય આશિષ :

પૂજ્યપાદ, વચનસિદ્ધ યુગપુરુષ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, નિઃસ્પૃહ શિરોમણિ
મુનિપ્રવર શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, ભક્તિયોગાચાર્ય, સંયમૈકદૃષ્ટિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, વિદ્વદ્વર્ય મુનિપ્રવર શ્રી જનકવિજયજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, સંયમૈકનિષ્ઠ મુનિપ્રવર શ્રી હ્રીંકારવિજયજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, તપસ્વિરત્ન મુનિપ્રવર શ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ઝંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, આગમપ્રજ્ઞ શ્રુતસ્થવિર
પ્રવર્તક મુનિપ્રવર શ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, આરાધનારત મુનિરાજશ્રી જિનચન્દ્રવિજયજી મહારાજ સાહેબ

: આશિષ :

પૂજ્યપાદ, પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવન્ત
શ્રીમદ્ વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પૂ. સાધ્વીજી કલ્પલતાશ્રીજી મહારાજ (માતુશ્રી મહારાજ)

અનુક્રમ

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	સાધકની નકશાપોથી	૧
૨	‘તડફ તડફ જીવ જાસી...’	૬
૩	સાધનાનાં છ ચરણો	૩૩
૪	સાધનાની બે પાંખો : સમ્યક્ આચરણ, સમ્યક્ શ્રુતાભ્યાસ	૫૪
૫	નિમિત્ત અને ઉપાદાન	૭૮
૬	દર્શન, ઝંખના, પ્રાપ્તિ	૯૦
૭	શરણાગતિ	૧૧૨
૮	સાધનાનો સુરેખ નકશો	૧૨૩
૯	સાધના અને ભક્તિની જુગલબંધી	૧૩૪

પૂજ્યપાદ, દાદા ગુરુદેવ શ્રીમદ્વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ
(પૂ.બાપજી મહારાજ)ના ચરણોમાં વન્દના

પવિત્ર આન્દોલનોની દુનિયા

‘ઘર મેં ઘર દિખલાઈ દે, વો સદ્ગુરુ હમાર...’
જેવી ઉક્તિનું મૂર્તિમન્ત રૂપ પૂજ્યશ્રીજી હતા.
તેઓશ્રીના સાન્નિધ્યમાં થોડી ક્ષણો બેસાતું અને
આત્માનુભૂતિ થઈ રહેતી સાધકોને. દેહ રૂપી ઘરમાં
મૂળ ઘર - આત્મસ્વરૂપ - તેમને દેખાતું.

આવા સદ્ગુરુના શીળા સાન્નિધ્યમાં આત્માનુભૂતિ
શી રીતે થાય છે?

ચાર માર્ગો એ માટેના છે : શબ્દ, ઈંગિત, આકાર,
આભા.

સદ્ગુરુનો એક પ્યારો શબ્દ મળે અને પર
તરફની દોડ અટકી જાય. સ્વ તરફ ગતિ ચાલુ થઈ

રહે. પૂજ્યપાદશ્રી એકાદ વાક્ય ક્યારેક કહેતા : શું કરે છે સાધનામાં ? અને સાધનામાર્ગે ચાલવાનો, થોડા સમયથી આવેલો, પ્રમાદ ક્ષણમાં ખંખેરાઈ જતો.

એક સદ્ગુરુ પાસે સાધક આવ્યો. વન્દના કરી ગુરુચરણોમાં. વિનતિ કરી : ગુરુદેવ ! આપના શ્રીમુખેથી બે-ચાર પ્યારા શબ્દો સાંભળવા છે.

ગુરુ કંઈ જ બોલતા નથી.

સાધક પાંચેક મિનિટ થોભ્યો. પણ ગુરુદેવને મૌનમાં જોઈ તે ઊઠ્યો. ચાલવા લાગ્યો. દશેક ડગલાં એ ચાલ્યો હશે ને ગુરુદેવે કહ્યું: ‘પાછો ફર!’

બે જ શબ્દો પણ સાધકના અન્તસ્તરમાં એવા તો ઊતરી ગયા. એ સમજ્યો કે ગુરુજી માત્ર દૈહિક પીછેહઠની વાત નથી કરતા. પરમાંથી પાછો ફરવાની મને સૂચના આપી રહ્યા છે.

એકદમ યોગ્ય સમયે બે શબ્દો મળી ગયા... આત્માનુભૂતિ ભણીની યાત્રા ચાલુ !

ઈગિત. ઈશારો.

પૂજ્યપાદશ્રીજી વાસકેપ આપવા માટે હાથને ઊંચકતા. સાધકના બ્રહ્મરન્ધ્ર પર એ વાસકેપ ઝરતો. અને...

ઘણા સાધકોનો અનુભવ છે કે શક્તિપાતની એ ક્ષણોમાં અનિર્વચનીય શાન્તિ અનુભવાતી.

સદ્ગુરુનો આ ઈશારો હતો. સદ્ગુરુદેવ કહેતા હતા કે ભાઈ ! આ પ્રશમરસ તારી ભીતર ભરેલો જ પડ્યો છે. આજે એનું એક ઝરણું ચાલુ થઈ ગયું છે. એને તું હવે ચાલુ જ રાખજે !

ક્યારેક પૂજ્યશ્રી વહાલથી સાધકની પીઠ પર ધબ્બો લગાવતા. અને સાધકના વિભાવો ખરી પડતા. ‘સમાધિશતક’ કહે છે તેમ સાધક ગલિતવિભાવ બનતો. (‘જો ખિન્નુ ગલિત વિભાવ.’)

આકાર. સદ્ગુરુના ચહેરા પરના ભાવો.

પૂજ્યશ્રીના મુખ પર જે આનન્દ રેલાયા કરતો એ જોઈ સાધકને પોતાના આનન્દઘનતાના સ્વરૂપની સ્મૃતિ થતી.

પૂજ્યશ્રીના ચહેરા પર છલકાતો આનન્દ જાણે કે કહેતો હતો કે, ભાઈ ! તું પણ આનન્દઘન જ છે. વિષાદને ખંખેરી નાખ !

વિષાદને ખંખેરી નાખવાનું સૂત્ર આપણને તેમના જીવનમાંથી જે મળતું, તે આ હતું : ઘટના-નિરપેક્ષતા.

ઘટનાઓ અનુકૂળ ઘટે કે પ્રતિકૂળ; સાધકે હર્ષ-શોક કરવાના નથી હોતા. એણે તો માત્ર ઘટનાઓને જોવાની હોય છે.

આભા. ઓરા. પવિત્ર કાયામાંથી નીકળતાં
ચારિત્ર્યપૂત આન્દોલનો.

આપણા માટે અત્યારે અવલંબનરૂપ છે આ
આન્દોલનો. જે આન્દોલનોએ વિદ્યાશાળા (દોશીવાડાની
પોળ, કાળુપુર, અમદાવાદ)ના પૂજ્યશ્રીના રહેવાના
ખંડને ચાર્જડ, આન્દોલનોથી છલકાતો બનાવી દીધેલો.

સદ્ગુરુના શબ્દ, ઈંગિત અને આકારને પામવાનું
સૌભાગ્ય કાળની થપાટે ખરી પડ્યું. પરંતુ આન્દોલનોને
- એ પવિત્ર આભામંડલને કોઈ શક્તિ આપણી પાસેથી
છીનવી શકે નહિ.

વિદ્યાશાળાના તે ખંડમાં પધરાવાયેલ પૂજ્યશ્રીની
મૂર્તિ સમક્ષ ધ્યાનમાં બેસીએ ત્યારે એ પવિત્ર
આન્દોલનોના સાગરમાં ડૂબતા હોઈએ, એ
આન્દોલનોની ધારામાં વહેતા હોઈએ એવો અનુભવ
ઘણા સાધકોએ કર્યો છે.

આ આન્દોલનો એ જ કાર્ય કરે છે, જે ક્યારેક
પૂજ્યપાદશ્રીજીના શબ્દોથી, ઈંગિતથી કે આકારથી થતા
હતા. ઘણા સાધકોએ વિદ્યાશાળાના પૂજ્યપાદશ્રીજીના
આ પવિત્ર આન્દોલનોને પામીને પોતાની શિથિલ
બનેલી સાધનાને વેગવાળી બનાવી છે.

આવા આન્દોલનો પૂજ્યશ્રીજીના પાર્થિવદેહના
અગ્નિસંસ્કાર જ્યાં થયેલ તે સમાધિસ્થળે (જમાલપુર,
અમદાવાદ) પણ સારી રીતે મળે છે.

આ બે સ્થળે તો ઘનીભૂત થયેલ ઊર્જા, આન્દોલનો મળે જ છે. સશક્ત સાધક પૂજ્યપાદશ્રીજીનું સ્મરણ કરી પોતાના ખંડમાં પણ ધીરે ધીરે આવા આન્દોલનો લાવી શકે છે.

શબ્દ, ઈંગિત અને આકાર કરતાંય આભા સશક્ત છે અને એનો વ્યાપ પણ વિશાળ છે.

આભા / ઓરા સૂક્ષ્મ છે અને માટે સશક્ત છે. બીજું, સમયના ગાળામાં પણ એનો વ્યાપ બહુ મોટો છે. સદ્ગુરુના શબ્દો એક દિવસમાં એકાદ કલાક કદાચ મળી શકે. ઈંગિત અને આકાર પણ ક્યારેક મળે. જ્યારે આભા? એને તો તમે લીધા જ કરો. પીધા જ કરો. શાશ્વતીના લયમાં એ છે.

સાધક ધારે તો ચોવીસ કલાક સદ્ગુરુની ઓરામાં રહી શકે.

તો, સમયના સન્દર્ભમાં ઓરાનો વ્યાપ મોટો છે. એ જ રીતે, ફેલાવ-વિસ્તારના સન્દર્ભમાં પણ એનો વ્યાપ ગજબનો છે. સદ્ગુરુની સાધના જેટલી ઊંચકાયેલી, એટલી જ એમની ઓરા-રેન્જ વિસ્તૃત.

તો અત્યારે, માત્ર પૂજ્યપાદ બાપજી મહારાજને ભાવથી યાદ કરીને એમની ઓરા-રેન્જમાં સાધક પ્રવેશી શકે અને સાધનાને ઊંચકી શકે.

દાદા ગુરુદેવ ! આપનાં પવિત્ર આન્દોલનો
અમારું રક્ષાકવચ બની રહો ! વિભાવમાં અમે જઈ ન
શકીએ. સ્વરૂપની વૈભવી દુનિયા ભણી જ અમારા પગ
મંડાય એવી પ્રાર્થના આપનાં શ્રીચરણોમાં.

શ્રી ગજાભિષેક તીર્થ,

—યશોવિજયસૂરિ

સાપુતારા, ગુજરાત.

[જેઠ સુદિ ૮, વિ. સં. ૨૦૬૫.

પૂજ્યપાદ, દાદા ગુરુદેવ ભદ્રસૂરીશ્વરજી

મ.સા.ની ૩૨મી પુણ્યતિથિ]

સ્તવના-પ્રવેશ

[૧]

સાધકની નકશાપોથી

મધ્યપ્રદેશમાં વિહારયાત્રા અમારી ચાલુ હતી. નયનાભિરામ તીર્થો, મનોહર પ્રભુ-ભિમ્બો; યાત્રા કરવાનો અપૂર્વ આનંદ માણી રહ્યા હતા.

એક સવારે હું પાછળ હતો અને મેં જોયું કે એક સાધ્વીવૃંદ કયા રસ્તે જવું તે અંગે મૂંઝવણ અનુભવતું હતું. આગળનાં બધાં નીકળી ગયેલાં. તેઓ પાછળ રહી ગયેલાં : હવે કયા રસ્તે જવું ? તેની મૂંઝવણમાં તેઓ હતાં. ત્યાં એમણે મને જોયો. આશ્ચસ્ત થયાં. પૂછ્યું : સાહેબ, આપણો માર્ગ કયો ?

મેં હસતાં હસતાં કહ્યું : આપણે ચાલીએ છીએ એ માર્ગ મજાનો જ છે ને ! એમણે પૂછ્યું : પણ એ આપણો માર્ગ છે ? આપણે જવાનું ગામ એ રસ્તે આવશે ?

મેં કહ્યું : અર્ધો કિલોમીટર આ રોડ પર ચાલી ડાબા હાથે કાંકરાવાળા માર્ગ પર ચાલવાનું છે. એ રસ્તે દશ કિલોમીટરે આપણું ગામ આવશે. તેઓ એ રીતે ચાલ્યાં અને મંઝિલે પહોંચ્યાં.

માર્ગની વ્યાખ્યા કઈ ?

જે મંઝિલે પહોંચાડે તે માર્ગ.

સાધનામાર્ગ પર ચાલનાર દરેક વ્યક્તિએ વિચારવા જેવો યક્ષપ્રશ્ન આ છે : હું લક્ષ્યબિન્દુને નક્કી કરીને ચાલી રહ્યો છું કે મોર્નિંગ વોક કરી રહ્યો છું.

લક્ષ્યબિન્દુ શું છે ?

રાગ, દ્વેષ અને અહંકારનો સંપૂર્ણ ક્ષય એ છે આત્યન્તિક લક્ષ્ય - અલ્ટિમેટ ગોલ. અને રાગ, દ્વેષ, અહંકારની શિથિલતા એ છે અત્યારનું લક્ષ્ય.

એ લક્ષ્ય ભણી ચલાય ને આનંદ, આનંદ થઈ રહે.

પ્રસ્તુત સ્તવના સાધનાના અવરોધો અને તેમના દૂરીકરણની ચર્ચાને કેન્દ્રમાં રાખીને વહી રહી છે. ભક્તના હૃદયની ભીનાશ પર સાધકનું તીક્ષ્ણ આંતર નિરીક્ષણ અહીં કડીએ કડીએ ધબક્યા કરે છે.

આંતર નિરીક્ષણને મામલે ક્યાશ ત્યારે વરતાય છે, જ્યારે તીક્ષ્ણતા નથી હોતી. અને અનાદિની સંજ્ઞાને કારણે આપણામાં રહેલી ક્ષતિઓને આપણે જોઈ શકતા નથી.

આ સ્તવના છે દર્પણ.

રીસેપ્શનમાં જવા તૈયાર થયેલો માણસ દર્પણમાં પોતાના ચહેરાને જુએ છે. દર્પણ બતાવે છે કે કાનમાં ક્યાંક સાબુ રહી ગયો છે; ગાલ પર ક્યાંક ડાઘ રહી ગયો છે; એ વ્યક્તિ તરત જ એ ડાઘોને સાફ કરે છે.

આ સ્તવના આ જ રીતે ઘૂંટાવી જોઈએ. સાધનામાં અવરોધક રાગ આદિ એક તત્ત્વની વિચારણા કરી. એ દોષે પોતાની કેવી અધોગતિ કરી છે તેનું હૃદયને હલબલાવે તેવું વર્ણન વિચાર્યું અને પછી એ દોષ કેમ દૂર થાય તેના પ્રાયોગિક આયામોની અનુપ્રેક્ષા કરવાની.

અનુપ્રેક્ષાએ અટકવાનું નથી. અનુપ્રેક્ષા ધારદાર બનશે અને તે આચરણમાં પલટાશે.

દરેક સાધકે અચૂક કંઠસ્થ કરવા જેવી, અચૂક અનુપ્રેક્ષિત કરવા જેવી, અચૂક આત્મસાત્ કરવા જેવી આ કૃતિ છે.

એક જ કૃતિનું અનુપ્રેક્ષણ અને સાધનાની ગાડી દોડવા લાગશે.

આ સ્તવનાને ઘૂંટ્યા પછી ‘બેક સીટ જર્ની’ શબ્દનો અર્થ તમને ખ્યાલમાં આવશે.

પ્રભુએ આપેલી સાધનાની મજાની ગાડી. પ્રભુએ આપેલ મજાનો માર્ગ. પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ જેવા કુશળ ડ્રાઈવર. હવે સાધકે શું કરવાનું ? ગાડીની પાછળની બેઠક પર જમાવી દેવાનું ! થોડીવારમાં જ મંઝિલ સામે !

બહુ જ ઋણી છીએ આપણે પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ સાહેબના : જેમણે સાધનામાર્ગમાં આવતા એક એક અવરોધની ચર્યા

કરી છે અને અશબ્દવાચનામાં તે એક એક અવરોધ કેમ હટે તે પણ બતાવ્યું છે.

દરેક સાધકને દરેક અવરોધો પ્રબળરીતે નડતા હોય તેવું ન પણ બને. પરંતુ જે સાધકને જે અવરોધ પ્રબળરીતે નડે છે, તેણે તે અવરોધ કેમ હટે છે તે બરોબર વિચારી તેને હટાવવા માટે જેટલા ઉપાયો લખ્યા છે, તેને પ્રાયોગિક આયામમાં ફેરવવા જોઈએ.

આ પુસ્તક વાંચતા જવાની સાથે સાધક પાસે એક નોંધપોથી હોવી જોઈએ. જેમાં એ પોતાની સાધનાનો અવરોધ અને એની સામે એને હટાવવા પોતે શું કર્યું અને એથી અવરોધમાં કેટલો ફરક પડ્યો તે નોંધી શકે.

સદ્ગુરુનાં શ્રીચરણોમાં બેસીને પણ પોતે આ વિષયમાં માર્ગદર્શન મેળવી શકે.

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજના શબ્દ-શક્તિપાત રૂપે આવેલી આ સ્તવનાઓ છે. સદ્ગુરુના એ શક્તિપાતને આપણે ઝીલવો છે.

સશક્ત અહોભાવ અને રોજની આ સ્તવનાને ઘૂંટવા માટે અપાતી પંદર મિનિટ; શક્તિપાત ઝીલાઈ જશે.

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજના શબ્દ-શક્તિપાતને ઝીલવા માટે ચાલો, નીકળીએ. એક મધુરી યાત્રા. એક મીઠડો પ્રવાસ. આન્તર પ્રવાસ. ભીતર ચાલવાનું : મહાપુરુષની આંગળી પકડીને. અને થાક્યા તો....? માનો ખભો તૈયાર જ છે ને !

ચાલો, કદમ ઉપાડીએ.

યાત્રાએ જતાં પહેલાં પ્રવાસીના મનમાં ચાર વાતો સ્પષ્ટ હોય છે : પ્રવાસે ક્યાં જવું છે ? (યાત્રાનું લક્ષ્યબિંદુ / મંઝિલ), કયા માર્ગે જવું છે ? (યાત્રાપથ), જંગલ, નદી વગેરે માર્ગમાં અવરોધો કેટલા આવે છે ? (યાત્રાનાં અવરોધક તત્ત્વો) અને એ અવરોધોને પાર કઈ રીતે જવાય ? (અવરોધક તત્ત્વોનું દૂરીકરણ).

પહેલી વાત : સાધના દ્વારા શું પામવું તે નક્કી છે ? રાગ, દ્વેષ, અહંકારની શિથિલતા પામવી છે આ લક્ષ્ય નક્કી થઈ ગયું ? જો હા, તો -

બીજી વાત : એ માટેનો માર્ગ કયો ? પ્રભુએ આપેલ સાધના એ તેને પામવા માટેનો માર્ગ છે એ નક્કી થઈ જવું જોઈએ. સદ્ગુરુ દ્વારા મળેલી પ્રભુની સાધના એ છે માર્ગ.

ત્રીજી વાત : એ માર્ગમાં અવરોધો કયા આવે છે ? જેની જાણકારી આ સ્તવનામાં આપેલી છે.

ચોથી વાત : એ અવરોધોને પાર કેમ જવું ? સ્તવનાની અશબ્દ-વાચનામાં એ અવરોધોને હટાવવાના ઉપાયો ચર્ચાયા છે.

સાધક માટે નકશાપોથી જેવી આ સ્તવના છે. કહો કે એક ગ્રંથ. સ્તવના હોવાથી ગુજરાતીભાષી વાચક એને વારંવાર ગુનગુનાવી શકે, ઘૂંટી શકે અને સાધનાને લક્ષ્યાભિમુખ બનાવી શકે.

હવે યાત્રા શરૂ કરીએ.

સ્તવનાની પહેલી કડી

[૨]

‘તડફ તડફ જીવ જાસી...’

સાત વરસની બેબી મારી પાસે આવી.
મને પૂછ્યું એણીએ : ગરમી કેવી છે ?

ભાદરવો તપી રહ્યો હતો. બપોરના ચારેક
વાગ્યાનો સમય. ગરમી તો હતી જ. મેં કહ્યું :
બેટા ! ગરમી એનું કામ કરે, આપણે આપણું
કામ કરીએ.

બેબી ચબરાક હતી. મને કહે : એમ
નહિ; સાફ-સાફ કહો કે ગરમી છે કે નહિ ?
અને કેવી છે ?

મેં કહ્યું : ગરમી તો છે જ. અને આજે તો
બફારો પણ પુષ્કળ છે.

બેબીએ એના પ્રશ્નના મૂળ તરફ જતાં
કહ્યું: ઉપાશ્રયની ચારે બાજુ બારી-બારણાં ખુલ્લાં
છે, તોય ગરમી અહીં લાગે છે; તો દહેરાસરમાં
ભગવાનને કેવી ગરમી લાગતી હશે ?

હું તો એના આ રહસ્યોદ્ઘાટનથી છક થઈ ગયો. ભગવાનને કેવા જીવન્ત એણે માન્યા કે પ્રભુને ગરમી લાગશે એના વિચારે એ અકળાઈ ગયેલી.

પાલનપુરના મારા ચાતુર્માસની આ ઘટના આજે પણ યાદ આવે છે. ધાણધાર ઉપાશ્રયમાં અમે લોકો હતા. બાજુમાં શ્રી શામળા મહાવીર પ્રભુનું દહેરાસર.

પેલી બેબીની મોટી બહેન અને એની બહેનપણીઓ પ્રભુની આંગી માટે આવેલ. આંગી તૈયાર થવામાં હતી અને બેબીને થયું કે પ્રભુને આમે ગરમી લાગતી હશે અને એમાં ચાંદીના ખોખાવાળી આંગી ચઢાવતાં તો કેટલી બધી ગરમી લાગશે ? એ દોડતી મારી પાસે આવી. એણે ઉમેર્યું : આમે ભગવાનને ગરમી લાગતી હશે અને એમાં આંગી ચઢાવવાથી તો કેવી અસહ્ય ગરમી લાગશે ?

મને કઠોપનિષદ્ યાદ આવ્યું. જ્યાં નચિકેતાને યમ કહે છે : તારા જેવો પ્રશ્ન પૂછનાર મળવો દુર્લભ છે.^૧

બેબીને મેં મનોમન ધન્યવાદ આપ્યા. થયું કે આવા સપ્રાણ, ચૈતન્યથી છલકાતા પ્રભુને સ્વીકારવા એ કેવી મોટી વાત હતી !

નાની બેબીને સમજાવ્યું કે બેટા ! પ્રભુ તો સર્વશક્તિમાન છે. એમને ગરમી ન લાગે. બેબી રાજી થતી દોડી ગઈ.

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કોઈ દહેરાસરમાં પ્રભુ મહાવીર દેવના સાન્નિધ્યમાં બેઠા હશે. તેમનાં યોગચક્ષુ સાક્ષાત્ પ્રભુને નીહાળી રહ્યાં હશે. ‘મારા પ્રભુ, મારા નાથ ! તમે મને જુઓ છો ને ?’ એવું

૧. ત્વાદૃગ્ નો ભૂયાન્નચિકેતઃ પ્રષ્ટા ॥ કઠોપનિષદ્ (૧/૨/૧)

કંઈક તેઓ ઉચ્ચારી રહ્યા હશે.... ત્યાં ક્યાં મૂર્તિ હતી ? હતા સાક્ષાત્ પ્રભુ. અને સ્તવના શરૂ થઈ. ભીતરની સંવેદના શબ્દ રૂપે પ્રગટી....

તાર હો તાર પ્રભુ ! મુજ સેવક ભણી,
જગતમાં એટલો સુજસ લીજે;
દાસ અવગુણ ભર્યો જાણી પોતા તણો,
દયાનિધિ ! દીન પર દયા કીજે....

કેટલીક કૃતિઓ પહેલી કડીએ કે પહેલા ગાથાસૂત્રે પૂર્ણ થઈ જતી હોય છે; અહીં, ભાગવતી સાધનાને સસૂત્ર વ્યાખ્યાયિત કરતી આ સ્તવના, પહેલા શબ્દે જ પોતાના કથયિતવ્યનો સાર આપી દે છે: ‘તાર!’ તું મને તારી દે, ભગવાન ! હું મારી શક્તિથી રાગ, દ્વેષ, અહંકારના આ સાગરને તરી શકું એમ નથી.

યાદ આવે કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની પ્રાર્થના :

તમે મારા ગાનની પેલે પાર ઊભા છો. મારા સૂર તમારા ચરણને પામે છે, પણ હું તમને પામતો નથી. કેવો અદ્ભુત પવન વાય છે ! હવે નૌકાને બાંધી ન રાખો. પાર થઈને મારા હૃદયમાં આવો, આવો. તમારી સાથેની ગીતની રમત દૂરની રમત છે; આખો વખત વેદનાના સૂરે વાંસળી વાગે છે. આનંદભરી નીરવ રાતના ગાઢ અંધકારમાં મારી વાંસળી લઈ જાતે જ ક્યારે વગાડશો ?^૨

પરભાવમાં હું ડૂબી રહ્યો છું. પ્રભુ, તું મને તાર !

સ્વરૂપથી ચ્યુત થવું કઈ રીતે ગમે ? એકવાર સ્વરૂપ દશાનો આનન્દ આછોસો પણ મેળવી લીધો; હવે એના વિના એક ક્ષણ ચેન ન પડે.

૨. ગીત પંચશતી, ૮૭.

સ્વરૂપ-ચ્યુતિ એટલે જ હિંસા. યાદ આવે અધ્યાત્મ ગીતા : ‘આત્મ ભાવ હિંસનથી હિંસા...’

સાધક અહીં પૂછશે કે નિજ-ભાવમાં આનન્દ આવે છે. એનું સાતત્ય ચાલુ રહે તેવી ઈચ્છા પણ હોય છે. અને છતાં આ પરભાવની આંધી કઈ રીતે બધું રફેદફે કરી નાખે છે ?

પરભાવને, આખરે, પ્રવેશવા કોણ દે છે ?

વિકલ્પોને કારણે રાગ, દ્વેષ, અહંકાર ચિત્તમાં પ્રવેશે છે.

એટલે જ, અધ્યાત્મગીતાની નિજભાવનું હિંસન તે હિંસા આ વ્યાખ્યાના સન્દર્ભમાં, વિકલ્પોમાં મન જાય તે હિંસા, આ સવાસો ગાથાના સ્તવનની વ્યાખ્યા કાર્ય-કારણભાવની શૃંખલા રચી દેશે.

મજાની કડી છે સવાસો ગાથાના સ્તવનની :

‘એકતા જ્ઞાન નિશ્ચય દયા, સુગુરુ તેહને ભાખે;

જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નિજ પ્રાણને રાખે.’

પ્રારંભિક સાધક અહીં પૂછશે કે, વિચારો તો આવી જ જાય છે. એમને રોકવા શી રીતે ?

ઉત્તર સહેલો છે. ‘કર્યો કોયડો કોડીનો’ કહે છે ને ! કોયડાનો ઉત્તર મળી ગયો તો કોયડો શું છે ?

ઉત્તર આ છે : વિચારોને માત્ર જુઓ. એમાં ભળો નહિ.

વિચારો અલગ.

તમે અલગ.

હવે વિચારો શું કરે ?

અમૃતવેલની સજ્જાય કહે છે :

‘દેહ મન વચન પુદ્ગલ થકી, કર્મથી ભિન્ન તુજ રૂપ રે....’

શરીર તમે નહિ,

વિચાર તમે નહિ,

બધાને પેલે પાર છો તમે.

પ્રયોગ આ રીતે શરૂ કરીએ.

દેહ ખાય છે અને તમે જુઓ છો.

દેહની ક્રિયાઓને તમે જુઓ છો.

જોવાનું.

ભળવાનું નહિ.

રૂસી અવકાશયાત્રી પેકોવે પોતાની ડાયરીમાં લખ્યું છે કે અવકાશ-યાન ગુરુત્વાકર્ષણવિહોણા અવકાશમાં ગયું ત્યારે શરીર સીટથી ઊંચું થઈ હવામાં તરવા લાગે. બેલ્ટ બાંધેલ હોય અને સૂતેલ હોય ત્યારે શરીર પટ્ટાને કારણે સીટ જોડે જકડાયેલું રહે; પણ હાથને બાંધ્યા ન હોય તો એ હવામાં તર્યા કરે. એ વખતે મારા શરીરનાં અંગોને જોવાનું થયું. અને આ મારો પહેલો આધ્યાત્મિક અનુભવ : જ્યારે મને લાગ્યું કે હું શરીર નથી.

દેહ વૈભાવિક ક્રિયાઓમાં જશે ત્યારેય તમે એથી અલગ હશો. કર્તૃત્વનું દોરડું તમે છોડી નાખ્યું ને !

આ જ પ્રયોગને આગળ વધારીએ. વિચારો મનમાં પ્રવેશ્યા. પણ એ તો બહારથી આવેલ તત્ત્વ છે. એની જોડે મારે શું ?

‘તડક તડક જીવ જાસી...’

સાદી ભાષામાં કહીએ તો વિચારો જોડેની સાંકગાંઠ તૂટી જવી જોઈએ. વિચારો પરની મારાપણાની છાપ આપણને એની સાથે બાંધી દે છે.

અષ્ટાવક ઋષિ માર્મિક રીતે કહે છે : “અયમેવ હિ તે બન્ધો, દ્રષ્ટારં પશ્યસીતરમ્.” ભાઈ ! તું જકડાય છે ત્યાં, જ્યાં દ્રષ્ટા તરીકે તું બીજાને કલ્પે છે.

દ્રષ્ટા માત્ર આત્મા.

એ સિવાયનું બધું જ દૃશ્યકોટિમાં.

શરીર પણ દૃશ્ય,

મન પણ દૃશ્ય...

દૃશ્ય (જોવાની વસ્તુ) અને દ્રષ્ટા (જોનાર) બેઉ એક શી રીતે થશે?

‘તાર !’

મને નિર્વિકલ્પ બનાવ, પ્રભુ !

આ થયો સાધકનો મઝાનો લય.

ભક્તનો લય કેવો રહેશે ?

ભક્ત જ્યારે ‘તાર...!’ કહેશે ત્યારે કેવો ભાવ તેના હૃદયમાંથી ઊઠશે ?

ભક્તની અસહાય દશાને અભિવ્યક્ત કરે છે ‘તાર’ પદ.

ભક્તિ-જગતનું પહેલું સૂત્ર છે ભક્તની અસહાય દશા. અને એટલે જ સાધનાની પ્રભુકર્તૃકતા.

‘વીતરાગસ્તોત્ર’માં આ પ્રભુકર્તૃકતા પર ભાર મૂકતાં કહેવાયું કે પ્રભુની કૃપાથી જ ભક્તિ, સાધનાની આ પગથાર સુધી અવાયું છે.^૩

૩. ભવત્પ્રસાદેનૈવાહ-મિયતીં પ્રાપિતો ભુવમ્ ॥

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે : ‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ તુમ હી આણ્યો.’

એક સંગોષ્ઠિમાં આ પંક્તિઓ પર હું બોલી રહ્યો હતો ત્યારે એક ભાવકનો મજાનો પ્રશ્ન આવી પડ્યો : કલિકાલસર્વજ્ઞશ્રી ‘એવ’ પદ દ્વારા અને મહોપાધ્યાયજી ‘હી’ શબ્દ દ્વારા શું સૂચવી રહ્યા છે ?

મેં હસતાં હસતાં કહ્યું : એ જકાર એટલા માટે છે કે પડદા પાછળથી પણ આપણું હું અંદર ન આવી જાય ! માત્ર અને માત્ર પ્રભુકૃપા જ સાધકને ઊંચકે છે અને એમાં આપણો કોઈ જ હિસ્સો નથી એ બતાવવા ‘જ’ શબ્દ મુકાયો છે. નહિતર, આપણા ‘હું’ની માયા તો જબરદસ્ત છે. પ્રભુએ કૃપા વહાવી; પણ એને ઝીલનાર તો ‘હું’ હતો ને ! એમ કહીનેય ‘હું’ સાધનાના આંશિક કર્તૃત્વની દુનિયામાં આવી જ જાય !

એ ‘હું’ ત્યાં ન આવી જાય માટે છે જકાર: પ્રભુકૃપા જ ભક્તને ઊંચકે છે. ‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ તુમ હી આણ્યો....’

પ્રસાદ અસ્તિત્વમાં છવાઈ જાય છે ત્યારે....?

શ્રી હરીન્દ્ર દેવેની પ્રાર્થના યાદ આવે :

તારાં નીલમ નેત્રના ગગનમાં ખોવાઈ જવું ગમે,
તારા હોઠ પરે પ્રસન્ન સ્મિત થૈ ફેલાઈ જવું ગમે;
તારા બાગ મહીં બની કુસુમ, મા! ચૂંટાઈ જવું ગમે,
તારો જ્યાં પથ હોય ત્યાં રજ બની વેરાઈ જવું ગમે.

જો કે, આ પ્રસાદ તો વરસ્યા જ કર્યો; પણ ઝીલવામાં આપણી ત્રુટીઓ ઘણી રહી.

‘તડક તડક જીવ જાસી...’

તમારે પંથેથી કદીક મુખ મેં ફેરવ્યું હશે,
તમારી દૃષ્ટિનાં અમૃત કદી ઓછાં નવ થયાં;
બને કે ધ્યાનેથી સરું કદીક માયા-જગતમાં,
તમારી છાયાના મનભર વિસામા નિત રહ્યા.^૪

પણ આ ત્રુટીઓને, પ્રભુ ! તેં જોઈ જ નહિ. તારા પ્રસન્ન
મુખકમળથી હું પ્રભાવિત બન્યો. હવે મનમાં ઘુમરાતા ભાવો આવા છે :

તારી સન્નિધિનું અગાધ સુખ કો અમ્બોધિ શું ઘૂઘવે,
તારી દિવ્યકૃપા તરંગિત બને, માતા ! હવે અન્તરે;
તારાં દર્શનની ક્ષણો તલસતી મારી પ્રતીક્ષા સદા,
તારા પંથ પરે હવે જઈ ઊભો બીજી ન કોઈ દિશા.^૫

‘તાર !’ તું મને તારી દે, ભગવાન ! હું મારા બળ પર આધાર
રાખી તરવા જવું તો શું થાય ? નાવ ડૂબે જ. બીજું શું થાય ?

યાદ આવે મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ : ‘તપ જપ મોહ
મહાતોફાને, નાવ ન ચાલે માને રે....’

તપ અને જપનું મજાનું સામર્થ્ય. જેના દ્વારા ભવપાર ઊતરી શકાય.
પણ પ્રભુ ! મને એ સાધનોનો સમ્યગ્ ઉપયોગ કરતાં ન આવડ્યું. ‘તપ
મેં કર્યો. જપ મેં કર્યો...’ આવા અહંકારનું તોફાન ઉપડ્યું ભીતર. હવે
આમાં સાધનાની નાવ કઈ રીતે ચાલે ?

પ્રભુ ! મારા અહંકારને તું છીનવી લે ! શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજી
શક્તસ્તવને અન્તે જે પ્રાર્થના મૂકે છે, તે દોહરાવવાનું મન થાય : મેં જપ
કર્યો, પણ એ જપને તું લઈ લે, ભગવાન ! ‘ગૃહાણાસ્મત્કૃતં જપમ્.’ મેં
તપ કર્યો તો મારા તપનેય તું લઈ લે, ભગવાન !

૪. હરીન્દ્ર દવે, અર્પણ. પૃ. ૭૦ પ. હરીન્દ્ર દવે, અર્પણ. પૃ. ૭૧

‘તડક તડક જીવ જાસી...’

તપ-જપકૃત નિર્જરા રહેશે, પણ એ દ્વારા ઊભો થતો અહંકાર વિલીન થઈ જશે.

‘તાર !’ શબ્દમાં ભક્તની અસહાયદશાને સામે છેડે છે પ્રભુનું અપાર સામર્થ્ય. ‘હું ભલે બિલકુલ અશક્ત રહ્યો, પ્રભુ ! તારી શક્તિનો કોઈ પાર નથી. હવે મને શી ફિકર ?’

હકીકતમાં, ભક્તની અસહાયદશા જ પ્રભુપ્રસાદનું અવતરણ એની ભીતર કરાવે છે. ભક્ત કવિ કહે છે : ‘પક્ષું લંઘયતે ગિરિમ્.’ પ્રભુની કૃપા પાંગળાને ગિરિ ઓળંગાવી દે છે. હું અહીં ‘ઍવ’ ઉમેરવાનું પસંદ કરું છું : પાંગળાને જ પ્રભુકૃપા ગિરિની ટોચ પર મૂકી દે. બાકી આપણા પગથી તો સાધનાનો ગિરિ ચઢવો એ કંઈ ખાવાના ખેલ છે ?

‘પગ આપણા, ગતિ પ્રભુની...’ આ લયમાં સ્તવનાનું પ્રસિદ્ધ પદ આવ્યું છે : ‘તું ગતિ....’^૬

‘તું ગતિ...’ પદના મોહક લયને આ રીતે સમજી શકાય : લારી, સાયકલ અને કાર; ત્રણેમાં પૈડાં છે; પરંતુ ગતિનો આધાર ફરવાથી વેગમાં કમસર તીવ્રતા આવે છે. લારી અને સાયકલમાં મનુષ્યના હાથ કે પગનું બળ છે, જ્યારે કારનું બળ એનું એન્જિન છે.

પ્રભુની શક્તિ પાછળ હોય છે ત્યારે ભક્તની સાધનામાર્ગની ગતિ તીવ્ર બને જ. પૂ. મહોપાધ્યાયજી યાદ આવે : ‘હારીએ નહિ પ્રભુ-બળ થકી, પામીએ જગતમાં જીત રે....’

૬. તું ગતિ તું મતિ આસરો, તું આલંબન મુજ પ્યારો રે...

— મહાવીર જિન સ્તવન, મહો. યશોવિજયજી

‘તાર...’

પ્રભુના જગત્કર્તૃત્વને સામે છેડે પ્રભુની સાધના કર્તૃતાને પ્રતિપાદિત કરનારું આ મઝાનું સૂત્ર.

પૂ. આનન્દઘનજી મહારાજે ચોવીશીના પ્રથમ સ્તવનમાં પ્રભુના જગત્કર્તૃત્વનું ખંડન કર્યું છે. ચોથા સ્તવનમાં પ્રભુના સાધના કર્તૃત્વનું મંડન કર્યું છે. લીલા વિરુદ્ધ કૃપાની વાત.

પહેલા સ્તવનમાં તેઓ કહે છે :

‘કોઈ કહે લીલા રે, અલખ અલખ તણી રે, લખ પૂરે મન આશ;
દોષરહિતને લીલા નવિ ઘટે રે, લીલા દોષ વિલાસ....’

કેટલાક દાર્શનિકો એમ કહે છે કે આ જગતનું સર્જન તે અલક્ષ્ય (ઈન્દ્રિયો અને મનથી જેમનો પાર ન પામી શકાય) પરમાત્માની અલક્ષ્ય લીલા છે. આપણે એ લીલાને સમજી ન શકીએ. આપણી બુદ્ધિનો પનો એને સમજવા માટે ટૂંકો પડે.

આવી દાર્શનિક માન્યતાનો ઉત્તરાર્ધમાં છેદ ઉડાડવામાં આવ્યો : પ્રભુ દોષરહિત છે; રાગ-દ્વેષ-ઈચ્છા આદિથી પર છે; તેઓ શા માટે જગતનું સર્જન કરે ? લીલા પ્રભુને ઘટતી નથી.

ચોથા સ્તવનના છેડે તેમણે કહ્યું : ‘દરિસણ દુર્લભ સુલભ કૃપા થકી, આનન્દઘન મહારાજ.’ પ્રભુનું દર્શન કરવું તે બહુ જ દુર્લભ ઘટના છે; પરન્તુ પ્રભુની કૃપા થઈ રહે તો એ એકદમ સરળ છે.

પ્રભુના પ્રસાદને-કૃપાને ભક્ત કઈ રીતે ઝીલે છે એનો મઝાનો ઇશારો ‘લોગસ્સો’ સૂત્રમાં છે.

બહુ જ પ્યારું ગાથાસૂત્ર છે ત્યાં : ‘એવં મએ અભિયુઆ, વિહુય-રયમલા પહીણજરમરણા; ચઉવીસંપિ જિણવરા, તિત્થયરા મે પસીયંતુ.’

શબ્દાર્થ સીધો છે : આ રીતે મારા દ્વારા સ્તવાયેલા, રજ અને મલથી પર, જરા-મૃત્યુથી પર એવા ચોવીસ તીર્થંકર ભગવંતો મારા પર પ્રસાદ વરસાવો !

અશબ્દયાત્રામાં એવું લાગે કે ‘વિહુયરયમલા’ અને ‘પહીણ જરમરણા’ આ બે વિશેષણો સાધક તરફ ખોલીએ.

સાધક હોય વિધૂત-રજોમલ.

રજ એટલે નવાં બંધાતાં કર્મો. મલ એટલે સત્તામાં પડેલ કર્મ.

સાધક કઈ રીતે રજ અને મલને પેલે પાર જાય છે ?

કર્મો નવાં, વિશેષ રૂપે, નહિ બંધાય. પ્યારું સૂત્ર એ માટેનું યાદ આવે : ‘નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહિ કર્મનો ચારો.’ વિકલ્પોની આધારશિલા ગઈ તો કર્મબન્ધ ક્યાં ? રાગ, દ્વેષ, અહંકાર સાથે જોડાયેલ વિચારો તે વિકલ્પો. વિકલ્પો જ ઓછા હોય, કર્મબન્ધ ઓછો જ થવાનો ને !

શેરીમાં રહેલ રજકણ હવાની પાંખ પર ઊડીને ખંડમાં આવે છે, તેમ વિકલ્પોની પાંખ પર ચઢી કર્મની રજ સાધકની ભીતર આવે છે. પણ હવા જ ન હોય તો રજકણ શી રીતે આવશે ?

હવે વાત રહી મલની.

સત્તામાં કર્મ પડેલ છે. તે ઉદયમાં આવશે. પણ તે વખતે સાધક પોતાની ચેતનાને ઉદયાનુગત નહિ બનાવે, સ્વભાવાનુગત બનાવશે.

ક્રોધનો ઉદય થયો. તો એ વખતે ક્રોધમાં ભળવાનું નહિ, ક્રોધને જોવાનો.

તમે દ્રષ્ટા.

ક્રોધ દૃશ્ય.

પડી ગયા બેઉ અલગ !

તો, ન તો રજ વધુ પ્રમાણમાં લાગે સાધકને. ન મલની અસર તેના પર હોય. સાધક બન્યો વિધૂતરજોમલ.

સાધકનું બીજું વિશેષણ છે પ્રક્ષીણજરામરણ. સાધક છે ઘડપણ અને મૃત્યુને પેલે પાર. ઘડપણ અને મૃત્યુ એક પર્યાયથી વધુ શું છે ? આત્મદ્રવ્ય પર જેની દૃષ્ટિ છે, તે સાધક શરીરમાં ઊઠતા પર્યાયોના બુદ્બુદોથી પ્રભાવિત કેમ થાય ?

આવો સાધક પ્રભુના પ્રસાદને પામે છે; સ્વીકારે છે. પ્રસાદ તો પ્રભુનો હરક્ષણે વરસી રહ્યો છે, સાધકની ઉપરોક્ત સજ્જતાઓ તેનામાં પ્રસાદને ઝીલવાની ક્ષમતા ઉભારે છે.

પ્રસાદની એક મઝાની અભિવ્યક્તિ પૂ. માનવિજય મહારાજે આપી છે. પ્રભુ ભક્તના મન-ઘરમાં આવ્યા; ભક્તની વિનતિ સ્વીકારીને.

હવે મઝાની ઘટના ઘટે છે.

આવા પ્રભુ મનઘરમાં આવ્યા. શું આપશે એ પ્રભુ ? ખ્યારા શબ્દો વહ્યા છે : ‘પુષ્ટિ શુદ્ધિ ભાટક ગ્રહી, હું સુખિયો થયો દાસ...’

ગુણોની પ્રાપ્તિ તે પુષ્ટિ.

દોષોનો વિલય તે શુદ્ધિ.

આ પ્રસાદ પ્રભુ તરફથી શી રીતે મળ્યો ? પ્રભુના ગુણો જોયા અને ગમ્યા; એટલે મળ્યા....

‘તડફ તડફ જીવ જાસી...’

સૂત્ર આ રીતે ખૂલે છે : ગુણો ગમે અને મળે... દોષો ડંખે અને જાય. કેવો મજાનો આ પ્રસાદ !

‘તાર હો તાર...’ તાર પદ બેવડાયું છે અહીં. જલદી તારી દે મને, ભગવાન ! તડપનનો લય છે અહીં.

‘ઉપમિતિ’ યાદ આવે : ‘પ્રભુ ! તને નીહાળ્યા પછી, તારા વિના આ સંસારમાં એક ક્ષણ રહેવું ગમતું નથી.’^૭

તડપન....

મીરાંએ કહ્યું છે : ‘તડફ તડફ જીવ જાસી.’ પ્રભુ ! તું મને કેટલું તડપાવીશ ? હવે તો પ્રાણ ચાલ્યા જશે.

પૂ. આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે : પ્રભુ ! તારા વિના એક ક્ષણ રહેવાય એવું નથી. લાખો-કરોડો બીજા ઉપાયો કરું; પણ તું મળે તો જ આનન્દપૂર્વક રહી શકાય.‘ નહિતર, તરફડાટ જ તરફડાટ.

પાણીની બહાર માછલી તરફડે, પરમચેતનાની બહાર ભક્ત-હૃદય તરફડે. પ્રભુ ! મારો આ તરફડાટ તમે જુઓ છો ? તો મને જલદી તમારી પાસે બોલાવો ને ! ‘તાર હો તાર...’

‘ઉપમિતિ’માં સિદ્ધર્ષિએ એક મજાની રૂપક કથા આપી છે : હરણી પોતાના બચ્ચા જોડે જંગલમાં ચરવા ગઈ છે. બચ્ચાને તો મા છે એટલે પૂરી દુનિયા છે; આશ્વસ્તતાના એ ભાવ સાથે બચ્ચું કૂણું કૂણું ઘાસ આરોગી રહ્યું છે. અચાનક એ આંખોને ઊંચકે છે : મા ક્યાં ? મા ક્યાંય

૭. *વિલોકિતે મહાભાગ ! ત્વયિ સંસારપારગે ।*

આસિતું ક્ષણમપ્યેકં, સંસારે નાસ્તિ મે રતિઃ ॥

૮. આનંદધન બિન પ્રાણ ન રહે છિન, કોટિ જતન કરી લીજે.

દેખાતી નથી. ક્યાં હશે મા ? પેલા લતા-મંડપ પાછળ એ હશે ? પેલા વૃક્ષોના ઝુરમુટ પાછળ એ હશે ? બધે જ જોયું. ક્યાંય મા નથી. કેવું ભયભીત બચ્ચું બની રહે એ ક્ષણોમાં.

અસ્તિત્વનો આધાર - મા - જ ઝૂંટવાઈ ગયો. શું કરવાનું ?

આ રૂપક-કથા માંડીને સિદ્ધર્ષિગણિ પ્રભુને પૂછે છે : પ્રભુ ! હરણના એ નાનકડા બચ્ચાની મા વગરની જે સ્થિતિ હતી, તેવી જ શું મારી તમને નથી દેખાતી ?^૯

તડપન....

ભક્તનું હૃદય સીસકી રહ્યું છે... પ્રભુ ! તારા વિના હું કેમ રહી શકું ? વિરહવ્યથા તીવ્ર ત્યારે બને છે, જ્યારે, અલપ-ઝલપ, થોડી ક્ષણો માટે પણ, પ્રભુની સાથે હોવાનું સુખ માણ્યું છે. અનાદિની ધારા - રાગ, દ્વેષ આદિ - નો સ્પર્શ થતાં પ્રભુમિલનની ક્ષણો અદૃશ્ય થઈ... હવે રહેવાતું નથી. એ ક્ષણો - મિલનની - મળતી નથી અને એ ક્ષણો વિના રહેવાતું નથી.

એક જ ધ્રુવપદ હૃદય આલાપતું રહે છે એ ક્ષણોમાં : ક્યારે મળશે એ ? ક્યારે ? ક્યા.....રે ? ‘તાર હો તાર.....’

તડપનનો અંત છે મધુર મિલનમાં.

શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની પ્રાર્થના છે :

દુઃખની વર્ષાથી જેવા આંખનાં આંસુ ખર્ચાં કે હૃદયનાં દ્વાર આગળ પ્રિયનો રથ આવીને ઊભો રહ્યો. મિલનનું પાત્ર વિરહ અને વેદનાથી ભરેલું છે, તે તેના હાથમાં આપી દીધું. ખેદ નથી, મને હવે ખેદ નથી; બહુ

૯. भीमेऽहं भवकान्तारे, मृगशावकसन्निभः ।

विमुक्तो भवता नाथ ! किमेकाकी दयालुना ॥ ४॥

‘તડક તડક જીવ જાસી...’

દિવસોથી વંચિત અન્તરમાં કેટલી આશાઓ ભરેલી છે! આંખના પલકારામાં જ સ્પર્શની તૃષ્ણા મટી ગઈ. આટલા દિવસે જાણ્યું કે જે રુદન કર્યું તે કોને માટે હતું. આ જાગરણ ધન્ય છે, ધન્ય છે. (ગીત પંચશતી, ૮૮)

‘તાર’ પદથી ભક્તની અસહાય દશા ધ્વનિત થાય છે. ‘તાર’પદ બેવડાવાથી તડપનનો લય મુખરિત બને છે...

અને બન્ને ‘તાર’ પદ વચ્ચેનો ‘હો’ શબ્દ શું સૂચવે છે ?

‘હો’ શબ્દ આત્મીયતાના લયને પ્રકટ કરે છે. મને જલદી જલદી તારી દે ને, ભગવાન !

આત્મીયતા....

‘મને જલદી તારી દે...’ કરતાં ‘મને જલદી તારી દે ને, ભગવાન !’ આ લય મધુરો લાગે છે ને ! જન્મ-જન્મની આપણી અતૂટ પ્રીતિમાં આ વિરહની વ્યથા ક્યાંથી આવી ? ‘હું તમારો જ છું ને, ભગવાન ?’

જરૂર, મારી બાજુ અસહાયતા છે. તારા માર્ગ પર એક પગ મૂકવો પણ મારા માટે અશક્ય છે;^{૧૦} તારી પ્રીતિની, ભક્તિની ધારામાં વહેવું એ મારા માટે તલવારની ધાર પર ચાલવા કરતાંય અઘરું છે;^{૧૧} પરંતુ આ બધું મારા તરફથી શરૂ થાય ત્યારે. તું જો શરૂઆત કરે તો બધું શક્ય છે. સરળ છે.

તો તમારી બાજુથી શરૂઆત કેમ નથી થતી, પ્રભુ ?

કરો ને !

૧૦. વસ્તુ વિચારે રે જો આગમે કરી રે, ચરણ ધરણ નહિ ઠાય...

— અજિત જિનસ્તવન, પૂ. આનંદધનજી.

૧૧. ધાર તલવારની સોહિલી દોહિલી, ચૌદમા જિન તણી ચરણસેવા.

— અનન્ત જિન સ્તવન, પૂ. આનંદધનજી.

‘તાર હો તાર પ્રભુ !’

તમે છો પ્રભુ. સમર્થ. સર્વશક્તિમાન. એવી પ્રભુતા તમારી પાસે છે, ભગવાન ! કે હું બિલકુલ અસમર્થ હોઉં તોય કોઈ ફરક નથી પડતો. આગગાડીના ડબ્બામાં એક યાત્રી વધારે બેઠો - સીટ કરતાં - તો આગગાડીના એન્જિનને શો ફરક પડે છે ?

મારી અસમર્થતા તો સ્પષ્ટ છે. તલવારની ધાર પર ચાલવું સહેલું પડે, તારી પ્રીતિની ધારામાં વહેવું અઘરું પડે.

મારું ગણિત સાફ છે. તલવારની ધાર પર ચાલું તો પગ ક્ષત-વિક્ષત થાય, પગમાંથી લોહીની ધારા નીકળે. પણ તારી ભક્તિની ધારામાં ચાલવું હોય તો મારા ‘હું’ને મારે વિસર્જિત કરવું પડે.

અહંકારના લયનું ‘હું’ પૂરેપૂરું જાય તો જ તારી ભક્તિનો આસ્વાદ હું પામી શકું.

સમજું છું કે આ માટે હું નિર્બળ છું. પણ તું તો સમર્થ સ્વામી છે. તું અહંકારના લયના ‘હું’ની જગ્યાએ અહોભાવના લયનું ‘હું’ મને આપી શકે.

અને એ ‘હું’ મળે તો તારામાં વહેવાના, તારામાં રહેવાના, તારી સાથે એકાકાર થવાના સુખને હું માણી શકું.

તારામાં સમાવું છે, પ્રભુ ! તું મને તારી બાંહોમાં લપેટ !

‘તાર હો તાર પ્રભુ, મુજ સેવક ભણી...’

એક મજાનો સવાલ અહીં થાય કે સેવકને તારી દે અથવા મને તારી દે એમ કહેવાને બદલે ‘મુજ સેવક ભણી...’ શબ્દ પ્રયોગ કેમ

થયો ? ‘સેવક એવા મને તારો !’ એમ કહેવાની પાછળ કોઈ વિશિષ્ટ આશય ખરો ?

સેવક શબ્દ એકલો વપરાયો હોય તો આશંકા એ થાય મનમાં, ભક્તને, કે પોતે ખરેખર તો સેવક છે નહિ; તો પછી પ્રભુ પોતાને શી રીતે તારે ?

સેવકમાં હોય છે આજ્ઞાપાલન માટેની પ્રતિબદ્ધતા. સ્વામીનો બોલ પડ્યો નથી કે ઝીલાયો નથી. આવી આજ્ઞા-પ્રતિબદ્ધતા ન હોય તો સેવકત્વ ક્યાં ?

સ્તબકમાં ‘મુજ સેવક’ પદનો અર્થ આ રીતે બતાવાયો છે : તત્ત્વ સાધનામાં સક્ષમ, પરન્તુ આજ્ઞાપાલનમાં અસમર્થ એવા મારા જેવા નામથી જ સેવક જેવાને આપ તારો !

કુમારપાલ મહારાજ કૃત ‘આત્મનિન્દાદ્વાત્રિંશિકા’માં આજ્ઞાપાલન દ્વારા મળતી આત્મતત્ત્વતાની વાત આવે છે.^{૧૨} એના આગળના ચરણ રૂપે જ્ઞાતતત્ત્વતા મૂકીએ તો આપણી હાલતનું એ સ્તબકમાં આવેલ વર્ણનને અનુરૂપ નિરૂપણ થશે.

આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન છે, પણ અનુભૂતિ ક્યાં ?

અનુભૂતિ માટે પ્રભુની આજ્ઞાને ઘૂંટવાનું બનવું જોઈએ. ‘એગો મે સાસઓ અપ્પા....’ મારો આત્મા એક જ શાશ્વત છે; બીજા બધા સંબંધો મારાથી ભિન્ન છે.... આ વાત જાણવી તે અલગ ઘટના છે. એનું પ્રત્યાયન થવું તે અલગ ઘટના છે.

પ્રત્યાયન-અનુભૂતિ માટે પ્રભુની આજ્ઞા પ્રત્યેનો તીવ્ર આદર-અહોભાવ જોઈશે.

૧૨. કદા ત્વદાજ્ઞાકરણાપ્તતત્ત્વઃ, ત્યક્ત્વા મમત્વાદિભવૈકકન્દમ્।

આત્મૈકસારો નિરપેક્ષવૃત્તિઃ, મોક્ષેઽપ્યનિચ્છો ભવિતાઽસ્મિ નાથ ॥ ૧ ॥

મહાસતી સુલસા ઘણીવાર યાદ આવે. અંબડ શ્રાવકે ચંપાનગરીમાં પ્રભુ મહાવીર ભગવાનનાં દર્શન-વન્દન કરી પૂછ્યું : પ્રભુ ! હું રાજગૃહી જાઉં છું, કંઈ કામસેવા ? અને ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું : ત્યાં સુલસા નામની શ્રાવિકા છે, તેણીને મારા ‘ધર્મલાભ’ આશિષ કહેજે.

અંબડ શ્રાવકે જ્યારે મહાસતી સુલસાને કહ્યું કે દેવી ! તમને પ્રભુએ યાદ કર્યા છે અને ધર્મલાભ રૂપ આશિષ પ્રભુએ તમને કહાવી છે.

આ સાંભળતાં મહાસતીની જે હાલત થઈ છે... ધ્રુસકે ધ્રુસકે તેઓ રડી પડ્યાં. ડૂસકાં થમ્યાં ત્યારે તેમણે કહ્યું : મારા નાથ ! ક્યાં તમે, ક્યાં હું ? તમે ત્રિલોકેશ્વર, અખિલબ્રહ્માંડેશ્વર. હું તમારાં ચરણોની નાચીઝ દાસી. તમે મને આશિષ પાઠવો... દેવ ! મારા નાથ ! તમારા આ ઋણમાંથી મુક્ત હું ક્યારે બનીશ ?

ગુરુદેવશ્રીના શ્રીમુખે આગમગ્રન્થો પરની વાચના સાંભળતો હોઈ ત્યારે અચૂક સુલસાજી યાદ આવતાં. એમને પ્રભુનો એક શબ્દ મળ્યો, ને તેઓ આટલાં ભાવવિભોર બની ગયાં.... મને પ્રભુના શબ્દો - ગુરુદેવ દ્વારા - આટલા બધા મળ્યા; મારી ભાવવિહ્વળતા કેટલી ?

જવાબ નિરાશ કરી મૂકે તેવો જ હતો.

પ્રભુને કહેતો : પ્રભુ ! તારા પ્યારા, પ્યારા શબ્દો પરની પ્રીતિ પણ મને તું જ આપ ! બીજે ક્યાંથી હું લાવું ? અને બીજે હાથ પસારું પણ શાનો હું ?

આ ભાવવિભોરતાને સુદૃઢ કરાવે તેવો, મને હલબલાવી મૂકે તેવો પ્રસંગ ભક્ત કવિ સૂરદાસજીના પદમાં, એ સમયગાળામાં જ, વાંચવા મળ્યો.

પદની પૃષ્ઠભૂ આવી હતી :

ઉદ્ધવજી શ્રીકૃષ્ણનો પત્ર લઈને વૃન્દાવન આવ્યા છે. વિચારેલું ઉદ્ધવજીએ કે શ્રીકૃષ્ણનો પત્ર વાંચી ગોપીઓનું ભક્તહૃદય નાચી ઊઠશે. રથ વૃન્દાવનની ભૂમિ પર આવ્યો કે તરત જ શ્રીકૃષ્ણના આગમનની સંભાવનાથી ગોપીઓ ખેંચાઈને આવી.

પણ રથમાંથી તો ઉદ્ધવજી નીકળ્યા : કૃષ્ણના સખા. ગોપીઓ વિલખી બની. એ વખતે ઉદ્ધવજીએ કહ્યું : લ્યો, આ શ્રીકૃષ્ણે તમને સહુને ઉદ્દેશીને લખેલો પત્ર. વાંચો !

નવાઈની વાત એ બની કે ન તો એક પણ ગોપી એ પત્રને સ્પર્શે છે, ન જુએ છે.

કેમ ?

ભક્તકવિ સૂરદાસજીએ ગોપીઓના ભક્તહૃદયની વાત આ શબ્દોમાં આલેખી છે : “પરસૈ જરે, બિલોકૈ ભીંજે.” પત્રને સ્પર્શવાથી એ બળી જશે એવો ભય લાગે છે. વિરહવ્યથા છે પૂરા અસ્તિત્વમાં. વિરહાગ્નિ. આ અગ્નિ કાગળને ભસ્મમાં ફેરવી દે ને !

ચાલો, નજીક આવીને જોવામાં, વાંચવામાં તો વાંધો નહિ ને?

આંખોમાંથી પરમપ્રિયના શબ્દોને જોતાં એવો તો ભાવોનો દરિયો - અશ્રુબિન્દુઓના સમૂહ રૂપે - ઊછળી રહ્યો છે કે ડર લાગે કે આંસૂથી પત્રના અક્ષરો ચેરાઈ ન જાય....

આગમગ્રન્થો વાંચતી વખતે, પરમપ્રિય પરમાત્માના પ્યારા શબ્દોને અવલોકતી વખતે આવી ભાવાનુભૂતિ ક્યાં છે મારી પાસે ?

તો, આજ્ઞાપાલનની પ્રતિબદ્ધતા તો મારી પાસે એટલી નથી, પ્રભુની આજ્ઞાને સાંભળતી કે વાંચતી વખતે જે ભાવો અનુભવાવા જોઈએ એ પણ મારી પાસે નથી.

આવા ભક્ત પાસે સેવકત્વ નથી. પણ એક બહુ મજાનો શબ્દ આગળ મૂકી દેવાયો : ‘મુજ.’ ‘તાર હો તાર પ્રભુ ! મુજ સેવક ભણી.’

ભલે મારા સેવકપણામાં ખામી રહી; હું તારો છું ને, ભગવાન ! તો એ વાત પર તું મને તારી શકે ને ?

‘મુજ સેવક ભણી.’ હવે ‘મુજ’ પર ભાર વધુ મુકાયો છે. ‘સેવક’ પર ઓછો. સેવક ન હોઉં તોય શું ? તારું બાળક તો હું છું જ ને !

અને, બાળકના વિશેષાધિકારની કોઈ સીમા ખરી ?

બાળક તો હઠ કરશે : મને તારો જ. મારી લાયકાત સામે તમે ન જોતા. હું તમારું બાળક છું આ વાત પર જ ભાર મુકાવો જોઈએ.

આ જ લયમાં મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે કહ્યું છે : કાળ, સ્વભાવ કે ભવિતવ્યતા અપરિપક્વ છે; માટે તને મોક્ષ હમણાં ન મળે એવું ભગવાન ! તમે ન કહેતા. કારણ કે કાળ વગેરે તમારા સેવકો જ છે. અને મારો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે મોક્ષ માટે તમે જ પ્રમુખ કારણ છો. તમારી કૃપા મળી ગઈ તો બીજું શું જોઈએ ?^{૧૩}

એ કૃપા એ જ તો છે ભાવલબ્ધિ. મજાની ઉપમા અપાઈ છે : નાનકડું મદનિયું, હમણાંનું જ જન્મેલું, અશક્ત...પણ એની મા ગર્જના કરે તો એ પણ જોડે ગર્જના કરે છે. માની તાકાત !^{૧૪}

૧૩. કાળ સ્વભાવ ભવિતવ્યતા, એ સઘળા તારા દાસો રે;

મુખ્ય હેતુ તું મોક્ષનો, એ મુજને સબળ વિશ્વાસો રે...

— ચિન્તામણિ પાર્શ્વજિન સ્તવના.

૧૪. કાળ લબ્ધિ મુજ મત ગણો, ભાવલબ્ધિ તુમ હાથે રે;

લડથડતું પણ ગજબચું, ગાજે ગયવર સાથે રે.... — સંભવ જિન સ્તવના.

મારી પાસે પણ આ જ શક્તિ છે, પ્રભુ ! મારું સેવકત્વ ભલે ફિક્કું હોય; હું તમારો છું એ સંબંધ પર મારો મોટો મદાર છે.

‘તાર હો તાર પ્રભુ ! મુજ સેવક ભણી, જગતમાં એટલો સુજસ લીજે...’

આ પંક્તિના ઉત્તરાર્ધ પર હું બોલી રહ્યો હતો અને એક મજાનો પ્રશ્ન ભાવકનો આવી પડ્યો : તમે મને તારશો તો તમને સુયશ મળશે આવી અભિવ્યક્તિ કેમ આવી ? યશ નહિ, સુયશ. સામાન્ય ખ્યાતિ નહિ, વિશિષ્ટ ખ્યાતિ... સુયશ શબ્દ પ્રયોજવાની પાછળ કોઈ ખાસ કારણ ખરું ? પ્રશ્ન મજાનો હતો.

મેં કહ્યું : બહુ જ ઊંડા મનોવૈજ્ઞાનિક આયામમાં આ શબ્દ ‘સુયશ’ આવેલ છે.

ભક્ત કહે છે કે પ્રભુ ! જો તું મને તારીશ તો તને વિશિષ્ટ ખ્યાતિ મળશે કે વાહ ! આવા મનુષ્યને પણ તારી દીધો !

ભક્ત અહીં પોતાની જાતને તળિયે મૂકવા માગે છે. હું સહુથી હીન છું, પ્રભુ ! અને આવા અધમને પણ તેં તાર્યો....

આ હીનતાની વિભાવના એ લઘુતા ગ્રન્થિના સ્તર પર આવેલી વાત નથી. આ તો પોતાની જાતને કેન્દ્રમાંથી ઊંચકીને પરિઘમાં મૂકવાની વાત છે.

અનન્ત જન્મો સુધી જાતને કેન્દ્રમાં રાખી છે : હું શ્રેષ્ઠ. હું સર્વોત્તમ.

જાત પર હસવાનું મન આવે એવી આ ઘટના છે. સૃષ્ટિના કેન્દ્રમાં ક્યારેય આપણો હું હતો નહિ, હોઈ શકે નહિ. અને છતાં કેન્દ્રમાં રહેવું હતું. ત્યારે શું થયું ? આજુ-બાજુમાં ૫-૧૦ વ્યક્તિત્વોને ખડા કર્યા;

જેમણે તમારા ‘હું’ને સર્વશ્રેષ્ઠ કહ્યું. અને આમ, તમે કેન્દ્રમાં છો એવું તમે માની લીધું.

અગણિત જન્મોની આ ભૂલનું પ્રાયશ્ચિત્ત એ છે કે કેન્દ્રમાંથી ‘હું’ ને કાઢી પરિઘમાં મૂકી દેવું.

‘સુયશ.’

હું છું અધમ. છતાં તમે મને ઉદ્ધર્યો. પ્રભુ ઓવારી જાઉં છું તમારી આ કરુણા પર.

નહિ, હું તો તમારા વાત્સલ્યનો હકદાર છું. ગંદો ભલે હોઉં - રાગ, દ્વેષ આદિ વડે - પણ હું તો તમારો જ બાળ ને !

દુનિયાની કોઈ માએ પોતાના બાળકને કહ્યું નથી કે તું ગંદું છે, મારા ખોળામાં હું તને નહિ લઉં. ના, મા તો બાળકને સ્વચ્છ કર્યા જ કરે.

‘જગતમાં એટલો સુજસ લીજે.’ યાદ આવે ભક્ત કવિ સૂરદાસજી : ‘મેં પતિતન મેં ટીકો.’ ‘હું પતિતોમાં અગ્રણી છું’ એમ તેઓ કહે છે. એમણે જ એક અન્ય પદમાં કહ્યું છે : ‘મોં સમ કૌન કુટિલ ખલ કામી, જિન તનુ દિયો સો હી બિસરાયો, એસો નિમકહરામી...’

એ સૂરદાસજીના જીવનનો એક પ્રસંગ છે કે તેઓ એક મંદિરમાં ગયેલા. એક ભક્ત પ્રભુને પતિત-પાવન કહીને સ્તવતો હતો.

ભક્ત કવિએ પ્રભુને પાછળથી પૂછેલું : મારાથી હીન, બદતર પતિત કોણ હતું, પ્રભુ ! જેને તારીને તમે પતિતપાવન વિશેષણ સ્વીકાર્યું ?

ભક્તની આ નમ્રતાની પૃષ્ઠભૂ પર પ્રભુનું તારકત્વ. કેવું મજાનું આ સાયુજ્ય !

‘દાસ અવગુણ ભર્યો, જાણી પોતાતણો....’

એકવાર આ પંક્તિ પર બોલવાનું શરૂ કરતાં મેં શ્રોતાવૃન્દને પૂછેલું : પ્રભુના અપરાધ ઘણા કર્યા છે આપણે. અવગુણોથી, દોષોથી ભરેલ જ છીએ આપણે. પરંતુ પ્રભુનો સહુથી મોટો અપરાધ આપણે કયો કર્યો ? જરૂર, પ્રભુની આજ્ઞાની વિરુદ્ધ ચાલ્યા એ અપરાધો જ છે; હિંસા, જૂઠ, ચોરી... પણ મોટો અપરાધ કયો ?

જવાબ આપતાં મેં કહેલું : પ્રભુની કૃપાધારા અનરાધાર વરસતી રહી અને આપણે કોરા જ રહ્યા.

મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે ‘પંચવિંશતિકા’માં કહ્યું છે કે વ્યક્તિરૂપે ભલે પરમાત્મા સિદ્ધશિલા પર હોય (કે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હોય), શક્તિરૂપે પરમાત્મા પૂરા બ્રહ્માંડમાં વ્યાપેલ છે.^{૧૫}

પરમાત્મશક્તિ. આજ્ઞારૂપ શક્તિરૂપે પણ આપણે એને સંબોધી શકીએ.

કોઈ પણ પ્રજાજન શાસકની આજ્ઞાને માને તો તેનું કલ્યાણ થાય, તેથી વિરુદ્ધ વર્તનમાં દંડ વગેરે થાય. વીતરાગ સ્તોત્રનું પ્રસિદ્ધ વચન યાદ આવે : આજ્ઞાનું આરાધન મોક્ષ માટે. તેનું વિરાધન સંસાર-પથમાં ભ્રમણ માટે થાય.^{૧૬}

યોગસાર ગ્રન્થે આજ્ઞાધર્મનો નીચોડ આ રીતે આપ્યો : ચિત્તની સ્લેટને એકદમ સ્વચ્છ બનાવી દેવી તે છે પ્રભુની આજ્ઞા.^{૧૭}

૧૫. વ્યક્ત્યા શિવપદસ્થોડસૌ, શક્ત્યા જયતિ સર્વગઃ ॥ -૩

૧૬. આજ્ઞારાદ્ધા વિરાદ્ધા ચ, શિવાય ચ ભવાય ચ ॥ -૧૧/૪

૧૭. આજ્ઞા તુ નિર્મલં ચિત્તં, કર્તવ્યં સ્ફટિકોપમમ્ ॥ -૧/૨૧

‘તડક તડક જીવ જાસી...’

મજાની વાત થઈ કે પ્રભુ વરસ્યા કરે છે. આપણા અસ્તિત્વને રાગ, દ્વેષ, અહંકારની ઓછાશવાળું તેઓ કરી આપે.

પણ આપણે પ્રભુની એ કૃપાધારાને ઝીલીએ જ નહિ તો....?

પ્રભુને કહીએ કે પ્રભુ ! તારી કૃપાધારાને તું ઝીલાવ. અનહદ કૃપા તેં કરી છે મારા પર. થોડી વધારે...

પરમશક્તિ.

વિશ્વવ્યાપિની એ શક્તિને મૂર્તિમાં અવતરિત કરવાની વિધિ પૂર્વ પાસે હતી. છે. એ વિધિ છે પ્રાણપ્રતિષ્ઠા.

મૂર્તિમાં પરમશક્તિનું પ્રાગટ્ય. ચૈતન્યની પ્રતિષ્ઠા.

બે ચૈતન્ય આપણી પરંપરામાં છે : મૂર્તિચૈતન્ય, મન્ત્રચૈતન્ય; મૂર્તિમાં સદ્ગુરુ પરમચેતનાને કેન્દ્રિત કરે, આરોપે. આવું જ મન્ત્ર માટે, મન્ત્રમાં - શબ્દસમૂહમાં પણ સદ્ગુરુ ચેતના પ્રગટાવે.

સાધક ગુરુ પાસે મન્ત્ર લેવા જાય ત્યારે ગુરુ તેના કાનમાં એની સાધનાને અનુરૂપ મન્ત્ર આપે છે. એ મન્ત્ર આપવાની વિધિ માટે રૂઢિપ્રયોગ છે : કાન કુંકાવવો.

ગણિપદ, આચાર્યપદ વગેરેની વિધિમાં આપણે જોઈએ છીએ કે ગુરુ શિષ્યના કાનમાં મન્ત્ર આપે છે.

મૂર્તિચૈતન્યના સન્દર્ભમાં મને એક ઘટના યાદ આવે છે.

પરમ પાવન પાલીતાણામાં અમારું ચાતુર્માસ. એક બપોરે એક યુરોપિયન પ્રોફેસર ગુરુદેવ પાસે આવ્યા.

ગુરુદેવને એમણે પૂછ્યું : હું ગઈકાલે પર્વત પર જઈ આવ્યો. મેં તમારી પૂજાપદ્ધતિ જોઈ. તમે લોકો પૂજાનો પ્રારંભ પ્રભુનાં ચરણથી કરો છો એ મેં નોંધ્યું. મને એ સવાલ થયો કે હિન્દુસ્તાનમાં મસ્તિષ્કનું મહત્વ ઘણું છે, તો તમારી પૂજાપદ્ધતિમાં મસ્તિષ્કથી પ્રારંભ કેમ નહિ ?

ગુરુદેવે એમને સમજાવ્યું : મૂર્તિની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા વિધિ થાય છે ત્યારે મૂર્તિ ચૈતન્યથી, ઓરાથી, શક્તિથી ઊભરાઈ રહે છે. પૂજા માટે જે નવ ચૈતન્ય કેન્દ્રો અમે સ્વીકારીએ છીએ એ બધામાંથી એ ચૈતન્ય બહાર આવે છે અને પૂજા કરનાર ભક્ત એના સંપર્કમાં આવે છે. પરંતુ નવે ચૈતન્ય કેન્દ્રોમાંથી વધુમાં વધુ ઊર્જા કોઈ પણ અંગમાંથી નીકળતી હોય તો તે છે જમણા ચરણનો અંગૂઠો.

ગુરુદેવે આગળ કહ્યું : હવે પૂજાપદ્ધતિ ચરણથી શરૂ કરવાનો આશય એ છે કે કોઈ કારણસર - અચાનક આવેલી કોઈ શારીરિક પીડા વગેરેથી - ભક્ત નવે અંગોની પૂજા ન કરી શકે, પણ એણે ચરણનો સ્પર્શ કર્યો હોય - પાછળની પૂજા એ ન કરી શકે - તોય એને પ્રભુની ઊર્જા વિશેષ રૂપે મળી રહે.

પ્રોફેસર ખુશ થયા.

આપણી પરંપરામાં તો આપણને આ ખ્યાલ છે જ. શંખેશ્વરજી જેવા તીર્થોમાં ભક્તોનો ધસારો વધુ હોય ત્યારે એક જ અંગે પૂજા કરાય છે અને એ અંગ છે જમણા ચરણનો અંગૂઠ.

વિશ્વવ્યાપિની પરમ શક્તિને સદ્ગુરુ ચારિત્રબળ વડે, સાધનાબળ વડે મૂર્તિમાં કેન્દ્રિત કરે છે. આ થયું મૂર્તિ ચૈતન્ય.

સાધકની સાધનાને અનુરૂપ મન્ત્ર ગુરુ આપે અને એ મન્ત્રચૈતન્ય બની રહે.

એ પરમશક્તિને સદ્ગુરુ મૂર્તિમાં પણ સ્થાપે. ભક્તના સહસ્રારમાં પણ સ્થાપે. સદ્ગુરુચેતનાએ એ પરમ શક્તિ આપણે ઝીલીએ એ માટે ઘણા પ્રયાસો કર્યા; આપણે એ શક્તિને ઝીલી નહિ....

આ આપણો મોટામાં મોટો અપરાધ. પરમચેતના અનરાધાર વરસતી’તી ને આપણે હતા કોરાકટ. ‘દાસ અવગુણ ભર્યો....’ જરૂર, આ મારો મોટો અપરાધ છે, પ્રભુ ! પણ હું તમારો બાળ છું ને ! તો આ એક માત્ર સજ્જતા પર મને તારી ઘોને, પ્રભુ ! ‘દાસ અવગુણ ભર્યો, જાણી પોતા તણો; દયાનિધિ ! દીન પર દયા કીજે....’

‘દીન’ પદ પર સ્તબક આ રીતે ખૂલે છે : મારા જેવા દીન, ગરીબડા, અશરણ, દુઃખી, તત્ત્વશૂન્ય, જ્ઞાનાદિસમ્પદાહીન, ભાવદરિદ્ર, માર્ગવિરાધક, અસંયમસંચારી, મહાવિકારી, પ્રભુની આજ્ઞાથી વિમુખ અને અનાદિ કાળથી ઉદ્ધત પર આપ દયા કરો !

દીન શબ્દ, દેખીતી રીતે, પોતાની ગત જન્મોની ભૂલોના - આ જન્મની પણ - સંદર્ભમાં આવેલ છે. અને એ દુષ્કૃતગર્હ સાધકના અહંકારને શિથિલ બનાવે છે.

‘હું સારો છું, હું શ્રેષ્ઠ છું’ એવા અનંત જન્મોના રટણની સામે ‘હું ખરાબ છું, હું અધમમાં પણ અધમ છું’ આ વિભાવના અહંશિથિલતા દ્વારા પ્રભુની કૃપાને ઝીલવા માટે સાધકને સજ્જ બનાવશે.

(૨) આધારસૂત્ર

તાર હો તાર પ્રભુ ! મુજ સેવક ભણી,
જગતમાં એટલો સુજસ લીજે;
દાસ અવગુણ ભર્યો, જાણી પોતાતણો,
દયાનિધિ ! દીન પર દયા કીજે.... ૧

(પ્રભુ ! મને તું તાર ! મને તારતાં તને કેવી તો પ્રતિષ્ઠા મળશે !
હું અવગુણોથી ભરેલો છું, પણ તમારો છું એમ જાણીને હે
દયાનિધિ ! આ દીન દાસ પર દયા કરજો.)

સાધના સંકેત

- અસહાયતા
- તડપન
- આત્મીયતા
- મૂર્તિચૈતન્ય અને મન્ત્રચૈતન્ય

સ્તવનાની બીજી કડી

[૩]

સાધનાનાં છ ચરણો

પચાસ-સો કે એથી વધુ જન્મો અગાઉ,
આ ઘટના આપણા જીવનમાં ઘટેલી હોઈ શકે.

ઘટના આવી હતી :

એ વખતે આપણે હતા સાવ કોરી સ્લેટ
જેવા : આધ્યાત્મિકતાના ક્ષેત્રે. પ્રભુ એટલે શું
એની કશી સૂઝ, ગતાગમ આપણને નહોતી.
અને એવા સમયે એક સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં
બેસવાનું થયું.

સદ્ગુરુએ પરમચેતના શી રીતે કામ કરે છે
એની વાતો વિસ્તારથી સમજાવી. આપણા પર
એની કરુણા કેવી વહે છે એની વાત તેમણે કરી.

આપણે પરમચેતનાના ઐશ્વર્યથી સમ્મુગ્ધ
બન્યા. હૃદયમાં વિચાર ઝબૂક્યો : આવા
પરમાત્મા શું મને ન મળે ?

આ એક ક્ષણની પ્રાર્થના પર પ્રભુએ આપણને પસંદ કર્યા. અને સદ્ગુરુચેતનાને આપણો હવાલો સોંપ્યો : આના પર કામ કરો !

સદ્ગુરુને ખ્યાલ હતો કે શું કરવાનું હતું. પરમચેતના વરસી જ રહી છે. પરન્તુ આ નવા સાધકની - આપણી - પાત્રતા વિકસી નહોતી. એ પાત્રતા સદ્ગુરુએ ખીલવવાની હતી.

ટોચ સુધી ધૂળથી ભરાયેલા ગ્લાસમાં પાણી રેડાશે તો શું થશે ? - સિવાય કે કીચડ ! એમ, રાગ-દ્વેષ-અહંકારના કચરાથી ભરાયેલ આપણા હૃદય-પાત્રમાં પ્રભુની કરુણાનું જળ વરસે તોય શું થાય ?

સદ્ગુરુએ આપણા હૃદય-પાત્રને સ્વચ્છ બનાવવા કમર કસી. આપણને પ્રેમથી સમજાવ્યું કે બેટા ! આ રાગ, દ્વેષ, અહંકારે તને કેટલી વાર નરક-નિગોદમાં ધકેલ્યો ! તું એ નિમિત્તોથી અળગો થઈ જા....

આપણે ક્ષણભર અળગા પણ થયા. પરન્તુ સદ્ગુરુના આભા-મંડલથી બહાર જતાં જ નિમિત્તોની દુનિયામાં આવી ગયા.

જન્મોથી આ પરંપરા ચાલુ રહી : સદ્ગુરુચેતના આપણને શુદ્ધ કરે; આપણે ફરી પાછા હતા એવા ને એવા !

આ જન્મમાં આ સિલસિલાને બદલવો છે. સદ્ગુરુચેતના આપણને શુદ્ધ કરે, પ્રભુ આપણા અસ્તિત્વને એમના પ્રસાદથી ભરી દે.

સદ્ગુરુ પાસે જવાનું ત્યારે થશે, જ્યારે દોષો ખટક્યા હશે. એ દોષો પોતાની ભીતર હોવાથી પોતે કેટલું હારી ગયો એની વીતક કથા બીજી કડીમાં છે.

રાગ દ્વેષે ભર્યો, મોહ વૈરી નડ્યો,
લોકની રીતમાં ઘણુંય રાતો;

ક્રોધવશ ધમધમ્યો, શુદ્ધ ગુણ નવિ રમ્યો,
ભમ્યો ભવમાંહિ હું વિષયમાતો....

શબ્દ-વાચનામાં સાધનાનાં અવરોધક છ તત્ત્વોની વાત છે : રાગ, દ્વેષ, મોહ, લોકસંજ્ઞા, ક્રોધ, વિષયવાસના.

અશબ્દ-વાચનામાં સાધનાનાં પોષક છ તત્ત્વોની વાત આવશે. એ છ તત્ત્વો છે : વૈરાગ્ય, ક્ષમા, નિર્મોહદશા, સાધનાપ્રેમ, શુદ્ધગુણસ્થિતિ, સ્વરૂપસ્થિતિ.

રાગના ત્રણ કોઠા છે : પદાર્થ, વ્યક્તિ, શરીર....

પદાર્થો પર રાગ છે, વ્યક્તિઓ પર પણ છે. અને શરીર પર તો તે તીવ્ર માત્રામાં છે.

પદાર્થો પરના રાગને હાંકી મૂકવા માટેનું ચિન્તન : પદાર્થ પદાર્થ જ છે; નથી એ સારો, નથી એ નરસો. આપણી માન્યતાઓ, પૂર્વગ્રહો પદાર્થોને સારા-નરસાપણામાં વિભાજિત કરે છે.

એક નાની વાત લઈએ : યા કઈ સારી ? ભારતમાં જન્મેલ માણસ નાનપણથી કડક, મીઠી યા પીતો હશે તો એને એ યા સારી લાગશે. પરંતુ ચીન-જપાન આદિ દેશોમાં જન્મેલ વ્યક્તિને લીંબુ નીચોવેલી કે મીઠું-નમક નાખેલી યા પસંદ આવશે. કારણ કે એ નાનપણથી એવી યા પી રહ્યો છે.

તો, યા સારી કઈ ?

આધાર યા પર નથી. આધાર તમે માનેલ ટેસ્ટ ઉપર છે. તમે માન્યું કે આ ટેસ્ટી છે, તો એ તમને ટેસ્ટી લાગશે.

એકવાર હું પરમપાવન પાલીતાણાથી નજીક આવેલ હસ્તગિરિ તીર્થ યાત્રા કરવા ગયેલ. રાજસ્થાની થોડાક ભક્તો પાલીતાણા યાત્રા કરી હસ્તગિરિ આવ્યા. ઉપર યાત્રા કરી તેઓ મારી પાસે બેઠેલા. બપોરના બારેક વાગ્યા હશે. તીર્થના પ્રબન્ધ સંચાલક મારી પાસે આવેલ. તેમણે ભક્તોને જોયા અને કહ્યું : જમવા પધારો ! ભક્તોએ પ્રેમથી ના પાડી : અમે પાલીતાણા, તખ્તગઢ ભવનમાં ઊતર્યા છીએ; ત્યાં જમવાનું કહીને આવ્યા છીએ.

પ્રબન્ધ સંચાલકના ગયા પછી ભક્તોએ કહ્યું : સાહેબજી, ખરી વાત એ છે કે અહીં ગુજરાતી ટેસ્ટની દાળ - મીઠી - હશે, અમને એ નહિ ફાવે; એટલે અમે ત્યાં જ જમીશું.

જન્મથી ભોજ્ય પદાર્થને જેવો ટેસ્ટી માણી લીધો, તે ટેસ્ટી લાગ્યા કરે.

સાધક માટે કોઈ પણ પદાર્થ સારો કે ખરાબ નથી. ઉપયોગિતાવાદ એની પાસે છે. મર્યાદાને પોષક વસ્ત્રો એ પહેરશે. પરન્તુ એ વસ્ત્રો સાથે રાગાત્મક સંબંધ એને નહિ હોય.

હમણાં એક સંગોષ્ઠિમાં મેં પૂછેલું સાધકોને : બાથરૂમમાંથી બહાર તમે આવ્યા. જે વસ્ત્રો પડેલ હતા તે તમે પહેરી લીધા. અર્ધો કલાક પછી આંખો બંધ કરીને વિચારો કે ક્યાં વસ્ત્રો તમે પહેર્યાં છે. જવાબ સાચો મળે તો સાધનામાં તમે આગળ નથી વધ્યા એવું સમજાય. જવાબ ખોટો હોય તો સારું કહેવાય.

જવાબ સાચો ત્યારે મળશે, જ્યારે કપડાં શરીરે જ નહિ, મને પણ પહેર્યાં હશે. મનમાં હશે કે આ કપડાં બહુ સારાં છે... રાગ-દશા પોષાણી હશે અને એને કારણે જ સ્મૃતિ બને છે.

જ્યાં રસ, ત્યાં જ પાછળથી સ્મૃતિ.

પ્રભુ મહાવીર ભગવાનની સાધનાના વર્ણનમાં આવે છે કે પ્રભુ અનાર્ય દેશમાં પધાર્યા. ક્યારેક વિહાર કરતા હોય પ્રભુ, અનાડી માણસો કૂતરાને પાછળ છોડે. એ કૂતરા પગની પિંડીમાંથી માંસના લોચા કાઢી લે. પ્રભુ આગળ પધારે અને સાધનામાં સ્થિર થાય.

અહીં સવાલ કરાયો છે કે હમણાં જ ઘટી ગયેલી આ પ્રતિકૂળ ઘટનાની પ્રભુને સ્મૃતિ હોય ખરી ?

જવાબ મઝાનો અપાયો છે : ઘટના ઘટી ત્યારે જ પ્રભુ હાજર નહોતા. તો પાછળથી એની સ્મૃતિ શી રીતે હોઈ શકે ?

પર તરફની ખૂલતી ઘટનાઓ વખતે સાધક હોય ગેરહાજર.... રાગ-દ્વેષ ક્યાંથી થાય ? ઘટનાનો તે વખતે ખ્યાલ નથી. પાછળથી સ્મરણ નથી.

રાગ વૈરાગ્યમાં પરિણમ્યો.

દ્વેષને ક્ષમાભાવમાં બદલવાનો છે.

ગુસ્સો આવે છે કેમ ?

રાગ જેના પ્રત્યે છે, ત્યાં સુધી પહોંચવામાં જે અવરોધક બનશે તેના પર ક્રોધ થાય છે. અનિષ્ટનો સંયોગ નથી ગમતો ને !

પણ રાગ જ જો શિથિલ બન્યો, તો દ્વેષ શિથિલ બનશે જ ને !

ઊંડી સમજ પણ ક્રોધને દૂર કરશે. બીજા પ્રત્યે ગુસ્સો થાય છે ત્યારે આપણી સમજ (કે ગેરસમજ ?) એવી હોય છે કે સામી વ્યક્તિએ મને આમ કહ્યું કે એણે મારી જોડે આવું વર્તન કર્યું; માટે મને ગુસ્સો આવ્યો.

હું ઘણીવાર કહેતો હોઉં છું કે આપણને બીજાની દીવાસળી દેખાય છે; આપણો પેટ્રોલ પમ્પ દેખાય છે ?

આપણો સ્વભાવ પાણીના હોજ જેવો હોય તો દીવાસળી ગમે એટલી પેટાવીને નાખવામાં આવે; શું થાય ?

ઘણા લોકો કહે કે, સાહેબ ! આમ તો ગુસ્સો ન આવે; પણ કોઈ નિમિત્ત મળી જાય તો આવી જ જાય.

ચાલો, નિમિત્ત મળે ને ગુસ્સો આવે; માની લીધું. પણ બે નિમિત્ત હશે તો આપણે કયા નિમિત્તને લઈશું ? પ્રબળ નિમિત્તને જ ને ! તો, એક બાજુ એક વ્યક્તિના શબ્દોએ એવું નિમિત્ત પૂરું પાડ્યું કે ક્રોધ આવી શકે; એ જ વખતે પ્રભુના પવિત્ર શબ્દો સદ્ગુરુ સંભળાવે તો પ્રબળ નિમિત્ત કયું ? પ્રભુના શબ્દો જ ને ? કેવા પ્યારા શબ્દો હોય પ્રભુના !: ‘બેટા ! તું ગુસ્સો ન કરતો હો ! એ તો નરકમાં તને લઈ જઈ શકે....

હવે બોલો, બે નિમિત્ત સાથે છે; કયા નિમિત્તની અસર થશે ?

હમણાં મેં એક પ્રવચનમાં શ્રોતાઓને પૂછેલું : એક કલાક હું ક્ષમાભાવ પર પ્રવચન આપું. તમે બહાર નીકળો એ સાંભળીને. અને બીજા શ્રોતાએ તમને કહ્યું : આ રીતે બેસાતું હશે ? ખુરસી પર બેસવું હોય તો પાછળ ન બેસાય ? તમે તો એવી રીતે ખુરસી પર બેઠેલા કે પાછળવાળાઓને મહારાજ સાહેબનું મુખ પણ ન દેખાય...

મેં પૂછ્યું કે આ બે પ્રવચનમાંથી તમને વધુ અસર કોની થાય ? એક કલાકના મારા પ્રવચનની કે દશ સેકન્ડના પેલા ભાઈના પ્રવચનની?

શ્રોતાઓનો જવાબ હતો : અસર આપના પ્રવચનની થવી જોઈએ.

પણ થાય છે અસર બીજા વક્તવ્યની. અભ્યસ્તતાને કારણે અસર પેલા નિમિત્તની થાય છે. શુભ નિમિત્તની અસર નથી થતી.

આવે વખતે મનને સંતુલિત રાખવા માટે એક સરસ પ્રાયોગિક આયામ છે. હું ઘણીવાર એક દૃષ્ટાન્ત ટાંકતો હોઉં છું આ આયામને સુદૃઢ બનાવવા માટે.

એક વ્યક્તિએ પોતાના જન્મદિને નક્કી કર્યું કે જેટલા પણ માણસો મારી દુકાન પાસેથી પસાર થશે એ બધાને હું સો ગ્રામ ખજૂરનું પેકેટ આપીશ. પેકેટ તૈયાર કરાવરાવેલા. પાંચસો માણસોને એણે એ પેકેટો આપ્યા.

આ વાત કરીને હું પૂછું છું શ્રોતાઓને કે એ પાંચસોમાંથી કેટલા લોકો આ સજ્જન સાથે લડવા આવે ?

જવાબ મળે : કોઈ ન આવે.

હું પૂછું : ખજૂરનું પેકેટ એણે આપ્યું. એમાં ઠળિયા તો ખજૂર જોડે હતા જ. તો લોકો લડે નહિ કે અમને ઠળિયા કેમ આપ્યા ?

નહિ, લોકો ખજૂર ખાઈ જાય. ઠળિયા ફેંકી દે.

તો, પેલી ઘટનામાં આવું કરી શકાય કે નહિ ? ‘તમે ખુરસીમાં આ રીતે કેમ બેઠેલા ?’ એમ કો’કે કહ્યું ત્યારે એની વાતનો વિચારણીય અંશ તમે સ્વીકારી લો અને એમાં તમને તિરસ્કાર જેવું કંઈક લાગે તો એને ફેંકી દો.

ખજૂર અને ઠળિયા યાદ રહેશે ?

‘રાગ દ્વેષે ભર્યો, મોહ વૈરી નડ્યો....’ રાગ, દ્વેષ પછી મોહ.

મોહ. અજ્ઞાન. સ્વરૂપનો બોધ ન હોવો. દેહમાં જ ‘હું’પણાની બુદ્ધિ.

ગુર્જિએફ પોતાની પાસે આવતા સાધકોને સેકન્ડ કાંટાવાળી ઘડિયાળ આપતા અને કહેતા કે સેકન્ડ ટુ સેકન્ડ કાંટાનો પીછો કરો. લગભગ સાધકો ધ્યાનથી જોતા અને સેકન્ડ ટુ સેકન્ડ નિરીક્ષણ થઈ શકતું.

પછી ગુર્જિએફ બીજો પાઠ આપતા : સેકન્ડ કાંટાના જોનારને તમે જુઓ. સાધકો નીખાલસતાથી કહેતા કે જોનારને સતત જોઈ શકાતો નથી.

ગુર્જિએફની ટિપ્પણી આવી રહેતી : આપણે આપણા સ્વરૂપથી કેટલા દૂર છીએ ?

નિર્મોહતા માટે, અહંશૂન્ય બનવા માટે વિકલ્પોથી પર ઊઠવું જોઈએ. વિકલ્પો જ તો અહંકાર પેદા કરશે ને !

નિર્વિકલ્પતા માટેની પારંપરિક સાધના છે સમર્પણની. પ્રભુનાં, સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં તમે ઝૂક્યા. સમર્પિત થયા. હવે આજ્ઞા પ્રમાણે તમારે કરવું છે.

પૂજ્ય મૂળચંદ્રજી મહારાજ છાણીમાં ચાતુર્માસ. તેમના શિષ્ય મુનિરાજ વડોદરા ચાતુર્માસ.

એકવાર, લગભગ ભાદરવા મહિને, છાણીમાં પ્રવચન પૂરું થયું. એક ભાઈએ કહ્યું : સાહેબજી, વડોદરા જાઉં છું. કંઈ કામકાજ ?

પૂજ્ય મૂળચંદ્રજી મહારાજ (મુક્તિવિજય મહારાજ) કહે છે તે ભાઈને: મારો શિષ્ય ત્યાં ચાતુર્માસ છે. તેને કહેજો કે ગુરુ મહારાજ બોલાવે છે.

પેલા ભાઈએ અગિયાર-સાડાઅગિયારે શિષ્ય મુનિને સમાચાર આપ્યા. તરત જ, ગુરુદેવની આજ્ઞા મળતાં જ, એક શિષ્યને લઈને તેઓ છાણી તરફ ચાલ્યા.

ધોમ તડકામાં એક વાગ્યે લગભગ પહોંચ્યા. ગુરુ મહારાજને વન્દના કરી. પચ્ચક્ષાણ લીધું એકાસણાનું. પાર્યું. વાપર્યું. એ પછી ગુરુ મહારાજની વાચના હતી તે સાંભળી. પરિલેહણ થયું. ગુરુ મહારાજે ચારેક વાગ્યે કહ્યું : હવે તું જા. ત્યાં પણ સાધુઓનું યોગ-ક્ષેમ તારે કરવાનું છે.

શિષ્ય મુનિરાજ વડોદરા પાછા ફરે છે. ગુરુદેવે પોતાને બોલાવ્યો ખાસ, પણ કોઈ જ કામની વાત કરી નહિ એવો વિકલ્પ ન થયો !

અઠવાડિયા પછી ફરીવાર આ જ રીતે અને આ જ સમયે સંદેશ મોકલાવી શિષ્યને બોલાવ્યો. સાંજે કહ્યું : તું જા !

કામની કાંઈ વાત નહિ : ગુરુના પક્ષે.

કોઈ વિકલ્પ નહિ : શિષ્યના પક્ષે.

ફરી ત્રીજીવાર શિષ્યને બોલાવ્યો એ જ સમયે. કામની કોઈ વાત નહિ. સાંજે કહ્યું : તું જા !

આ વખતે શિષ્યે કહ્યું : ગુરુદેવ ! જરૂર કોઈ કાર્યસેવા તો હશે જ; જેથી આપ મને બોલાવો છો. કૃપા કરીને કહો ને...

ગુરુએ કહ્યું : તું નાપાસ થયો મારી પરીક્ષામાં. મેં વિચારેલું કે ત્રણ વાર આ રીતે પરીક્ષા કરું તારી. અને તને એકેવાર વિકલ્પ ન ઊઠે તો તને પાસ ગણું. પણ ત્રીજીવાર તને વિકલ્પ ઊઠ્યો..... નહોતો ઊઠવો જોઈતો વિકલ્પ.

વિનિત શિષ્યની આંખોમાં આંસૂ હતા : ગુરુદેવ ! આપની કરુણા તો અમાપ છે, પણ હું એને ઝીલી ન શક્યો...

આજ્ઞાનો સ્વીકાર - તથાકાર - સાધકના પક્ષે આવ્યો તો સાધક બન્યો નિર્વિકલ્પ. અને એટલે જ અહંશૂન્ય.

અલબત્ત, આ નિર્વિકલ્પતા અને અહંશૂન્યતા ટોચની કક્ષાની નહિ સમજવાની. મોટા વિકલ્પો ગયા છે અથવા પોતાના અહંકારને પોતે સમજી શકે છે અને એ ખોટું છે એ રીતે એને સંવેદી શકે છે આ લય અહીં છે.

અહંશૂન્ય બનવા માટે પરથી ઊપર ઊઠવાનું. પરમની અલૌકિક દુનિયામાં જવાનું.

શ્રી હરીન્દ્ર દેવે કહે છે :

મારા માન'પમાનના સકલ જે ખ્યાલો તમે સંહરો,
મારા સૌ જય ને પરાજય તણું ના મૂલ્ય ઝાઝું રહો;
મા, તારા બહુમાનના શિખરની માટી થઈને રહું,
મા, તારા જય સૈન્યમાં રહી લડું, જે રીતથી તું ચહે.^૧

પ્રભુમયતાનો કેવો તો ખ્યાલ ભક્તની ચેતોદશાને આવરે છે ! :

જો નિદ્રા સમ હોય આ જગત તો તું સ્વપ્ન થૈ આવજે,
જો માયા સમ અંધકાર અહીં તો તું તેજધારા બને;
જો મારે બનવું પડે ક્ષણજીવી કો ઓસબિંદુ અહીં,
તો આધાર બની જવા તવ કૃપાનું પુષ્પ ખીલી રહો.^૨

પરમ-સાન્નિધ્ય દ્વારા પરમ-માર્ગ પર જવાની ઝંખના આ રીતે અભિવ્યક્ત થઈ છે :

હજી ઊંચે ઊંચે ઈહ જીવનના સ્થૂલ સ્તરથી,
કૃપાના અદ્રિનાં પરમ શિખરોમાં ગતિ કરું;
તમારા સાન્નિધ્યે રહું ભગવતી, એ જ રટણા,
તમે દોરો એવા પથ પર હું આરોહણ કરું.^૩

૧. અર્પણ, પૃ. ૧૩૪, ૨. અર્પણ, પૃ. ૧૩૦, ૩. અર્પણ, પૃ. ૧૨૪

નિર્વિકલ્પતા માટે ‘વર્તમાન-યોગ’ની વિભાવના પણ સક્ષમ સાધન છે. મુનિ પાસે જોઈએ વર્તમાન-યોગ. વર્તમાન એક ક્ષણ જોડે સંબંધ. ન આગળની ક્ષણનું કોઈ જ કમિટમેન્ટ-આશ્વાસન, ન ગઈ ક્ષણોનો વિચાર.

પશ્ચાત્તાપના લય આદિમાં સાધક પોતાના ભૂતકાળને જોઈ શકે છે, પણ એ સિવાયના લયમાં અતીત જોડેનો એનો છેડો ફાટી ચૂક્યો છે.

નાગાર્જુન ઊંચી કક્ષાના બૌદ્ધ ભિક્ષુ હતા. એકવાર તેઓ એક ગામમાં ગયેલ. બૌદ્ધ-વિહાર નહોતો ત્યાં, ખુલ્લી ધર્મશાળા ત્યાં હતી... ત્યાં ઊતર્યા. સવારે જોયું તો પોતાના પાત્ર વગેરે અદૃશ્ય ! કોઈ હાથ લગાવી ગયેલ !

નાગાર્જુનને કોઈ વિચાર નથી આવ્યો કે કોણ પાત્ર લઈ ગયું હશે. અથવા પાત્ર વગર ભિક્ષા શી રીતે લાવીશ ? સવારે છ વાગ્યા હતા. બપોરે બાર વાગ્યે ભિક્ષાએ જવાનું હતું. અત્યારથી વિચાર કેવો પાત્રનો? કો’ક આપી જશે પાત્ર તોય ઠીક છે, નહિતર બાર વાગ્યે વાત...

કેટલી નિર્ભાર આ સાધના !

આવતી ક્ષણનો કોઈ બોજ જ નહિ.

બપોરના બાર વાગ્યા. ભિક્ષાએ ઉપડ્યા નાગાર્જુન : વગર પાત્રે. પહેલા જ જે ઘરે ગયા એ ઘરનો માલિક તેમને ઓળખી ગયો : અરે, આ તો નાગાર્જુન ! પાત્ર નથી એમની પાસે. એ ભાવકે સોનાનું હીરાથી જડેલું પાત્ર નાગાર્જુનને આપ્યું. તેમણે એમાં ભિક્ષા લીધી.

ભિક્ષા વહોરીને તેઓ પાછા ફરી રહ્યા છે. રત્નજડિત પાત્ર હાથમાં છે. એક ચોરની નજર તેના પર પડી : અરે, બાપજીને આ પાત્રની શી જરૂર ? મારા જ કામનું છે આ તો. બાપજી આરામ કરે ત્યારે લઈને ‘ગચ્છંતિ’ કરી જવાનું !

નાગાર્જુનને ચોરની નજરનો ખ્યાલ આવી ગયો. એમણે ભોજન કરીને પાત્ર ચોર બાજુ ફેંક્યું. ‘કાલની વાત કાલે. આજે હવે આની જરૂર નથી.’

વર્તમાનયોગની આ મસ્તી !

વિકલ્પોને પેલે પાર સાધક.

‘લોકની રીતમાં ઘણુંય રાતો....’ ચોથું અવરોધક તત્ત્વ છે લોકસંજ્ઞા. લોકોને ખુશ કરવાની પળોજણમાં પડવાનું. લોકોને ગમે તે આપ્યા કરવાનું.

પ્રભુ ! મા ! મને લોકપ્રવાહથી દૂર લઈ ચાલો ને !

‘શબ્દોના પથ પે અવાક બનતાં, માતા, મને શીખવો,
ને કોલાહલમાં પ્રશાન્ત બનતાં, માતા, મને શીખવો;
સ્વાર્થોના જગતે હું નિર્મમ રહું એવી કલા આપજો,
હૈતા આ પવનને સુવાસ બનતાં, માતા, મને શીખવો.’^૪

શબ્દોથી, કોલાહલથી, સ્વાર્થીય ગંદકીથી મને દૂર લઈ જાઓ !
પ્રભુ ! મારી મા ! તમે મારી ગંદકી દૂર નહિ કરો તો કોણ કરશે ?

ભલે હું શબ્દોથી મારી ફરિયાદ રજૂ કરું. તારો મૌનથી મંડિત ઉત્તર મને ગમે છે હો, ભગવન્ !

‘જ્યારે અવાક રહું છું તવ કોણ બોલે ?
શાન્તિ પ્રગાઢ, ત્યહીં ગીત સુણાય કોનું ?
મા, મારી વાત નિત શબ્દથી વ્યક્ત થાતી,
તારા જવાબ મહીં મૌન પ્રસન્નતાનું.’^૪

૪ . અર્પણ, પૃ. ૧૨૦, ૪ અર્પણ, પૃ. ૧૧૭.

લોકસંજ્ઞા.

લોકોથી પ્રભાવિત હોવું. ઘટનાઓથી પ્રભાવિત હોવું.

ઘટના-પ્રભાવિતતાનો કે લોક-પ્રભાવિતતાનો ભાર લાગ્યો ? થાક લાગ્યો ?

ચીનના પ્રખર દાર્શનિક યુઆંગ-ઝુ નદીના કિનારે બેઠા હતા. એક કાયબો નદીના પાણીમાં કીડા કરતો'તો, તેને જોતા'તા.

ત્યાં રાજ્યના અમલદારો આવ્યા. પ્રણામ કરીને કહ્યું કે સમ્રાટ આપને મુખ્યપ્રધાન બનાવવા ઈચ્છે છે.

યુઆંગ-ઝુએ અમલદારોને પૂછ્યું : મેં સાંભળ્યું છે કે રાજાને ત્યાં એક મરેલો કાયબો છે. ત્રણ હજાર વર્ષથી તેને મસાલો ભરીને રાખવામાં આવેલ છે. સમ્રાટ પણ તેની પૂજા કરે છે. લોકો પણ તેની પૂજા કરે છે. આ વાત ખરી છે ?

અમલદારોએ કહ્યું : હા જી, એ વાત સાચી છે.

યુઆંગ-ઝુએ કહ્યું... એ મરેલો કાયબો માન પામે ને કાયની પેટીમાં પૂરાઈ રહે તે સારું કે આ જીવતો કાયબો પાણીમાં પૂંછડી હલાવીને કીડા કરે છે તે સારું ?

જવાબ મળ્યો : જીવતો હોય તે જ સારું ને !

‘તો સમ્રાટને કહેજો કે મારે પદની કાયની પેટીમાં પૂરાવું નથી, મુક્ત વાતાવરણની નદીમાં તરવું છે.’

સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિજી મહારાજ.

રાજાના આગ્રહથી રાજસભામાં જાય. બે-ત્રણ કલાકની સભામાં થોડીવાર કંઈક ધર્મકથા કરે.

તેમના જ્ઞાનથી પ્રભાવિત થયેલા રાજાએ કહ્યું : આપ મારા ગુરુ. આપ રોજ ચાલીને અહીં આવો તે બરોબર નથી. પાલખીમાં બેસીને આપ પધારો ! આચાર્યશ્રી ના ન પાડી શક્યા. બીજા દિવસથી પાલખીમાં જવાનું ચાલુ થયું.

તેમના ગુરુ વૃદ્ધવાદિસૂરિજીને આ સમાચાર મળ્યા. ચોંક્યા. શિષ્યના યોગ-ક્ષેમ માટે શિષ્યની પાલખી ઊંચકી.

સિદ્ધસેનજીને ખ્યાલ આવ્યો કે આ ગુરુજી છે... ગુરુદેવનાં ચરણોમાં પડ્યા. કહ્યું : ગુરુદેવ ! આ આશાતનાના પાપમાંથી હું ક્યારે છૂટીશ ? આંખોમાં આંસૂ છે. તે વખતે ગુરુની કરુણા શબ્દોમાં ઊતરી : ‘હિંડઈ કાંઉ વણાઉ વણુ ?’ તને સંસારના જંગલમાંથી બહાર કાઢ્યો; તારે હવે પ્રશંસાના જંગલમાં જવું છે ? રાજા તને સારો કહે એ માટે રોજ તેની સભામાં જવાનું.... પાલખીમાં બેસીને જવાનું. શું માંડ્યું છે તેં આ ? નહિ, મારા લાલ ! તું આ ન જ કરી શકે. રાજાની ઈચ્છા હશે ત્યારે ધર્મોપદેશ સાંભળવા એ તારે ઉપાશ્રયે આવશે.

સિદ્ધસેનજીએ ગુરુની શીખ સ્વીકારી. લોકસંજ્ઞા, પ્રશંસાનો વિચાર છૂ થઈ ગયો ! પ્રભુની સાધના પ્રત્યેનો પ્રેમ પ્રશંસાના ભાવને હાંકી જ કાઢે ને !

‘ક્રોધવશ ધમધમ્યો, શુદ્ધ ગુણ નવિ રમ્યો....’ દ્વેષ અને ક્રોધને અહીં અલગ-અલગ મૂક્યા છે.

દ્વેષ એટલે હૃદયમાં રહેલ અગ્નિ. અન્તર્નિહિત આગ. ક્રોધ એટલે ભડભડ બળતી આગ. લાવારસની જેમ એ કેટલાય વ્યક્તિત્વોને પ્રજાળી નાખે.

અંદર રહેલી આગનો બીજાને ખ્યાલ ન આવે ત્યારે બીજાના શુભ ભાવોને એ નહિ બાળે; પોતાના શુભ ભાવોને ચોક્કસ એ ખતમ કરશે. જ્યારે બહાર આવેલી આગ બીજાના શુભ ભાવોને પણ પ્રજાળશે. પૂ. ઉદયરત્નજી મહારાજે આ સન્દર્ભને સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું : ‘આગ ઊઠે જે ઘર થકી, તે પહેલું ઘર બાળે; જળનો જોગ જો નવિ મળે, તો પાસેનું પ્રજાળે.’

સ્તબકમાં દ્વેષ અને ક્રોધને આ રીતે અલગ પાડ્યા છે : અનિષ્ટનો સંયોગ ન ગમવો તે દ્વેષ. અને અનિષ્ટનો સંયોગ થઈ જાય ત્યારે મનમાં જે લાગણી પેદા થાય છે; એન કેન રૂપેણ તેને દૂર કરવાની, તે ક્રોધ.

તિબેટની એક લોકકથા છે.

એક સૈનિક જંગલમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે. રસ્તામાં એક ગુરુજીનો આશ્રમ આવ્યો. સૈનિક મઠમાં ગયો. ગુરુજીને પ્રણમ્યો. કહ્યું : ગુરુજી, એક સવાલ પૂછવો છે. ગુરુ કહે : પૂછ.

સૈનિક કહે : નરક એટલે શું અને સ્વર્ગ એટલે શું ?

ગુરુ પ્રાયોગિક રીતે સરળતાથી સમજાવનારા પ્રશિક્ષક જેવા હતા. તેમણે પૂછ્યું : તું કોણ છે ?

‘હું સૈનિક છું.’

ગુરુ તાડૂક્યા : તું સૈનિક...? તલવાર ચલાવતાં તો આવડતી નહિ હોય અને ભાઈસાહેબ સૈનિક બની ગયા ! તું તો મૂર્ખ કહેવાય. પણ જે સેનાપતિએ તને સૈનિક તરીકે સ્વીકાર્યો, એ સેનાપતિ તો મૂર્ખનો સરદાર કહેવાય.

સૈનિક લાલચોળ થઈ ગયો. પહેલાં અન્દર દ્વેષ ઊભો થયો. એ પછી

પોતાના ‘હું’ પર થયેલા આ જબરદસ્ત આઘાતને કારણે એ દ્વેષ ક્રોધના રૂપમાં બહાર ભૂક્યો : ‘મને તલવાર ચલાવતાં નથી આવડતી એમ તમે કહો છો ?’ તલવારને મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી એણે ઉમેર્યું : બોલો, શું કાપી નાખું આનાથી ? આ થાંભલાને ચીરી નાખું ?.... બોલો, બોલો.....

ગુરુ હસ્યા. કહે : આ જ નરક. તું સમજ્યો ?

સૈનિકને હવે ખ્યાલ આવ્યો કે ગુરુજી પોતાના પર ગુસ્સે નહોતા થયા. તેઓ તો પોતાને સમજાવતા હતા. સૈનિકે તલવારને મ્યાનમાં મૂકી. ગુરુનાં ચરણોમાં એ ઝૂક્યો. અહોભાવનો લય એના ચહેરા પર ડોકાઈ રહ્યો. ગુરુ બોલ્યા : આ જ તો સ્વર્ગ !

ક્રોધ નરકનું પ્રવેશ દ્વાર. ક્ષમા, અહોભાવ સ્વર્ગનું દ્વાર.

યાદ આવે આચારાંગ સૂત્રનો આ સૂત્રખંડ; જ્યાં પ્રભુ વિભાવને - પરમાં જવાની ઘટનાને ગાંઠ, મોહ (અજ્ઞાન), મૃત્યુ અને નરક કહે છે.^૫

‘ક્રોધ વશ ધમધમ્યો, શુદ્ધ ગુણ નવિ રમ્યો....’ ક્રોધના ધમધમાટે ક્ષમા આદિ ગુણથી મને વંચિત રાખ્યો, ભગવન્ ! મારા જ હૃદયમાં રહેલ (ઘરમાં રહેલ) સંપત્તિ મારા હાથમાંથી ઝૂંટવી લેનાર આ ક્રોધ રૂપ ચોર-ડાકુને પણ હું મારો મિત્ર માનીને રહ્યો. પ્રભુ ! કેવું આ અજ્ઞાન હતું મારું.... !

આપે મને ક્ષમાના આનન્દનો અનુભવ કરાવ્યો છે. હવે લાગે છે કે ક્રોધ મારી ભીતર આવી જશે, સત્તામાં હોવાથી ઉદયમાં આવશે, તોય હું એને જોનાર બનીશ. હું ક્રોધની ધારામાં વહેનાર હવે નહિ બનું.

૫. એસ ખલુ ગંથે, એસ ખલુ મોહે, એસ ખલુ મારે, એસ ખલુ નિરણે ॥

(-આચારાંગ-૧/૧/૨/૧૪)

કોધના કરનાર તરીકે આપણે ઘણો સમય રહ્યા. હવે જોનાર તરીકે રહીશું ?

કોધ ક્યાં સુધી અસર કરી શકે ? મન સુધી, લેશ્યા સુધી... પણ આપણા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તો કોધનો પ્રવેશ સંભવતો જ નથી.

તો, મનમાં હોય કોધ.

અસ્તિત્વ એને જોનારું હશે.

કરનાર પણ છે. જોનાર પણ છે.

આ આવું છે : એક માણસ નદીને પાર કરી રહ્યો છે. અધવચ્ચે નદીના પ્રવાહમાં તાણ ખૂબ જ છે. એ માણસ પોતાના પગને રેત-સરસા જડી રાખે છે; જેથી નદી એને વહાવી ન જાય. તો અહીં નદીનું તાણ શરીર પર અનુભવાઈ રહ્યું છે. મન એ વેગને આધીન થવા નથી ચાહતું.

કોધનો ઉદય આવે અને તેના પ્રભાવમાં ન લપેટાવું હોય તો મનના સ્તર પર કોધનો ઉદય હોવા છતાં અસ્તિત્વ શાન્ત રહેશે.

શ્રી હરીન્દ્ર દેવે આ લયને પ્રાર્થનાનો પુટ આપી કહે છે :

તારા સ્વરૂપ મહીં વાસ કર્યો, પછીથી,
આ પૃથ્વીની સકળ પાર્થિવતા ભુલાઈ;
ચિન્તા ન કોઈ, હૃદયે નહિ કામના હવે,
તારા પ્રસન્ન રટણે દુનિયા સમાઈ.^૬

છેલ્લો અવરોધ સાધનાનો : ‘ભમ્યો ભવમાંહિ હું વિષય-માતો.’
આસક્તિએ ભવભ્રમણ ચાલુ રાખ્યું.

૬. અર્પણ : પૃ. ૪૧

દ્વેષ અને ક્રોધની જેમ જ અહીં રાગ અને આસક્તિનું દ્વન્દ્વ બન્યું છે. સૂક્ષ્મતા (રાગની) અહીં અત્યન્ત સ્થૂળ રૂપે બહાર આવી છે.

શ્રી શીતલનાથ પરમાત્માના સ્તવનમાં મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજ આસક્તિને પાર જવાના મઝાના માધ્યમની ચર્ચા છેડે છે :

વિષય લગન કી અગન બૂઝાવત,
તુમ ગુણ અનુભવ ધારા;
ભઈ મગનતા તુમ ગુણ રસ કી,
કુણ કંચન કુણ દારા ?

આસક્તિની લપેટમાં અસ્તિત્વ આવ્યું. કોણ બૂઝવશે આ આગ ? પ્રભુગુણના અનુભવની ધારા એ અગનજાળને ઠંડી પાડશે.

ગુણોનો વિચાર નહિ, પણ અનુભવ.

ચેતનાનું પર ભણી આકર્ષાવું એ છે આસક્તિનું પ્રારંભબિન્દુ. પ્રભુનો ગુણ છે સ્વરૂપમાં રહેવું. સ્વગુણની ધારામાં નિમજ્જન કરવું. પોતાની ભીતર રહેવાનો આનંદ. એવો તો દિવ્ય એ છે ! એનો અલપ-ઝલપ આસ્વાદ મળશે અને પરમાં જવાની વૃત્તિ નામશેષ થશે.

આખરે, આપણે પરમાં કેમ જઈએ છીએ ?

સ્વનો આનંદ નથી મળ્યો માટે.

ઘરે જો મા હલવો, નમકીન અને ફળો આપતી હોય તો લારી-ગલ્લે કોણ જશે ?

પોતાની ભીતર ઊતરવું શી રીતે ?

સાધન એકાગ્રતા દ્વારા સાધ્ય એકાગ્રતામાં પ્રવેશવું, સ્થિર થવું તે ભીતર જવાની પ્રક્રિયા છે.

પહેલી છે સાધન એકાગ્રતા.

‘નમો અરિહંતાણં’ કે ‘તિથ્યરા મે પસીયંતુ...’ પદનો જાપ શરૂ કરાય. જાપમાં એકાગ્રતા આવે. એવી એકાગ્રતા આવે કે એ સિવાય કોઈ વિચાર નહિ. અહીં એક એટલે જાપનો મન્ત્ર. તેમાં ચેતના ડૂબેલી રહે. આ થઈ સાધન એકાગ્રતા.

હવે આવે સાધ્ય એકાગ્રતા. સાધ્ય છે સ્વની અંદર ઊતરવું. જ્ઞાન, દર્શન આદિ કોઈ પણ સ્વગુણ લઈને તેની ધારામાં ડૂબવું.

જ્ઞાન....સ્વનું જ્ઞાન, જ્ઞાતાને જાણવાનો. આવશ્યક જ્ઞેયોને જાણવા પડે ત્યારે પણ લેપ-આસક્તિ ન રહે, અનાસક્તિ, નિર્લેપતા દૃઢ થયા કરે.

દર્શન-દ્રષ્ટાભાવ. અધ્યાત્મ-ઉપનિષદ્ યાદ આવે : દ્રષ્ટુર્દૃગ્આત્મતા મુક્તિર્દશ્યૈકાત્મ્યં ભવબ્રમઃ । દ્રષ્ટાનું દર્શનની પળોમાં એકાગ્ર થઈને રહેવું તે છે મોક્ષ. દ્રષ્ટા દશ્યોની સાથે પોતાની ચેતનાને જોડે તો એ છે સંસાર...

આ રીતે, જ્ઞાન, દર્શન, આનન્દ વગેરે સ્વગુણોની અનુભૂતિમાં સરવું તે થશે સાધ્ય એકાગ્રતા.

અને આવું ગુણોમાં ડૂબવાનું થયું તો વિષયાસક્તિ ક્યાં રહે ? ‘ભઈ મગનતા તુમ ગુણ રસ કી, કુણ કંચન કુણ દારા?’ ન તો સુવર્ણાદિ દ્રવ્યો એવા સાધકને આકર્ષી શકે, ન વિજાતીય રૂપમાં એ સહેજ પણ આસક્ત બને.

સાધનાનાં છ અવરોધક તત્ત્વોની વાત આ કડીમાં આવી : રાગ, દ્વેષ, મોહ, લોકસંજ્ઞા (આત્મપ્રશંસા પરનો ગમો), ક્રોધ, આસક્તિ...

અશબ્દ-વાચનામાં સાધનાનાં પોષક છ તત્ત્વોની વાત દર્શાવાઈ : વૈરાગ્ય, ક્ષમા, નિર્મોહદશા (અહંશૂન્યતા), સાધનાપ્રેમ, શુદ્ધગુણસ્થિતિ અને સ્વરૂપસ્થિતિ.

સાધનાને ઊચકવાનો એકદમ પ્રાયોગિક માર્ગ આ છે.

સાધના કરવાની તીવ્ર ઝંખના સાધકને આ ગુણો અપાવશે. અને સાધનાની ગાડી પૂરવેગે દોડી પડશે.

પ્રભુની કૃપા અનરાધાર વરસતી જ હતી, સદ્ગુરુની આશિષ પણ સાધનામાર્ગે જવા માટેની હતી જ; હવે સાધકની એ માટેની ઝંખના ઉમેરાતાં સાધના સિદ્ધિ તરફ દોડવા લાગે, તો એમાં શી નવાઈ ?

(૩) આધારસૂત્ર

રાગ દ્વેષે ભર્યો, મોહ વૈરી નડ્યો,
લોકની રીતમાં ઘણુંય રાતો;
ક્રોધવશ ધમધમ્યો, શુદ્ધ ગુણ નવિ રમ્યો,
ભમ્યો ભવમાંહિ હું વિષયમાતો.... ૨

(રાગ, દ્વેષ, મોહ, લોકસંજ્ઞા, ક્રોધ અને વિષયાસક્તિના કારણે સાધનામાર્ગે હું આગળ ન વધી શક્યો. શુદ્ધગુણોમાં સ્થિર ન થયો... ભવભ્રમણા ચાલુ રહી.)

સાધના સંકેત

- વિકલ્પોના દ્રષ્ટા બનવાની પદ્ધતિ.
- ક્રોધને જોનાર કઈ રીતે બનવું ?
- સાધન એકાગ્રતા દ્વારા સાધ્ય એકાગ્રતામાં પ્રવેશ.
- વર્તમાન યોગ.
- સાધનામાર્ગનાં અવરોધ : રાગ, દ્વેષ, મોહ, લોકસંજ્ઞા, ક્રોધ, આસક્તિ.
- સાધનામાર્ગનાં પોષક તત્ત્વો : વૈરાગ્ય, ક્ષમા, નિર્મોહદશા (નમ્રતા), સાધનાપ્રીતિ (લોકસંજ્ઞા દ્વારા નીપજતી આત્મરતિની સામે સાધનાપ્રીતિ), શુદ્ધગુણસ્થિતિ, સ્વરૂપસ્થિતિ.

સ્તવનાની ત્રીજી કડી

[૪]

સાધનાની બે પાંખો :
સમ્યક્ આચરણ, સમ્યક્ શ્રુતાભ્યાસ

પ્રોફેસર કારને મનાલી તરફ હંકારી રહ્યા હતા. બે રસ્તા આવ્યા. માર્ગસૂચક પાટિયું નહોતું. બાજુમાં એક ઝૂંપડી. એક કાકા બહાર ખાટલા પર બેઠેલા.

પ્રોફેસરે કાકાને પૂછ્યું : મનાલીનો રસ્તો કઈ બાજુ ?

કાકાએ કહ્યું : પહેલાં ડાબે જાવ, પછી ત્રણ રસ્તા આવે એટલે વચલા રસ્તે જવાનું. આગળ બે રસ્તા આવે એટલે જમણે... પછી...

પ્રોફેસર કહે : ઊભા રહો, મને આટલું બધું યાદ નહિ રહે. હું કાગળ પર લખી લઉં. લખી લીધું. ગાડી સ્ટાર્ટ થઈ. સાત-આઠ મિનિટે ગાડી ફરી ત્યાં જ આવી ઊભી રહી. પ્રોફેસર વિચારમાં પડી ગયા : કાકા, આ શું?

કાકા કહે : બરોબર છે. મેં આ જ રસ્તો લખાવેલો. મારે ખાતરી કરવી હતી કે તમે મેં લખાવેલા રસ્તે ચાલો છો કે નહિ ? તમે પાસ થયા. હવે મનાલીનો માર્ગ તમને લખાવું. પ્રોફેસર દોઢેક કલાકમાં મનાલી પહોંચી પણ ગયા.

સદ્ગુરુઓએ સાધનામાર્ગ બતાવવા માટે આવી પરીક્ષા આપણી લીધી નથી. એમની કરુણા શબ્દોમાં દ્રવી અને સાધનામાર્ગનું દિગ્દર્શન મળ્યું આપણને.

સાધનામાર્ગનાં બે ચરણોની વાત આ કડીમાં છે :

આદ્યુ આચરણ લોક ઉપચારથી,
શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ કીધો;
શુદ્ધ શ્રદ્ધા ન વળી આત્મ અવલંબ વિણ,
તેહવો કાર્ય તેણે કો ન સીધો...

અહીં શબ્દવાચનામાં સાધનાના બે અવરોધોની વાત છે; અશબ્દ વાચનામાં સાધનામાર્ગે લઈ જતાં બે મઝાનાં તત્ત્વોની વાત છે.

સાધક સતત વિચારતો રહે છે કે સાધના, આટલા સમયથી કરવા છતાં, મંઝિલ આટલી દૂર કેમ ? સાધનામાર્ગે પોતે થોડીક ગતિ કરી શક્યો છે કે કેમ એની પણ એને વિમાસણ થાય છે.

સાધકના આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે ઉપરની કડી આવી; જેમાં સાધનાના બે અવરોધોની વાત આવી : (૧) ક્રિયાઓ કરી; પણ લોકોને રીઝવવાનો ભાવ મનમાં રહ્યો, (૨) શાસ્ત્રગ્રન્થોનો અભ્યાસ કર્યો, પરંતુ અધ્યાત્મભાવના વડે શાસ્ત્રોનું જે પરિણતિજ્ઞાન થવું જોઈએ તે ન થયું. એ સાથે જ, શુદ્ધ શ્રદ્ધા અને આત્મગુણોના અવલંબન વગરના અનુષ્ઠાન અને શ્રુતાભ્યાસ થયા.

સામી બાજુ, સાધનાને પોષક આ તત્ત્વો થશે : શુદ્ધ શ્રદ્ધા અને આત્મગુણોના અવલંબનપૂર્વકના અનુષ્ઠાન અને શ્રુતાભ્યાસ. અનુષ્ઠાનમાં પ્રભુની આજ્ઞા અને સ્વાધ્યાયમાં સ્પર્શજ્ઞાન ભળેલું હશે.

અવરોધક અને પોષક તત્ત્વોને ક્રમશઃ જોઈએ.

ક્રિયા. અનુષ્ઠાન.

મારા વિશેષ લયમાં હું થોડાક નવા શબ્દો પ્રયોજું છું : રૂપ પરમાત્મા, શબ્દ પરમાત્મા, વેષ પરમાત્મા, અનુષ્ઠાન પરમાત્મા...

દહેરાસરે ગયા. રૂપ પરમાત્માના સાન્નિધ્યમાં આપણે છીએ. ભુવન-વિમોહન એ રૂપ... જોયા જ કરીએ, જોયા જ કરીએ. અને આંખોને તૃપ્તિ થાય જ નહિ.

પ્રવચન-સભામાં જઈએ. મહાત્માનું પ્રવચન સાંભળતા હોઈએ : શબ્દ પરમાત્માના સાન્નિધ્યમાં.

પ્રવચન-શ્રવણને એક મજાનો આયામ આ રીતે આપી શકાય : સમવસરણમાં આપણે ગયેલ, અતીતની યાત્રામાં. ક્યારેક ભાવસભર હૃદયે સમવસરણમાં ગયા. અને મીઠી મૂંઝવણ મન પર સવાર થઈ. ‘પ્રભુને જોવા કે સાંભળવા ?’ કોઈ પણ ઈન્દ્રિયના વિષયમાં ઊંડાણથી જવું હોય તો એક જ શૃંખલા ચાલુ રાખી શકાય. પ્રભુના રૂપને જોવાની તડપન ઓછી ન હતી. તો પ્રભુના પ્યારા શબ્દોને સાંભળવાની લાલાયિતતા પણ કંઈ ન્યૂન નહોતી. શું કરવું ? એ સમયે આંખો પ્રભુના ભુવનવિમોહન રૂપમાં ડૂબી ગઈ. શબ્દો કદાચ ધ્યાનથી ન સંભળાયા. એ શબ્દોનું અનુસન્ધાન અત્યારે પ્રવચન-શ્રવણ સમયે કરી શકાય ?

સમવસરણીય ક્ષણોનું અનુસન્ધાન આ રીતે કરી શકાય : આંખો બંધ. મન સમવસરણમાં. કાન પર પ્રભુના પ્યારા શબ્દોનું આવવું, ઘૂમરાવું.

શબ્દ પરમાત્માનું આ કેવું મનોહર સામીપ્ય !

પરમ પાવન પાલીતાણાની ભૂમિ પર સ્થળે સ્થળે સાધુ ભગવન્તો, સાધ્વીજી ભગવતીઓનું દર્શન થાય ત્યારે આપણે હોઈએ છીએ વેષ પરમાત્માના સાન્નિધ્યમાં.

અને, કોઈ સાધકની સુન્દર ક્રિયા જોઈએ છીએ ત્યારે અનુષ્ઠાન પરમાત્માની કેટલા નજીક આપણે હોઈએ છીએ !

શ્રી હિમ્મતભાઈ બેડાવાળાની કાયોત્સર્ગ સાધના જોતાં હર્ષાશ્રૂ વહ્યા જ કરતા આંખોમાંથી. થતું : આવી સાધના ક્યારે મળશે ?

આવી સાધના કરનાર સાધકના હૃદયના ભાવો ક્યારેક જોવા મળી જાય છે ત્યારે હૈયું ઝંકૃત બની ઊઠે છે.

પરમ પાવન પાલીતાણામાં હિમ્મતભાઈ બેડાવાળા ચાતુર્માસાર્થે રહેલા. એમને ૮૦ કે એની આસપાસની ઓળી પરિપૂર્ણ થઈ. આયંબિલ પોતાની રૂમ પર જ તેઓ કરતા. એ ઓળીની પૂર્ણતા પછી, પારણા વિના, લાગટ બીજી ઓળી તેઓ શરૂ કરવાના હતા.

તે દિવસે પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે પોતાની આ સાધના મંગળમય રીતે પરિપૂર્ણ થાય. સદ્ગુરુઓનો આશીર્વાદ લીધો. અને થોડાક સાધર્મિકોને પોતાને ત્યાં જમવા બોલાવ્યા. ખૂબ ભક્તિ કરી બધાની. અને તેમણે કહ્યું : આપ સહુ આશિષ આપો કે આજથી શરૂ થતી મારી સાધના આગળ ધપે ! સાધર્મિકોની આંખનાં આંસૂ જાણે કે કહેતા'તા કે ભાઈ ! અમે તમને શું આશિષ આપી શકીએ ? પણ અમારી શુભકામના જરૂર અર્પીશું.

આવા સાધકની સાધના જોતાં અનુષ્ઠાન પરમાત્માનાં દર્શન થયાં એવો ભાવ થાય...

આવી મજાની ક્રિયા. પ્રભુએ આપેલ અનુષ્ઠાન. સદ્ગુરુએ આપેલ અનુષ્ઠાન. એને આરાધતાં અહોભાવનો સમંદર નાનકડી આંખોમાંથી છલકે : મારા પ્રભુએ કેવું તો અદ્ભુત આ અનુષ્ઠાન આપ્યું છે !

અહોભાવ જેટલો પ્રબળ, અનુષ્ઠાન એટલું જ લાભદાયી.

પણ અહીં એક ભયસ્થાન રહે છે, જે ભણી શાસ્ત્રકારોએ આંગળી ચીંધી છે. અનુષ્ઠાન કરતી વખતે લોકો મને સારો કહે, લોકો મારી ક્રિયાને પ્રશંસે આવો ભાવ ઝલકી ગયો તો....?

‘આદ્યું આચરણ લોક ઉપચારથી...’ અનુષ્ઠાનો કર્યા; પરંતુ લોકોને રીઝવવાનો ભાવ મનમાં રહ્યા કર્યો.

અહંકાર એવો તો પ્રબળ રીતે આપણા પર હાવી થઈ બેઠો છે કે વાત-વાતમાં હું પ્રગટ થયા વિના રહેતો નથી. તમે જોશો કે સવારથી રાત સુધીની તમારી વિચારોની નોંધમાં શું હશે ? થોડી થોડી વારે ‘હું’ ડોકાતું જશે. ‘મેં આમ કહ્યું.... પેલા ભાઈ પ્રભાવિત થયા...મેં આમ કર્યું, હું આમ કરીશ...’ આખીય નોંધપોથી ‘હું’ના ભારે કેવી તો ભારેખમ થઈ જાય છે !

સ્તવન બોલતી વખતે પણ થઈ જાય કે કો’ક મને સાંભળતું હશે... એને કેવું લાગ્યું હશે ? અરે, ભાઈ ! ભગવાનને સ્તવના સંભળાવવાની છે; લોકોને નહિ.

તમારી શક્તિ (ગાવાની કે સમજાવવાની)ને તમે પ્રદર્શિત કર્યા વગર રહી શકતા નથી, પણ એ શક્તિને પ્રભુની ભેટ રૂપે સ્વીકારો તો?

શુભ ભાવ દ્વારા શુભ કર્મનું ઉપાર્જન. અને એના ફળસ્વરૂપે આ શક્તિ.

અને, શુભ ભાવ ક્યાંથી આવ્યો ?

પ્રભુએ શાસન સ્થાપ્યું, આપણને મળ્યું. શુભ ભાવની ગંગોત્રી હૃદયે વહી રહી.

તો, શક્તિના મૂળમાં પ્રભુ.... શક્તિ પ્રભુની દેણ.... હવે અહંકાર ક્યાંથી આવશે ?

રાબિયા બેઠેલાં અને હસન આવ્યા. હસન પાસે પાણી પર ચાલવાની શક્તિ હતી. પાણી પર જમીન પર બેસે તેમ તેઓ બેસી શકતા.

રાબિયા પાસે આવી હસને કહ્યું : ચાલો, તળાવની વચ્ચે બેસીને તત્ત્વગોષ્ઠિ કરીએ. રાબિયા સમજી ગયાં કે હસન પોતાની શક્તિ પ્રદર્શિત કરવા માગે છે.

રાબિયા હવામાં ઊડી શકતા હતાં. તેમણે કહ્યું : એ કરતાં ઊંચે આકાશમાં જઈ આપણે ગોઠડી કરીએ.

હસનનું મોઢું પડી ગયું. કારણ કે આકાશમાં ઊડવાની શક્તિ તેમની પાસે ન હતી.

રાબિયાએ કહ્યું : મિત્ર ! તમે જે સિદ્ધિની વાત કરો છો તે તો માછલીઓ પાસેય છે અને મેં જે સિદ્ધિની વાત કરી તે માખી પાસે હોય એવી ક્ષુદ્ધક સિદ્ધિની વાત છે. તત્ત્વગોષ્ઠિમાં આ નાનકડી સિદ્ધિઓનું પ્રદર્શન શી રીતે આવે ?

હસન સમજી ગયા.

સિદ્ધિ નાનકડી હતી. પણ એની પાછળનો ‘હું’ વિરાટ હતો ને !

આ ‘હું’ એ કેટલા તો હેરાન કર્યા છે આપણને ! સાધનામાર્ગમાં પ્રવેશી જતા આ ‘હું’ ને ખાળવું જ રહ્યું.

પ્રભુની શરણાગતિ એ જ અહીં ઉપાય છે. પ્રભુની કૃપાથી સાધના થઈ આ ભાવ આવતાં ‘હું’ નું તોફાન શમી જશે.

‘આદર્યુ આચરણ લોક ઉપચારથી.’ લોકોને ખુશ કરવા માટે અનુષ્ઠાન થયા તો તે સાધનાનો મોટો અવરોધ થયો.

પ્રભુની સાધના પ્રભુએ કહી છે તે રીતે કરવી છે.

સાધના પ્રભુની, ગુરુદેવે આપેલી.

અને રીત આપણી હોય તો ઉપર કહ્યો તેવો ગોટાળો થઈ જ જાય.

દવા ડોક્ટર પ્રીસ્ક્રાઈબ કરે તે દર્દી લે, પણ રીત પોતાની કરી દે તો....? સવાર, બપોર અને સાંજે અલગ-અલગ લેવાની ટીકડી એક સાથે લઈ લે તો....?

એક વૈદ્યે દવાનાં પડીકાં દર્દીને આપ્યા : દર્દી કાગળ સાથે દવા ખાવા લાગ્યો. બીજીવાર દવા લેવા આવ્યો ત્યારે તેણે વૈદ્યને કહ્યું : સાહેબ, થોડાં પાતળાં કાગળ લેજો. જાડા ચાવવામાં અઘરા પડે છે ! વૈદ્યે પછી એને સમજાવ્યું કે અંદરની ભૂકી(પાવડર) જ લેવાની છે. કાગળ તો ફેંકી દેવાનો છે !

આપણને સાધનાની રીત સ્તવનાકાર મહર્ષિ સમજાવી રહ્યા છે. પ્રભુની સાધના પ્રભુએ કહ્યું છે તે રીતે કરવાની છે.

ચાલો, સાધના સમ્યક્ જઈ રહી છે એ ખબર શી રીતે પડે ? રાગ, દ્વેષ, અહંકાર ઓછા થઈ રહ્યા હોય તો ખબર પડે કે સાધના બરોબર જઈ રહી છે.

તો, પ્રભુએ કહેલ રીતે સાધના કરવી તે સાધનાનું પોષક તત્ત્વ બન્યું.

સાધનામાર્ગના બીજા અવરોધને ચર્ચતાં સ્તવના કહે છે : ‘શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ કીધો.’ આગમ ગ્રંથો અને અન્ય ગ્રંથોનો અભ્યાસ થયો; પરંતુ સ્પર્શજ્ઞાન ન થયું.

તો, ગ્રંથોના અધ્યયન પછી સ્પર્શજ્ઞાન, પરિણતિજ્ઞાન થાય તે પોષક તત્ત્વ બનશે.

સ્પર્શ-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો ક્રમ ષોડશક ગ્રંથે આ પ્રમાણે વર્ણવ્યો છે : અભ્યાસ (સ્વાધ્યાય) પર રુચિ, ધ્યાન પર રુચિ, ધ્યેયના ગુણો જોડે આંશિક તન્મયતા, સૂક્ષ્મ પદાર્થો - બન્ધ, મોક્ષ - આદિની વિચારણા વડે સંવેગ (મોક્ષાભિલાષ) અને સ્પર્શજ્ઞાન.^૧

૧. ધ્યાનાધ્યયનાભિરતિઃ પ્રથમં પશ્ચાત્ ભવતિ તન્મયતા ।

સૂક્ષ્માર્થાલોચનયા સંવેગઃ સ્પર્શયોગશ્ચ ॥ ષોડશક ૧૨/૧૪

સ્પર્શસ્તિત્ત્વાપ્તિઃ સંવેદનમાત્રમવિદિતં ત્વન્યત્ ।

વન્ધ્યમપિ સ્યાદેતત્ સ્પર્શસ્ત્વક્ષેપતત્ફલઃ ॥ ષોડશક ૧૨/૧૫

સ્વાધ્યાય-રુચિતા એ પાયો છે.

સ્વાધ્યાય. સ્વનું અધ્યયન. પોતાના સ્વરૂપને જાણવાની ઈચ્છા. હું કોણ છું ? શું હું આ દેહસ્વરૂપ જ છું ? કે દેહને પેલે પાર લંબાયેલ આત્મતત્ત્વ હું છું ?

વૈભાવિક ‘હું’ તે હું નથી; આ પાયા પર ઘમ્મરવલોણું ચાલશે. અને આત્મસ્વરૂપને જાણવાની ઈચ્છા થશે.

‘સમાધિશતક’ કહે છે : ‘યા બિન તું સૂતો સદા, યોગે ભોગે જેણ; રૂપ સહજ તે તાહરું, કહી શકે કહો કેણ ?’ આત્મસ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યા વિના ભોગમાંય માણસ સૂતેલો છે અને યોગમાંય સૂતેલો છે.

યોગ - પ્રાણાયામ આદિ શરીર સ્વાસ્થ્ય માટે જ માત્ર થાય તો યોગ માત્ર શાબ્દિક બની રહેશે. યોગ એટલે જોડાણ. સ્વરૂપનો જ ખ્યાલ નથી તો જોડાવાનું કોની જોડે ?

કેવું છે આત્માનું સ્વરૂપ? ‘રૂપ સહજ તે તાહરું....’ સહજ રૂપ. મૂળ રૂપ. શરીર વગેરે તો ઉપર ચડેલ પડ છે; મૂળ દ્રવ્ય તો છે આત્મા, આનન્દઘન આત્મા... એનું સ્વરૂપ શબ્દોમાં કહેવું અઘરું પડે તેમ છે. ‘કહી શકે કહો કેણ ?’ પણ તમે એને અનુભવી જરૂર શકો છો.

શી રીતે અનુભવાય?

અહીં બીજું ચરણ ખૂલશે : ધ્યાનરુચિતા

ધ્યાન.

પરમાત્માના ગુણોનું ધ્યાન... પરમાત્માના નિર્મળ આત્મદ્રવ્યનું ધ્યાન... અને એ પછી તે પરમાત્માના આત્મદ્રવ્ય જેવું જ મારું આત્મદ્રવ્ય છે તેવો ખ્યાલ, અનુભવ.

શ્વેતકેતુ ગુરુકુળમાં ભણીને ઘરે આવ્યો. પિતા ઉદાલકનાં ચરણોમાં પડ્યો. ઉદાલકે પૂછ્યું : જે એકને જાણીએ તો બધું જ જણાઈ જાય અને જે એકને ન જાણીએ તો બધું જાણેલું નકામું છે, તે એકને તું જાણીને આવ્યો છું ?

શ્વેતકેતુ વ્યાકરણ, સાહિત્ય, દર્શન આદિનો અભ્યાસ કરીને આવેલો. પિતા કહે છે એવું તો કંઈ જ્ઞાન એણે મેળવ્યું ન હતું. એ ફરીવાર ગુરુકુળમાં ગયો. ગુરુને વિનંતી કરી : જે એકને જાણવાથી બધું જણાઈ જાય છે તે એકનું જ્ઞાન મને આપો !^૨

ગુરુએ શ્વેતકેતુને કહ્યું : તું આશ્રમનાં ઘેટાં-બકરાં લઈ આશ્રમની બહાર વહેતી નદીને કિનારે કિનારે નિર્જન જંગલમાં જા. તને જ્ઞાન આપવાનો સમય આવશે ત્યારે હું તને બોલાવીશ.

શ્વેતકેતુ નિર્જન જંગલમાં ગયો. કોઈ મનુષ્યની આવન-જાવન ત્યાં નથી. નથી કોઈ ઘટનાઓનું ઘટવું. શબ્દોનો ઉપયોગ નથી. વિચારો શમી ગયા.

અને ગુરુ શ્વેતકેતુને બોલાવવા એક વિદ્યાર્થીને મોકલે છે.

શ્વેતકેતુ આવે છે. ગુરુ તેને પરમાત્માના સ્વરૂપની વાત કરે છે. અને છેલ્લે કહે છે : શ્વેતકેતુ ! તે જ તું છે. ‘તત્ત્વમસિ શ્વેતકેતો !’

શ્વેતકેતુ આત્મતત્ત્વને જાણે છે.

૨. સરખાવો : જે एगं जाणति से सव्वं जाणति ॥ - આચારાંગ સૂત્ર (૧/૩/૪/૧૨૯)

શ્રીપાળ રાસ કહે છે : ‘આતમ ધ્યાને આતમા, ઋદ્ધિ મળે સવિ આઈ રે...’ આત્મધ્યાન દ્વારા આત્મઋદ્ધિનું-આત્મગુણોનું પ્રાગટ્ય. સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર.

સ્વના સાક્ષાત્કાર ભણી દોરી જતા ધ્યાનની રુચિ એ બીજું ચરણ.

સ્પર્શજ્ઞાનની દિશામાં ત્રીજું ચરણ છે તન્મયતા. ‘તે’મય હોવું. પરમાત્મમય બની જવું. પરમાત્માના ગુણોને પોતાની ભીતર પ્રતિ-બિમ્બિત કરવા માટે સમાપત્તિ ધ્યાનની વાત શાસ્ત્રોમાં કરી છે.

જ્ઞાનસાર ગ્રન્થ કહે છે : ક્ષીણવૃત્તિ^૩ બનેલ સાધક ધ્યાન દ્વારા નિર્મળ હૃદયમાં, નિર્મળ અન્તરાત્મદશામાં પ્રભુના ગુણોનું પ્રતિબિમ્બન પાડે.

સાધક ક્ષીણવૃત્તિ બને. રાગ, દ્વેષ અને અહંકાર ધીરે ધીરે શિથિલ થતા જાય છે. આના કારણે અસ્તિત્વ નિર્મળ બને. હવે આવે ધ્યાન.

તન્મયતા આવી ગઈ.

સાધક ધ્યેય-મય બન્યો. ધ્યેય પરમાત્માના ગુણો સાધકના હૃદયમાં પ્રતિબિમ્બિત બન્યા. ધ્યેયમયતા આ રીતે સ્વમયતામાં પરિણમે છે.

તન્મયતા. પ્રભુમયતા.

સંતને કેન્સર થયેલું. શિષ્યોએ કહ્યું : ગુરુદેવ! આપનું ઉપનિષદ્ અમારી સાધનાને ઊચકશે. આપ પ્રભુને કહો ને કે આપનું કેન્સર મટી જાય. પ્લીઝ, અમારા માટે આટલું કરો !

૩. મળાવિવ પ્રતિચ્છાયા સમાપત્તિ: પરાત્મન: ।

ક્ષીણવૃત્તૌ ભવેદ્ ધ્યાના-દન્તરાત્મનિ નિર્મલે ॥ - જ્ઞાનસાર, ધ્યાનાષ્ટક.

ગુરુ હસ્યા.

બે દિવસ પછી શિષ્યોએ પૂછ્યું કે તેમણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે નહિ. ગુરુનો ઉત્તર હતો : મારું મન એ રીતે પ્રભુમાં જડાઈ ગયું છે કે એને ઊંચકીને શરીર પર લાવવું શી રીતે ?

પ્રભુમયતા આવી. અન્યમયતા છૂટી.

તન્મયતા પછી આવે છે સંવેગ. સંવેગ એટલે મોક્ષાભિલાષા. ‘સુર નર સુખ જે દુખ કરી લેખવે, વંછે શિવસુખ એક.’

આ મોક્ષાભિલાષા માટે એક વાત બતાવી છે : સૂક્ષ્મ પદાર્થોની વિચારણા. બન્ધ, મોક્ષ આદિ પદાર્થોની તે અનુપ્રેક્ષા કરે છે.

બન્ધ અને મોક્ષ ક્યારે ઘટે ? જ્યારે આત્માને પરિણામી નિત્ય માનીએ ત્યારે. આત્મા નિત્ય તો છે જ દ્રવ્ય રૂપે, પરન્તુ પર્યાય રૂપે એ પરિણમનશીલ - ફેરફારવાળો પણ છે. ભિન્ન, ભિન્ન ગતિઓમાં ભિન્ન, ભિન્ન શરીર રહેશે. આ શરીરો તે પર્યાયો.

પરન્તુ, સાધકની દૃષ્ટિ પર્યાયોમાં નહિ હોય. હશે શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યમાં.

પર્યાયમાં સ્વત્વની - પોતાપણાની બુદ્ધિ સાધક નહિ કરે. જે શરીર બાળપણમાં હતું, જુવાનીમાં તે બદલાયું. ઘડપણમાં એ જ શરીરને કેવા રૂપે જોઈએ છીએ ?

પર્યાયો બદલાતા રહે છે. દ્રવ્ય શાશ્વત રહે છે.

પૂ. આનન્દઘનજી મહારાજે પરમતારક શ્રી અરનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં કહ્યું : ‘શુદ્ધાતમ અનુભવ સદા, સ્વસમય એહ વિલાસો રે; પર- તણી છાંયડી જિહાં પડે, તે પરસમય નિવાસો રે....’

શુદ્ધ આત્માનુભૂતિ અને એ પણ સતત રહ્યા કરે તે સાધકની જાગૃતિ. અને પરમાં ‘હું’પણની બુદ્ધિ થઈ તે સાધકની નિદ્રા.

આત્માનુભૂતિનો એકવાર આનન્દ મણાઈ ગયો, તો પરની દુનિયા છૂટી !

પરમાં સાધક ન જાય એ માટે શાસ્ત્રોએ તથાકાર સામાચારી આપી. સદ્ગુરુ કહે તે સ્વીકારી લેવાનું. અહીં મહત્ત્વની વાત એ છે કે ઈચ્છાઓ, વિચારો પરની દુનિયામાં આપણને લઈ જાય છે. પરંતુ ગુરુદેવ કહે તેમ જ કરવું છે આવું નક્કી થયું તો....? ક્યાં રહેશે ઈચ્છા ? ક્યાં રહેશે વિકલ્પ ? ‘ન રહે બાંસ, ન બજે બંસુરી.’

ભીલનો દીકરો એકલવ્ય ગુરુ દ્રોણ પાસે આવે છે અને કહે છે : ગુરુદેવ ! મને ધનુર્વિદ્યા શીખવો !

ગુરુએ ના પાડી.

બહુ જ મઝાની, ભીતરને હલાવી દે તેવી આ ઘટના છે કે એકલવ્યે ગુરુની ‘ના’નો સ્વીકાર કર્યો છે.

પોતાની ઝૂંપડીએ જઈ એકલવ્યે ગુરુ દ્રોણની માટીની મૂર્તિ બનાવી. અને રોજ ગુરુનાં ચરણોમાં વન્દના કરી કહેતો : ગુરુદેવ ! આપ મને શીખવો છો. હું શીખું છું.

એકલવ્ય એટલો તો આગળ વધ્યો ધનુર્વિદ્યામાં કે એકવાર અર્જુને એક નિશાન વીંધેલું જોયું અને એ ચમક્યો : આ નિશાન મેં વીંધ્યું નથી, તો બીજો મારા જેવો ધનુર્ધર કોણ છે, જેણે આ નિશાન વીંધ્યું હોય.

ગુરુ દ્રોણને અર્જુને એ વિષે પૂછ્યું. ગુરુએ કહ્યું : એકલવ્યે એ નિશાન વીંધ્યું છે...

મૃણ્મય દ્રોણ (માટીની ગુરુ દ્રોણની મૂર્તિ) પાસેથી એકલવ્ય એ મેળવી શક્યો, જે ચિન્મય દ્રોણ પાસેથી અર્જુન ન મેળવી શક્યો.

એકલવ્યનું શિષ્યત્વ પરિપક્વ બનેલું હતું ને !

કદાચ ગુરુ દ્રોણે એકલવ્યને ના પાડી એની પાછળનું કારણ આ હોઈ શકે કે દ્રોણાચાર્ય શિષ્યત્વની પરિપક્વતા પર ભાર મૂકવા માગતા હતા. જાણે કે કહેતા હોય : જોયું ? ગુરુ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા માત્રથી એકલવ્ય કેટલો આગળ વધ્યો; જ્યારે સાક્ષાત્ ગુરુ મળવાં છતાં અર્જુન એટલો આગળ ન વધી શક્યો.

પછીની ઘટના એવી છે કે ગુરુ દ્રોણ એક વાર એકલવ્યની ઝૂંપડીએ ગયા. એકલવ્ય તો રાજી રાજી થઈ ગયો. ગુરુને આસન પર બિરાજમાન કર્યા. ચરણોમાં વન્દના કરી. ગુરુ દ્રોણ કહે છે : ગુરુદક્ષિણામાં તું મને શું આપીશ?

એકલવ્યે કહ્યું : આપ ફરમાવો !

ધનુર્ધર માટે અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ હાથનો અંગૂઠો ગુરુએ માગ્યો. ભીલનો દીકરો હતો એકલવ્ય. ચપ્પુ પાસે જ હતું. ફટાક્ કરતોકને અંગૂઠો કાપીને ગુરુનાં ચરણોમાં ધર્યો.

અને છતાં એકલવ્ય સારો ધનુર્ધર બન્યો છે. કદાચ ગુરુ દ્રોણ એવું સ્થાપિત કરવા માગતા હતા કે સિદ્ધિ માટે સાધન માટેનો આગ્રહ જરૂરી નથી. સાધકની પ્રબળ ઝંખના અને ગુરુની આશિષ સાધનાને સિદ્ધિમાં ફેરવી શકે છે.

સંવેગ. મોક્ષની તીવ્ર અભિલાષા.

અને પછી આવે છે સ્પર્શજ્ઞાન. સ્પર્શજ્ઞાનનો અર્થ છે તે તે તત્ત્વની પ્રાપ્તિ.

સંવેગ અને સ્પર્શમાં ફરક એ છે કે સંવેગમાં મોક્ષાભિલાષા હોવા છતાં તત્ત્વજ્ઞાનનું ઊંડાણ નથી હોતું. સ્પર્શ, તેના શબ્દાર્થ પ્રમાણે પદાર્થના જ્ઞાનને ભીતર સ્પર્શાવે છે. મતલબ કે પરિણતિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

તો, સ્પર્શજ્ઞાનના અનુભવ વિનાનો શ્રુતાભ્યાસ એ સાધનામાં અવરોધક છે. સ્પર્શજ્ઞાનના અનુભવવાળો શ્રુતાભ્યાસ સાધનામાં પોષક તત્ત્વ છે.

અવરોધ એ રીતે થશે કે જ્ઞાન સારું, પણ કોરું; એથી અહંચેતનાનો વ્યાપ વધશે.

અને સ્પર્શજ્ઞાન સાથેનો શ્રુતાભ્યાસ અહોભાવની ભૂમિકાને - શુભની ભૂમિકાને પુષ્ટ કરી શુદ્ધમાં સાધકને લઈ જશે.

સ્પર્શજ્ઞાનને ભક્તિના લયમાં પ્રભુનો પ્યારો સ્પર્શ કહી શકાય. એકાદ પંક્તિ વાંચતાં આંખો હર્ષાશ્રૂથી ભીની બની; તો એ ભીનાશને પ્રભુનો સ્પર્શ નહિ કહીએ ?

એક સંત પ્રભુના દર્શન માટે જતા હોય છે. સાંજનો સમય. અંધારું ઊતરવા લાગેલું. એક ગુંડાની કોઈ શરતચૂક થઈ ગઈ. મારવાનો હતો અન્યને; લાકડી સંત પર પડી ગઈ. સંતને વાગ્યું. સ્ટ્રેચરમાં આશ્રમે તેમને લઈ જવાયા. ભાનમાં આવતાં સંતે કહ્યું : કેવી પ્રભુની કૃપા ! હું પ્રભુનાં દર્શન માટે જતો હતો અને પ્રભુએ મને સામે ચાલીને સ્પર્શ

આખો.... ગુંડાની લાકડી પડી ત્યારેય માત્ર ક્ષમા ગુણ જ ભીતર ઊભર્યો;
એ પ્રભુનો જ સ્પર્શને !

સમ્યક્ આચરણ અને સમ્યક્ શ્રુતાભ્યાસ એ બેઉ સાધનાના પોષક છે. લોકસંજ્ઞા વગેરેથી મુક્ત આચરણ, અનુષ્ઠાન સમ્યક્ આચરણ છે. અને સ્પર્શજ્ઞાનથી યુક્ત શ્રુતાભ્યાસ સમ્યક્ શ્રુતાભ્યાસ છે.

એટલે કે જે અનુષ્ઠાન અને શ્રુતાભ્યાસ દ્વારા સમ્યગ્દર્શન અને આત્મગુણોનું અવલંબન થાય તે અનુષ્ઠાન અને શ્રુતાભ્યાસ કાર્યસાધક બને. એથી સ્તવનાકારે કહ્યું : ‘શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વળી આત્મ અવલંબ વિણ, તેહવો કાર્ય તેણે કો ન સીધો...’

એટલે, હવે આપણા આચરણ અને શ્રુતાભ્યાસમાં શ્રદ્ધા અને આત્મગુણોનું અવલંબન સમાવિષ્ટ થવું જ જોઈએ.

પહેલાં શ્રદ્ધા તત્ત્વને અનુપ્રેક્ષીએ. પછી આત્મગુણાવલંબનને...

શુદ્ધ શ્રદ્ધા.

પ્રશ્ન થાય કે શુદ્ધ શ્રદ્ધા શબ્દ કેમ આવ્યો ? શ્રદ્ધાને વળી વિશેષણની આવશ્યકતા ખરી ?

ઘણીવાર એવું બને છે કે શ્રદ્ધાને નીચલા સ્તર પર વ્યાખ્યાયિત કરાવા લાગે, ત્યારે એના સ્તરને ઊંચકવા આવા વિશેષણો જરૂરી બને છે.

જેમ કે, પરમ આનન્દ જેવો શબ્દ ક્યારેક વપરાય છે. આનન્દને વિશેષણની જરૂર કેમ પડી ? સુખનો અર્થ વ્યાખ્યાયિત કરવા માટે ઘણા લોકો આનન્દ શબ્દને વાપરવા લાગ્યા. ત્યારે આનન્દને સુખથી અલગ તારવવા માટે પરમ વિશેષણ મૂકાયું.

વિશ્વાસ, આસ્થા, શ્રદ્ધા આવો એક ક્રમ મનાયો છે.

અનામ પુરુષોનાં વચનોમાં પણ અમુક કારણસર સત્યતા સ્વીકારીએ તે વિશ્વાસ. જેમ કે કાયા રસ્તે ચાલનાર મહાત્માને બે રસ્તા પડતાં મૂંઝવણ થાય કે કયા રસ્તે જવું ? ખેતરમાં હળ હાંકતા ખેડૂતને પૂછે તેઓ. ખેડૂત કહે : મહારાજ ! જમણા રસ્તે ચાલો. તમારું ગામ આવી જશે. અહીં જે સ્વીકાર થયો વચનનો તે વિશ્વાસની ભૂમિકા.

આપણા આમ પુરુષોએ - પૂર્વ પુરુષોએ શાસ્ત્રોમાં જે ફરમાવ્યું છે, તેને સ્વીકારવું તે આસ્થા. મહાપુરુષોએ ફરમાવ્યું છે, તે સત્ય જ હોય એવી લાગણી.

પરન્તુ મહાપુરુષોએ જે વચનો કહ્યાં છે, તે પર સાધકની પોતાની પ્રતીતિ ભળે તો તે શ્રદ્ધા બનશે.

જેમ કે, સમ્યક્ત્વનું વર્ણન કરતાં નવપદ પૂજાએ કહ્યું : ‘તિહાં આપ રૂપે સદા આપ જુવે.’ હવે આ વચન મહાપુરુષે કહેલ છે માટે તે સત્ય જ છે આ ભૂમિકા પર સ્વીકારવું તે આસ્થા.

આવું સ્વીકારનાર સાધકને આવો કોઈ અનુભવ નથી. તે પોતાની આત્મસત્તાને ‘હું’ તરીકે હજુ જોતો નથી. શરીરાદિમાં ‘હું’પણાની બુદ્ધિ થયા કરે છે. પરન્તુ તેને લાગે છે કે સમ્યગ્દર્શનની ભૂમિકાએ આત્મસત્તાનું અનુભવન સદા થયા કરે.

અને, ‘આપરૂપે આપ’ જોવાનું થાય તો શ્રદ્ધા. સમ્યગ્દર્શન.

શ્રદ્ધાનો અર્થ સ્તબ્ધમાં ‘શુદ્ધ પ્રતીતિ’ એ શબ્દો દ્વારા કરાયો છે.

પ્રતીતિ.

અનુભૂતિ.

આત્મસત્તાનો આંશિક રૂપે અનુભવ.

જે અનુભવ વિશેષ રૂપે આત્મસત્તાને, આત્મગુણોને પ્રકટ કરવાની રુચિમાં બદલાય છે.

ક્રમ આવો રહેશે : આત્મસત્તાનો સામાન્ય અનુભવ, વિશેષ આત્મસત્તાના અનુભવનની રુચિ, ઝંખના... વિશેષ આત્મસત્તાનો, આત્મગુણોનો અનુભવ, વિશેષતર આત્મસત્તાના અનુભવનની રુચિ.... ફરી અનુભવ. ફરી રુચિ.

અનુભવ-રુચિનું દ્વન્દ્વ રુચિ-અનુભવ એ ક્રમથી પણ થઈ શકે. આત્મભાવને અનુભવવાની રુચિ અને પછી અનુભૂતિ.

પરમતારક શ્રી કુન્થુનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કહે છે :

અસ્તિત્વ સ્વભાવ જે આપણો રે,

રુચિ વૈરાગ્ય સમેત;

પ્રભુ સમ્મુખ વન્દન કરી રે,

માગીશ આતમ હેત...૧૭/૮

ભગવાન પાસે હું મારા સ્વભાવની યાચના કરીશ. ‘અસ્તિત્વ સ્વભાવ...’ એ છે સ્વભાવ. - કર્તૃત્વ છે વિભાવ.

બીઈંગ. હોવું. સ્વભાવમાં હોવાનું. મૂળ સ્વરૂપને પામવાની વાત.

જપાનના સમ્રાટ એક ઝેન આશ્રમ જોવા ગયેલા. ગુરુ બધા જ વિભાગોમાં - આશ્રમના - સમ્રાટને ફેરવે છે. તે તે વિભાગોનો પરિચય પણ આપે છે : અહીં ભિક્ષુઓ અભ્યાસ કરે છે. અહીં તેઓ જમે છે... આદિ. વચ્ચે એક મોટો હોલ હતો, ત્યાં ગુરુ સમ્રાટને ન લઈ ગયા. સમ્રાટે પૂછ્યું : એ હોલ શેનો છે ?

ગુરુ હસ્યા. ગુરુ કહે : હું જાણીજોઈને જ તમને ત્યાં નહિ લઈ ગયેલો. કારણ કે તમે ત્યાં પણ પૂછત : અહીં ભિક્ષુઓ શું કરે છે ? ત્યારે હું શું જવાબ આપત ! કારણ કે એ ધ્યાનખંડ છે. ત્યાં કંઈ કરવાનું નથી હોતું. સ્વભાવમાં, તમારા માં રહેવાનું હોય છે ત્યાં.

હોવું તે ધ્યાન. પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ યાદ આવે : ‘ધ્યાન સહજ સંભારી રે...’ ધ્યાન છે સહજ ઘટના.

એની સામે છે ડુઈંગ. કર્તૃત્વ. વિભાવોનું કર્તૃત્વ. એ જ તો છે સંસાર.

સાધકની સરસ વ્યાખ્યા સમાધિશતકે આપી : ‘જો ખિન્નુ ગલિતવિભાવ.’ જેના વિભાવો ખરી પડ્યા તે સાધક. યાદ આવે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું મૃગાપુત્રીય અધ્યયન. મૃગાપુત્ર દીક્ષા લેવા માટે જઈ રહ્યા છે એ ઘટનાને વર્ણવતાં સૂત્રકાર મહર્ષિ કહે છે : ‘રેણુયં વ પડે લગ્ગં, નિદ્ધુણિતાણ નિગ્ગઓ.’ કપડાં પર લાગેલી ધૂળને ખંખેરીને કોઈ ચાલે તેમ મૃગાપુત્ર વિભાવોને ખંખેરીને ચાલ્યા.

અસ્તિત્વને, હોવાપણાને શી રીતે પામવું ?

બે માર્ગ બતાવ્યા : રુચિ, વૈરાગ્ય.

રુચિ : પોતાના સ્વરૂપને પામવાની અદમ્ય ઝંખના. હું ‘હું’ ન હોઉં તો શું હોઉં ? મારે મારા સ્વરૂપને પામવું છે.

વૈરાગ્ય : પર તરફની અનાસ્થા. પર પદાર્થો કે પર વ્યક્તિત્વો ભણી સહેજ પણ આસ્થા નહિ. પરથી શું થાય ? કંઈ જ ન થાય. મારા સહજ રૂપને પામવા માટે એ દિશામાં જવાનો કોઈ અર્થ જ નથી એમ લાગે એટલે પરની દિશામાં જવાનું બંધ થાય.

અહીં રુચિ-વૈરાગ્ય-રુચિ....આવો ક્રમ મૂકી શકાય. સ્વની રુચિ દ્વારા પર તરફનો વિરાગ. અને એ દ્વારા સ્વ તરફની વધુ રુચિ...

એ જ રીતે વૈરાગ્ય-રુચિ-વૈરાગ્ય એવો ક્રમ પણ નિષ્પન્ન થઈ શકે. ભક્ત માટે ઉપરનો ક્રમ હોય તો સાધક માટે હમણાં બતાવ્યો એ ક્રમ હોઈ શકે.

સાધક પરના વૈરાગ્યથી શરૂઆત કરે. તે દ્વારા સ્વની રુચિ પામે. અને એ દ્વારા પરની અનાસ્થા તીવ્ર બને.

શ્રદ્ધાના સન્દર્ભે આવો જ એક ક્રમ જોયેલો : અનુભવ-રુચિ-અનુભવ. અને બીજો ક્રમ છે : રુચિ-અનુભવ-રુચિ.

આત્મરૂપનો આંશિક અનુભવ. પ્રબળતયા, વિશેષરૂપે એ રૂપને પામવાની ઝંખના અને પરિણામે પહેલાં કરતાં વિશેષરૂપે સ્વરૂપનું અનુભવન...

બીજા ક્રમમાં : શ્રવાણ, વાંચન આદિથી સ્વરૂપને પામવાની ઝંખના ઊભરે, અને એ ઝંખના સ્વરૂપના આંશિક અનુભવનમાં પરિણમે.

શ્રુતાભ્યાસ અને ક્રિયા આ બેઉમાં આ શ્રદ્ધા ઉમેરાવી જોઈએ.

જ્ઞાનમાં શ્રદ્ધા ઉમેરાય એટલે જ્ઞાન સપ્રાણ બને. માહિતીજ્ઞાન પરિણતિજ્ઞાનમાં પલટાય.

ક્રિયામાં શ્રદ્ધા ઉમેરાય એટલે અનુષ્ઠાન સપ્રાણ બને. અહોભાવથી યુક્ત.

આ મઝાની ભૂમિકા જ્ઞાન અને ક્રિયાની થઈ. હવે એ ભૂમિકા પર આત્મગુણાવલંબન ઉમેરાશે.

આત્મગુણાવલંબન.

એક પદાર્થનું જ્ઞાન-જાણકારી થઈ. હવે એમાં રાગદશા ન થાય એ માટે જ્ઞાતાભાવ રૂપ ગુણનું અવલંબન લઈ શકાય.

પદાર્થ પદાર્થ છે એ રીતે માત્ર જાણવું તે જ્ઞાતાભાવ. નિર્લેપ રીતે જાણવું. આને સાધકનો ઉપયોગિતાવાદ કહેવાય છે.

પાણી ભરવા માટે પાત્ર જોઈએ. પણ શિયાળામાં પાણીને હૂંફાળું રાખે તેવું પાત્ર જોઈએ કે ઉનાળામાં પાણીને ઠંડું રાખે તેવું પાત્ર જોઈએ આ વાત ઉપયોગિતાવાદમાં નથી આવતી.

શરીરની મર્યાદા માટે વસ્ત્રો જોઈએ, પણ એ કેવાં જોઈએ - આ રંગનાં કે આવાં - એવો કોઈ આગ્રહ નથી.

સાધકને બે જાતનાં વસ્ત્રો મળતાં હશે તો એ સાદાં વસ્ત્રોને જ સ્વીકારશે. જે પર રાગ થઈ શકે એવાં વસ્ત્રોને તે નહિ જ સ્વીકારે.

સંત પાસે ભક્ત આવ્યો. તેની પાસે પશ્મીનાની કીમતી સાલ હતી, જે તેણે સંતનાં ચરણોમાં મૂકી.

આવી કીમતી સાલ સંત સ્વીકાર ન જ કરત. પણ તેમની પાસેની સાલ સાવ ફાટી ગઈ હતી અને ઠંડીથી બચવા કશુંક જોઈતું હતું. નવી જો સાદી સાલ મળી શકે તેમ હોત તો તેમણે એ જ સ્વીકારી હોત. પણ આ જ મળી. તો એ સ્વીકારી.

બીજા દિવસે સંતનાં દર્શને ભક્ત આવ્યો ત્યારે તેણે જોયું કે પોતે આપેલ સાલને જ ઓઢીને સંત બેઠેલા હતા. પણ સાલ પર મોટો, કાળો ધબ્બો.

ભક્તે પૂછ્યું : સાહેબ, આ શું ?

સંત હસ્યા : રૂપાળા બાળકને ગાલે મેશનું ટપકું કરીએ છીએને કે નજર ન લાગે. એમ મેંય આ ડાઘો કર્યો, જેથી સાલ સારી છે એથી રાગ ન થઈ જાય.

સાલ ગરમાટા માટે કામની છે. એ સારી છે એમ વિચારી એના પર રાગ દશા થાય એ માટે નહિ.

સાધકની આ જાગૃતિ જ્ઞાતાભાવ રૂપે જ્ઞાનમાં ભળી અને જ્ઞાન પરિણતિજ્ઞાન બન્યું.

ઉદાસીનભાવ પણ સાધકનો મજાનો ગુણ છે. ઉદાસીનતા રૂપી આત્મગુણનું અવલંબન સાધક કરે ત્યારે આજુબાજુની ઘટનાઓમાં એને ન તો રતિભાવ થશે, ન અરતિભાવ.

કોઈ પ્રશંસા કરશે. કોઈ નિન્દા પણ કરી શકે. સાધકનો અભિગમ રહેશે ઉદાસીનભાવનો. એ પ્રશંસા કે નિન્દાના શબ્દો કે એથી થતા ભાવોને

સ્પર્શ્યા વગર પોતાના કાર્ય તરફ - સાધના ભણી જ નજર કરશે.

મીરાંની મઝાની અભિવ્યક્તિ છે : ‘કોઈ નિન્દે , કોઈ બન્દે, મૈં અપની ચાલ ચલુંગી...’ મીરાં કહે છે કે નિન્દા કરનારનો એનો પોતાનો કોઈક અભિપ્રાય હોઈ શકે. આવું જ પ્રશંસામાં બની શકે. પણ એથી મારે શું ? ‘મૈં અપની ચાલ ચલુંગી....’ હું ભક્તિના માર્ગ પર ચાલ્યા કરીશ.

સાધકની દૃષ્ટિએ શબ્દમાત્ર પૌદ્ગલિક સંઘટના છે. ચૈતન્ય-સભર પોતાને પૌદ્ગલિક સંઘટનાઓની શી અસર થઈ શકે ?

તો, આ રીતે ઉદાસીનભાવ આવવાથી સાધકનું જ્ઞાન સુદૃઢ બન્યું, સાધનાને પોષક બન્યું.

ક્રિયામાર્ગમાં પણ આત્મગુણાવલંબન કરવાનું છે. અત્યાર સુધી અનુષ્ઠાનો કરતી વખતે લોકો તરફ નજર હતી... હવે દૃષ્ટિ પ્રભુ સામે છે, સદ્ગુરુ સામે છે.

ઉદાસીનભાવ રૂપ આત્મગુણનું અવલંબન મળ્યું તો ક્રિયા કેવી તો સરસ બનશે ! અમૃત ક્રિયા ભણી જનાર એ બની શકે. કારણ કે સાધના વડે નથી કોઈ પ્રશંસા આદિની ઈચ્છા કે નથી પરલોકમાં પણ સ્વર્ગાદિની ઈચ્છા. માત્ર ઉદાસીનભાવ ભીતર ઊછળી રહ્યો છે.

ઉદાસીનભાવ એટલે વિભાવોનો કચરો નીચે બેસી ગયો અને મનનું જળ સ્વચ્છ બની ગયું.

(૪) આધારસૂત્ર

આદ્યું આચરણ લોક ઉપચારથી,
શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ કીધો;
શુદ્ધ શ્રદ્ધા ન વળી આત્મ અવલંબ વિણ,
તેહવો કાર્ય તેણે કો ન સીધો... ૩

(લોકોને ખુશ કરવા આચરણ (અનુષ્ઠાન) કર્યું, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો પણ સ્પર્શજ્ઞાન ન મળ્યું. શુદ્ધ શ્રદ્ધા અને આત્મગુણોના અવલંબન વગરનાં આચરણ અને શાસ્ત્રાભ્યાસ હોવાથી સાધનામાર્ગે જઈ ન શકાયું.)

સાધના સંકેત

સાધના માટે અવરોધક તત્ત્વો :

- લોકસંજ્ઞાયુક્ત અનુષ્ઠાન
- સ્પર્શજ્ઞાન વિહીન શ્રુતાભ્યાસ
- શ્રદ્ધા અને આત્મગુણોના અવલંબન વગરના અનુષ્ઠાન અને શ્રુતાભ્યાસ.

સ્તવનાની ચોથી કડી

[૫]

નિમિત્ત અને ઉપાદાન

સાંજનો સમય. સંત ગામની ગલીમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છે. એક ગુંડાની લાકડી એમના પર પડી. સંત ઢળી પડ્યા.

ગુંડો ભાગી ગયો. નજીકમાં રહેલ એક દુકાનદારે આ દૃશ્ય જોયું. એ તરત ત્યાં આવ્યો. સંતને ઊંચકીને પોતાની દુકાનમાં સૂવાડ્યા. પાટાપિંડી થઈ. દૂધ વગેરે સંતને અપાયું. સંત સ્વસ્થ બન્યા.

વેપારીએ પૂછ્યું : આપને લાકડી મારનાર કોણ હશે ? આપના જેવા સંત પર આવો પ્રહાર કરનાર કોણ ?

સંતે કહ્યું : ઘટના ઘટી ગઈ. એ ઘટના કેમ થઈ હશે, એના મૂળમાં કોણ હશે, એવું હું ક્યારેય વિચારતો નથી. હું વર્તમાન ક્ષણમાં જીવનારો છું.

વેપારીના અને હાજર રહેલા બીજા કોઈના મનમાં આ વાત ઊતરી નહિ. કારણ કે આવડી મોટી ઘટના ઘટે, અને એની નોંધ સુદ્ધાં નહિ લેવાની !

ત્યારે સંતે થોડાક દિવસો પહેલાંની એક ઘટનાનો ઉલ્લેખ કર્યો. સંત જંગલમાં હતા. રાત્રે એક વૃક્ષ નીચે તેઓ બેઠેલા. વાવાઝોડાને કારણે ઝાડની જે ડાળી તૂટું-તૂટું થતી હતી, તે તૂટી અને તેમના પર પડી. સંત કહે છે કે આજે વાગ્યું તે કરતાં ઘણું વધારે તે દિવસે વાગેલું. છતાં મને કોઈ વિચાર નહિ આવેલો કે આ ઘટના કેમ ઘટી ? ઘટનાનું મૂળ કારણ શું ?

લોકોએ કહ્યું : સામે કોઈ માણસ ન દેખાતો હોય ત્યારે તો અમનેય આવો વિચાર આવે. પણ કોઈ મનુષ્ય ઘટનાની પાછળ દેખાય ત્યારે તો વિચારો આવે જ, એ વિચારો તે વ્યક્તિ પર ક્રોધને પણ ઉભારે....

થોડુંક ઊંડું અહીં ઊતરવા જેવું છે. જેને નિમિત્ત કહીને લોકો વિભાવોની દુનિયામાં સરી પડે છે, એ નિમિત્ત ખરેખર શું છે ?

એક બીજી ઘટના જોઈએ. એક ભાઈ એક તીર્થસ્થાને ગયેલા. ધર્મશાળામાં નીચેની રૂમમાં તેઓ ઊતરેલા. તેમનો મિત્ર ઉપરના માળે રૂમમાં ઊતરેલ. અચાનક ઉપરવાળા મિત્રનો મોબાઈલ ફોન આવ્યો નીચેવાળા ભાઈ પર કે જરા ઉપર આવજો. થોડો સમય વાતો કરીએ.

નીચેવાળા ભાઈ પોતાની રૂમ બંધ કરી ઉપર જઈ રહ્યા છે. કોરીડોરમાં વચ્ચે સીડી હતી. તેઓ જોરથી સીડી ભણી જઈ રહ્યા છે. એ વખતે એક ભાઈ ઉપરથી નીચે ધસારાબંધ ઊતરી રહ્યા છે. દાદરના ખાંચા પાસે બેઉ અથડાઈ પડ્યા. નીચેવાળા સજ્જનને થોડુંક લાગ્યું. તેઓ સામેવાળા પર ગુસ્સે પણ થઈ ગયા... હકીકતમાં દાદર એવી રીતે

પરસાળની અંદર હતો કે ઊતરનારને કે સામેથી આવનારને સામે-વાળાનો ખ્યાલ ન આવે.

એ જ નીચેવાળા સજ્જન. રાતનો સમય. લાઈટ ઓફ હતી. બાથરૂમ થોડે દૂર હતું. અંધારામાં તેઓ બાથરૂમ તરફ જઈ રહ્યા છે. વચ્ચે હતો એક થાંભલો. તેઓ ભટકાયા થાંભલા સાથે. દિવસે લાગેલું એ કરતાં વધારે અત્યારે લાગ્યું છે. પણ તેમને ગુસ્સો નથી આવતો. કારણ કે સામે તો થાંભલો છે. એણે કાંઈ લગાડ્યું નથી. પોતાની ભૂલથી લાગ્યું છે.

એમ લાગે કે ઘટનામાં સામે મનુષ્ય હોય તો અને ન હોય તો વિચારવાની શૈલી આપણી અલગ અલગ થઈ જાય છે.

સામે કોઈ મનુષ્ય દેખાય તો દોષનો ટોપલો એના માથે ઢોળી દેવો. એને નિમિત્ત ગણીને ક્રોધ પણ એના પર ઠાલવી દેવો. અને ઘટનામાં મનુષ્ય ન હોય તો.....? તો કોને નિમિત્ત બનાવશું ?

ખરેખર તો, બન્ને પ્રકારની ઘટનાઓમાં આપણા કર્મને જ નિમિત્ત તરીકે સ્વીકારીએ તો રાગ-દ્વેષની શૃંખલાથી થોડા દૂર જઈ શકાય.

એક સૂત્ર યાદ આવે : ભક્તના શબ્દકોશમાં નિમિત્ત શબ્દ પાને પાને છે. સાધકના શબ્દકોશમાં નિમિત્ત (બીજા માટે) જેવો શબ્દ છે જ નહિ.

ભક્તને સતત લાગશે કે પ્રભુએ પોતાને કેવો નિમિત્ત રૂપ બનાવ્યો? શુભ કાર્ય એના હાથે થશે અને એ કહેશે : પ્રભુની કૃપા. એ બોલશે, પણ એ માનશે કે પ્રભુએ મારા કંઠનો ઉપયોગ કરેલો !

અને, સાધકને ક્યારે પણ કોઈ ઘટનામાં નિમિત્ત જેવું લાગતું નથી. પ્રતિકૂળ ઘટના જે ઘટી, એની પાછળ પોતાનું જ કોઈક કર્મ છે એમ તે માને છે.

આ સન્દર્ભમાં સ્તવનાની કડી શરૂ થાય છે; જે એમ વર્ણવે છે કે પ્રભુનાં દર્શન જેવું શ્રેષ્ઠ નિમિત્ત મળ્યા પછી પણ ઉપાદાન જો નિર્મળ ન થાય, હૃદય નિર્મળ ન થાય તો કેમ ચાલે ?

સ્વામી દરિસન સમો નિમિત્ત લહી નિર્મલો,
જો ઉપાદાન એ શુચિ ન થાશે;
દોષ કો વસ્તુનો અહવા ઉદમ તણો,
સ્વામીસેવા સહી નિકટ લાશે....૪

કેટલું સરળ ગુજરાતી છે ! પંક્તિઓ વાંચતાં જ હાર્દ સુધી પહોંચી જવાય. કડીના પૂર્વાર્ધમાં વેદના છે : પ્રભુનાં દર્શન જેવું શ્રેષ્ઠ નિમિત્ત મળ્યા છતાં જો ઉપાદાન (આત્મા) શુદ્ધ નહિ થાય તો ક્યારે થશે ?

ત્રીજી પંક્તિ ઉપાદાનમાં રહેલ ત્રુટીનાં બે મુખ્ય પાસાંને સ્પર્શે છે :
યા તો ઉપાદાન બહુ જ ગંદું છે. અથવા ઉપાદાન એટલું ગંદું નથી, પણ એને સ્વચ્છ કરવાનો પુરુષાર્થ ઓછો પડે છે.

શું કરી શકાય એ માટે ?

ચોથી પંક્તિમાં એનો ઉત્તર છે : પ્રભુની સેવા ઉપાદાનની શુદ્ધિને નજીક લાવે છે.

હવે કડીમાં ઊતરીએ.

પ્રભુનું દર્શન.

પ્રભુના ગુણોનું દર્શન.

પ્રભુ મહાવીર દેવના દર્શન માટે ગયા હોઈએ. પ્રભુની સાધના-કાળની એક ઘટના યાદ આવે. પ્રભુ ધ્યાનસ્થ દશામાં ઊભા છે.

સંગમદેવ પ્રભુના પરમપાવન દેહ પર ઉપસર્ગોની ઝડી વરસાવે છે. પ્રભુની આ વખતની પ્રતિક્રિયા કેવી હતી ? આવા વખતે પ્રભુની આંખો ભીની બનતી. એ વિચારે કે આ વ્યક્તિ તો મારા કર્મને ખેરવી રહેલ છે. એ મારો ઉપકારી છે. આવી વ્યક્તિ શું દુર્ગતિમાં જશે ?

પ્રભુનો આ ક્ષમા ગુણ....એનું દર્શન થઈ જાય તો....? આપણી ભીતર રહેલ ક્ષમા ગુણનો આછેરો સ્પર્શ થઈ જાય.... દર્શનથી સ્પર્શન.

ત્રણ ચરણો છે : દર્શન, સ્પર્શન, નિમજ્જન.

પ્રભુના ક્ષમા ગુણને જોવો તે દર્શન. દર્શનના ચરણે વિચારના સ્તરથી ઉપર ઊઠવું પડે. ભાવાત્મક સ્તર છે આ. પ્રભુના ગુણને જોતાં હૃદય અહોભાવથી છલકાઈ ઊઠે. અહોભાવ ઘૂંટાયા કરે. ભીનાશનો દરિયો આંખો અને હૃદયનો કબજો લઈ લે.

આંખ અને હૃદયની ભીનાશ પ્રભુના ગુણની ઝંખનામાં પલટાય છે. પ્રભુને પ્રાર્થે છે ભક્ત : પ્રભુ, આપના ગુણ-સમંદરમાંથી ચાંગળું જળ મને ન મળે ?

ગુણનું દર્શન. એ મેળવવા માટેની ઝંખના. તે માટે પ્રભુને પ્રાર્થના. આ દર્શનની ભૂમિકા.

સ્પર્શન.

ક્ષમા ગુણ મેળવવા પ્રભુને પ્રાર્થના કરી. પ્રભુ તરફથી એ ગુણ મળ્યો. ક્ષમા ગુણનું આ સ્પર્શન.

અંદર રહેલ ગુણાનું આ પ્રકટીકરણ કેવું તો મઝાનું છે ! આ ભૂમિકા મળતાં બધી ફરિયાદો છૂ થઈ ગઈ.... હવે એમ નથી લાગતું કે આપણે કેમ આમ કર્યું અને પેલા આમ કેમ બોલ્યા...

એરકન્ડિસન્ડ રૂમમાં બેઠેલ મનુષ્યને બહારની ગરમ ગરમ લૂ ન સ્પર્શ, ઠંડી હવા જ મળે એવું આ થયું.

પ્રભુની એરકન્ડિસન્ડ હથેળીમાં રહેવાનું આ સુખ !

એક ગુણનો સ્પર્શ થતાં આટલો આનન્દ મળ્યો તો અનેક ગુણોનો સ્પર્શ આનન્દનો ગુણાકાર કેવો કરી મૂકશે !

નિમજ્જન. ડૂબકી.

સ્પર્શન અને નિમજ્જનમાં અન્તર મોટું છે. સોમનાથને દરિયા કિનારે કોઈ યાત્રી બેઠેલ હોય, બાંકડા પર; એના પગે દરિયાનાં મોજાં અથડાતાં હોય, પણ બપોરના બાર વાગ્યાનો તડકો શરીરને બાળી રહ્યો હોય. પાણીનો ઠંડો સ્પર્શ પગને.... બાકીના અંગોને નહિ. પણ એ યાત્રી સમુદ્રમાં ડૂબકી મારે તો....? પૂરું એનું શરીર પાણી વડે ઠંડું, ભીનું બની રહે.

સ્પર્શનના તબક્કે ક્ષમાગુણનો આંશિક સ્પર્શ રહેશે. નિમજ્જનના તબક્કે પૂરું અસ્તિત્વ તે ગુણમય બની જશે.

‘સ્વામી દરિસન સમો નિમિત્ત લહી નિર્મલો, જો ઉપાદાન એ શુચિ ન થાશે....’

પ્રભુ કેવા છે ?

પ્રભુ પરકાર્યના અકર્તા, પરભાવના અભોક્તા અને ઈચ્છાદિથી રહિત છે. પ્રભુ પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપને પામી ચૂક્યા છે, તેમાં જ સ્થિર છે; વિભાવોની દુનિયા ક્યારનીય તેમની છૂટી ગઈ છે.

પૂર્ણાનન્દમય પ્રભુ.

એ પ્રભુનું દર્શન કરનાર ભક્ત પ્રભુના તે તે ગુણોને જોશે અને તેને પોતાનો ભીતરનો આનન્દલોક ખૂલતો દેખાશે. આ આનન્દલોકનાં દ્વાર ખૂલતાં જ રાગ, દ્વેષ અને અહંકારની પીડા છૂ થશે. હવે ઉપાદાનની અશુદ્ધિ ક્યાં રહી ?

સાધકના ઉપાદાનની (હૃદયની) અશુદ્ધિ હોય તો પણ કેવી હોય ?

મહાત્મા બુદ્ધના જીવનની પ્યારી ઘટના યાદ આવે. તેઓ પોતાના પટ્ટ શિષ્ય આનન્દ સાથે વિહરી રહ્યા છે. રસ્તામાં એક વહોળો આવ્યો. થોડીવાર પહેલાં એ વહોળામાંથી માલ ભરેલું ગાડું પસાર થયેલું, જે કારણે નીચેનો કીચડ ઉપર આવી જતાં પાણી ડહોળાઈ ગયેલું.

વહોળાને પાર કરી, થોડે દૂર એક વૃક્ષ નીચે બુદ્ધ બેઠા. આનન્દ પણ બાજુમાં બેઠા. ૧૫-૨૦ મિનિટ પછી બુદ્ધે કહ્યું : આનન્દ ! પાણી પીવું છે. આનન્દે આજુબાજુ નજર નાખી. ક્યાંય ફૂવો, વાવ, તળાવ કશું નથી. ઉજ્જય જગ્યા છે. હા, વહોળામાં પાણી હતું. પણ એ તો કેવું ગંદું હતું ! એ કંઈ ભગવાનને અપાય ?

ત્યાં જ બુદ્ધ બોલ્યા : આનન્દ ! આપણે હમણાં જે વહોળો પસાર કર્યો, તેનું પાણી લઈ આવ !

આનન્દ શિષ્ય છે. અને શિષ્યનો ધર્મ, ગુરુની આજ્ઞા મળે ત્યારે, વિના વિચારે આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરવામાં છે. આનન્દ પાત્ર લઈ વહોળા તરફ ચાલ્યા. એમની નવાઈ વચ્ચે વહોળાનું પાણી એકદમ સ્વચ્છ બની ગયેલું. ક્યારો નીચે બેસી ગયેલો ને ! થોડો સમય મળ્યો. અને ક્યારો તળિયે.

આનન્દ પાત્રમાં પાણી લઈને આવ્યા. બુદ્ધે પીધું. પછી કહ્યું : આનન્દ ! તને ખ્યાલ આવ્યો ? આપણે ઊતર્યા ત્યારે વહોળાનું પાણી કેવું ગંદું હતું અને થોડા સમયમાં એ કેવું તો સ્વચ્છ બની ગયું !

બુદ્ધે ઉમેર્યું : સાધકનું મન આવું જ હોવું જોઈએ. કદાચ નિમિત્તોને કારણે ઉપાદાન (હૃદય)માં અશુદ્ધિ - રાગ, દ્વેષની - છલકાય; પણ થોડો સમય મળતાં જ ઉપાદાન શુદ્ધ બની જાય.

વિનોબાજીએ આ સન્દર્ભમાં એક મઝાની વાત કરેલી. એમણે કહેલું કે નિમિત્ત મળે ત્યારે, શરૂઆતની બે કે ત્રણ મિનિટ એ નિમિત્તની અસર વિનાની સાધક જો રાખી શકે તો પછીથી એની અસર બહુ જ ઓછી રહેશે. શરૂઆતનો ગાળો જે મહત્વપૂર્ણ છે, તે સાધના દ્વારા આવૃત્ત થઈ જવો જોઈએ.

આવું શી રીતે બને ?

હું ઘણીવાર કહેતો હોઉં છું કે તળાવ જેવું તમારું મન હોય તો કાંકરીયાળો કરનાર ઘણા મળશે. અને એક એક પથ્થર ફેંકાય ત્યારે વર્તુળો પર વર્તુળો થયા કરે. કાંકરા ફેંકનારા ઘણા. તળાવ એક. થાય શું ?

કાંકરા ફેંકનારને તમે રોકી શકતા નથી. તો શું થઈ શકે ? તમારા મનના તળાવની સપાટીને તમે ફીજ કરી શકો. હિમાલયમાં હોય છે તેમ તળાવના પાણીની સપાટી બરફ રૂપ બની જાય.

હવે કાંકરા ગમે એટલા પડેને ! વર્તુળો ક્યાં થશે ?

મનની સપાટીને નિમિત્તોની અસરથી મુક્ત કરવી એટલે ઘટના પ્રભાવિત મનને પ્રભુપ્રભાવિત બનાવવું. પ્રભુપ્રભાવિત મન બન્યું એટલે તમે નિમિત્તોના કાંકરીયાળાની અસરથી મુક્ત !

બે મનની વાત અહીં કરી. એક છે ઘટનાપ્રભાવિત મન. બીજું છે પ્રભુપ્રભાવિત મન. પહેલું સમાજે આપેલ મન છે. બીજું પ્રભુએ આપેલ મન છે.

સમાજે આપેલ મનમાં ગમતાંનો સ્વીકાર અને અણગમતાંનો અસ્વીકાર રહેતો હોય છે. પ્રભુએ આપેલ મનમાં બધાંનો સ્વીકાર હોય છે.

અને જ્યાં બધાનો સ્વીકાર હોય ત્યાં મનની તરંગિત દશા કેવી ? ઘટના જે રીતે ખૂલવાની હતી તે રીતે ખૂલી; સાધક માત્ર ઘટનાનો દ્રષ્ટા બની રહે.

આ માટે એક વ્યવહારુ ઉપાય આ રીતેય વિચારી શકાય : ધારો કે સરેરાશ રોજ દશેક નિમિત્તો મળે છે, જે રાગ કે દ્વેષની ધારામાં સાધકને લઈ જાય છે; સાધક એવું નક્કી કરે કે શરૂઆતની બે ઘટનાઓ - બે નિમિત્તોની અસરથી મુક્ત રહેવું.

ઘણી બધી રીતો છે; જે દ્વારા નિમિત્તોની અસરથી મુક્ત રહી શકાય. ૫૦ સેન્ટીગ્રેડ ગરમી હોય ત્યારેય એરકન્ડિશન ઘરમાં રહેલો માણસ ગરમીની અસરથી કેવો મુક્ત રહે છે !

પોતાના ઉપાદાનની અશુદ્ધિ કેવી છે એ સાધકે સતત જોવું જોઈએ. શાન્ત મન સામાન્ય નિમિત્તોથી પણ ડહોળાઈ જાય છે કે બહુ મોટા નિમિત્તો જ એ પર અસર કરે છે.

ઉપાદાનના બે પ્રકારની ચર્ચા અહીં કરી છે : ‘દોષ કો વસ્તુનો, અહવા ઉદમ તણો.’ યા તો ઉપાદાન જ બહુ ખરાબ છે. વાત-વાતમાં રાગ-દ્વેષની આગને એ પકડી લે છે. અથવા ઉપાદાન કંઈક ઠીક છે, પણ એને નિમિત્તોથી બચાવવા માટે પુરુષાર્થ સાધકનો બરોબર નથી.

બન્ને અશુદ્ધિઓ માટે માર્ગ એક જ છે : પ્રભુસેવા. ‘સ્વામી સેવા સહી નિકટ લાશે.’ પ્રભુની સેવા ઉપાદાનની શુદ્ધિને નજીક લાવશે.

કઈ રીતે ?

પહેલો વિકલ્પ લઈએ. ઉપાદાન (હૃદય) બહુ જ અશુદ્ધ છે. સાધકને આ ઉપાદાનની અશુદ્ધિ ડંખે છે. હવે એ શું કરશે ? પ્રભુને શરણે એ જશે.

પ્રભુનું ગુણાત્મક દર્શન થાય. વીતરાગતા અને વીતદ્વેષતા પ્રભુની એવી તો ગમી જાય, હૃદયના એવા તો ઊંડાણ સુધી એ પહોંચે કે હૃદયમાં રાગ-દ્વેષ રહે શી રીતે ?

બંધ મુઠ્ઠી જેવડું આ હૃદય. એમાં પ્રભુનો પ્રવેશ થઈ ગયો. હવે બીજાને રહેવાની છૂટ નથી. અજવાળું આવ્યું. અંધારું ક્યાં રહેશે ?

યાદ આવે પૂજ્ય રામવિજય મહારાજ : ‘અધ્યાતમ રવિ ઊગ્યો મુજ ઘટ, મોહ તિમિર હર્યું જુગતે...’ બહુ મઝાની આ પ્રસ્તુતિ ! અધ્યાત્મનો સૂર્ય મારા અસ્તિત્વમાં ઊગી ચૂક્યો છે. પ્રભુએ કૃપા કરીને મોહનું અંધારું યુક્તિપૂર્વક હરી લીધું.

‘યુક્તિપૂર્વક’ શબ્દ અહીં મહત્ત્વનો છે. આપણે તો અંધારાની સાથે એવો ગાઢ સંબંધ બાંધી ચૂકેલા કે એને છોડવા જ તૈયાર નહોતા.

પ્રભુની કરુણા, સદ્ગુરુ દ્વારા વહી. સદ્ગુરુએ પ્રેમથી આપણને સમજાવ્યું કે, બેટા ! તું આ અંધારું છોડી તો જો ! તને કેવી અલૌકિક દુનિયા મળશે... આવી રીતે સમજાવીને, પટાવીને સદ્ગુરુ આપણને ઘટના-પ્રભાવિતતાના અંધારામાંથી પ્રભુપ્રભાવિતતાની પ્રકાશમયી દુનિયામાં લઈ આવ્યા.

હવે બીજી વાત. ઉપાદાન એટલું બધું અશુદ્ધ નથી; પરંતુ અશુદ્ધિથી બહાર આવવાનો પ્રયત્ન એટલો જોરદાર નથી.

પ્રભુસેવા એ જ અહીં માર્ગ બનશે. પ્રભુની સ્મૃતિ ગાઢ બનશે. સતત થશે કે મારા ભગવાનને હું કેવો હોઉં તો ગમે ? ‘પ્રભુને ગમે તે કરું...’ આ ધ્રુવમન્ત્ર ઉપાદાનની અશુદ્ધિને હાંકી મૂકશે.

કવિ ઉશનસૂ કહે છે : ‘તમને અણગમતું ના કરીએ, એ જ અમારી પ્રીતિ....’ પ્રભુને ન ગમે તેવું ન કરવું, એમને ગમે તેવું જ કરવું.... આ થઈ પ્રભુસેવા. અને પ્રભુસેવા દ્વારા ઉપાદાનની શુદ્ધિ નિકટ આવી.

ઉપાદાનની શુદ્ધિની વાતમાં મહત્વની વાત એ છે કે સાધક નિમિત્ત તરફ - બીજાઓ તરફ ક્યારેય નજર નથી કરતો.

ઉપાદાન શુદ્ધ બન્યું; તો નિમિત્ત ક્યાં છે ? મારું કંઈ પણ અશુભ થયું તો તે મારા કર્મને કારણે. બીજાએ કશું જ કર્યું નથી. બીજો કંઈ કરી પણ ના શકે.

નિમિત્તોની મનમાં ગેરહાજરી : ઉપાદાન શુદ્ધ.

(પ) આધારસૂત્ર

સ્વામી દરિસન સમો નિમિત્ત લહી નિર્મલો,
જો ઉપાદાન એ શુચિ ન થાશે;
દોષ કો વસ્તુનો અહવા ઉદ્યમ તણો,
સ્વામી સેવા સહી નિકટ લાશે....૪

(પ્રભુનાં દર્શન જેવા શ્રેષ્ઠ નિમિત્તને પામીને પણ જો આ ઉપાદાન શુદ્ધ નહિ થાય તો ક્યારે થશે ?

યા તો ઉપાદાન બહુ જ અશુદ્ધ છે, અથવા ઉપાદાનશુદ્ધિ માટે જે પુરુષાર્થ જોઈએ તે સાધક પાસે નથી. પરંતુ પ્રભુની સેવા ઉપાદાનની શુદ્ધિને નજીક લાવશે.)

સાધના સંકેત

દર્શન,

સ્પર્શન,

નિમજ્જન.

નિમિત્ત : ભક્તિના સન્દર્ભમાં,

નિમિત્ત : સાધકના સન્દર્ભમાં.

સ્તવનાની પાંચમી કડી

[૬]

દર્શન, ઝંખના, પ્રાપ્તિ

બાળમુનિ અઈમુત્તામુનિ. સ્થવિર મુનિરાજ જોડે એ બાળમુનિ નગરીની બહાર ગયેલા. સ્થવિર મુનિ થોડે દૂર ગયા અને અઈમુત્તા મુનિ પાણીના એક ખાબોચિયા પાસે બેઠા. તરપણી પર રહેલી કાયલી તેમણે પાણીમાં તરવા મૂકી. અને એ તરતી કાયલીને નાવની પેઠે તરતી જોઈ રહ્યા.

સ્થવિર મુનિ આવ્યા. તેમણે આ જોયું. બાળમુનિને કહ્યું : આ શું કર્યું ? પાણીના એક એક ટીપામાં અપ્કાયના અગણિત જીવો હોય છે; એ બધાની કેવી વિરાધના થઈ ?

બાળમુનિનું કોમળ હૃદય એ જીવાત્માઓની પીડાથી દ્રવી ઊઠ્યું. પ્રભુ પાસે ગયા અઈમુત્તાજી. ઈરિયાવહી પડિક્કમતાં શુક્લધ્યાનની ધારા શરૂ થઈ અને અઈમુત્તાજી કેવળજ્ઞાની બન્યા.

સાધનાનો ક્રમ આવો રહ્યો હશે : વિરાધનાનો ડંખ, કોમળતાના ભાવનું વિસ્તૃતીકરણ, આત્મૌપમ્ય, આત્મૈકસારતા (સ્વરૂપસ્થિતિ) અને શુક્લધ્યાન.

‘જે મે જીવા વિરાહિયા...’ બોલતાં હૃદયમાં વિરાધનાનો તીવ્ર ડંખ અનુભવાયો. અપૂકાયના જીવોની કેવી વિરાધના થઈ !

એ જીવોને થયેલ પીડાનું સમવેદન થતાં કરુણાનો / કોમળતાનો ભાવ પૂરા હૃદયને આવરી રહ્યો.

કોમળતાનો આ વ્યાપ આત્મૌપમ્યમાં ફેરવાય છે. બધા જ આત્માઓ પોતાના જેવા લાગે છે. આચારાંગ સૂત્રના ‘એગે આયા’ સૂત્રને પોતાની ભીતર તેઓ અનુભવવા લાગ્યા. આત્મગુણોનો એક દરિયો જાણે કે ઘૂઘવી રહ્યો છે.

અનન્ત જીવોમાં રહેલ આત્મરૂપને સંવેદ્યા પછીનો હવેનો તબક્કો છે એક જ આત્મસ્વરૂપમાં ડૂબી જવું. પોતાની સ્વરૂપ દશામાં અઈમુક્તા મુનિનું ડૂબી જવું અને શુક્લધ્યાનની ધારા શરૂ.

કેવો મજાનો આ ક્રમ ! સિદ્ધિનો આ મજાનો માર્ગ !

ગજસુકુમાલ મુનિ ધ્યાનસ્થ દશામાં છે. તેમના માથા પર માટીની પાળ કરી ખેરના ધધકતા અંગારા મૂકાય છે. મગજનો અત્યન્ત સંવેદનશીલ વિભાગ અને ધધકતા અંગારા. આ જ સ્થિતિમાં શુક્લધ્યાનની ધારા શરૂ. કેવળજ્ઞાન અને મુક્તિપદ.

સાધનાક્રમ આવો હશે : દશ્ય-શરીરમાં થતી પીડાને જોવાનું થયું, એ દ્રષ્ટાભાવ ઘેરો બન્યો. ધ્યાનદશાનું ઊંડાણ આવ્યું. શુક્લધ્યાન, કેવળજ્ઞાન, મોક્ષ.

પીડા શરીરમાં હતી.

મુનિ એને જોનાર હતા.

સાધક દશ્યોની સાથે પોતાની ચેતનાને એકાકાર કરે છે ત્યારે તે કર્મબન્ધની પ્રક્રિયામાં જાય છે; પણ દશ્યોને માત્ર જોવાની પ્રક્રિયામાં જો જવાય તો એ નિર્જરાનો માર્ગ છે. ‘અધ્યાત્મોપનિષદ્’નું પ્યારું સૂત્ર યાદ આવે : ‘દ્રષ્ટુર્દૃગ્માત્મતા મુક્તિ-દૃશ્યૈકાત્મ્યં ભવભ્રમઃ ॥ ’ દ્રષ્ટાનું દર્શનની પળોમાં જવું તે મુક્તિ અને દ્રષ્ટાની દશ્યો સાથેની એકાકારતા તે સંસાર.

શરીર સાથેનું તાદાત્મ્ય નિવારણ હતું, માટે આ શક્ય બન્યું.

દ્રષ્ટાભાવ ખૂબ ઘેરો બન્યો.

આ દ્રષ્ટાભાવ એ સાધકનો પોતાનો સાધનાખંડ છે.

આ આવું છે : વેકેશનના સમયમાં પોતા-પોતી વગેરેથી ઘર છલકાયેલું હોય. દીવાનખંડમાં છોકરા ધમાલ મચાવતા હોય અને ઘરનો માલિક બપોરે જમી પોતાના બેડ-રૂમમાં જઈ બારણું બંધ કરી સૂઈ જાય તો ત્યાં ક્યાં છે ઘોંઘાટ ? ક્યાં છે અવાજ ?

આવો જ અંદરનો એક ખંડ સાધક પાસે છે. ગજસુકુમાલ મુનિ આ દ્રષ્ટાભાવના ખંડમાં છે.

દ્રષ્ટાભાવ ઘેરો બન્યો. ધ્યાન દશામાં તેઓ સ્વની દુનિયામાં ગયા અને શુક્લધ્યાનની ધારા શરૂ થઈ.

અન્તકૃદ્દશા સૂત્રમાં ગજસુકુમાલ મુનિની ધ્યાન દશાને વર્ણવતાં કહેવાયું : ‘एग पुगलदिट्टी झियायइ.’ એક માટીના ઢેફા પર કે પથ્થરના ટુકડા પર દૃષ્ટિ ટેકવીને - સ્થિર કરીને ગજસુકુમાલ મુનિ ધ્યાનસ્થ દશામાં જાય છે.

એકાદ પથ્થરના ટુકડા પર દૃષ્ટિ સ્થિર થઈ. વિચારો છે નહિ. માત્ર ને માત્ર જોવાનો છે તે પ્રસ્તરખંડ (પથ્થરનો ટુકડો) અપલક નેત્રે.

આ જે એકાગ્રતા આવી, એ હવે સ્વ ભણી ઉન્મુખ બની. અને શુકલધ્યાનની ધારા શરૂ થઈ.

ભીતર જવાના આવા એક ક્રમની ચર્ચા ‘આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા’માં પરમ આર્હત કુમારપાળે કરી છે :

કદા ત્વદાજ્ઞાકરણાસતત્ત્વ-

સ્ત્યક્ત્વા મમત્વાદિભવૈકકન્દમ્ ।

આત્મૈકસારો નિરપેક્ષવૃત્તિ -

મોક્ષેષ્યનિચ્છો ભવિતાસ્મિ નાથ ! ॥

આજ્ઞાપાલન, આમતત્ત્વતા, મમત્વનો ત્યાગ, આત્મૈકસારતા, નિરપેક્ષવૃત્તિતા....

પ્રભુની આજ્ઞાના પાલન વડે તત્ત્વોનો સ્પર્શ થાય છે. પહેલાં તો માત્ર આજ્ઞાને જાણી હતી (જ્ઞાતતત્ત્વતા), પણ એને જેમ જેમ પાળવાનું થાય તેમ ત્યાગ, વૈરાગ્ય આદિ તત્ત્વોને આત્મસાત્ કરવાનું થાય. આ છે આમતત્ત્વતા.

એનાથી - વૈરાગ્ય આદિથી - મારાપણાની ભાવના જે શરીર, પદાર્થો આદિ પર છે તે છૂટે છે. સંસારના મૂળ રૂપ મમત્વને અલવિદા કરી દેવાઈ.

જડનો રાગ છૂટ્યો. હવે સ્વમાં જવાનું થશે. આત્મૈકસારતા. સ્વમાં ઊંડે ઊતરવું એ જ હવે એક સાર રૂપ લાગે.

અને આ ભૂમિકા મળી એટલે બધી અપેક્ષાઓ છૂટી. ત્યાં સુધી કે, યથાખ્યાત ચારિત્ર મળતાં, મોક્ષની ઈચ્છા પણ નથી રહેતી.

કેવો અદ્ભુત આ ક્રમ !

આવા જ એક મઝાના ક્રમની વાત સ્તવનાકાર અહીં આલેખે છે :

સ્વામી ગુણ ઓળખી સ્વામીને જે ભજે,
દરિસન શુદ્ધતા તેહ પામે;
જ્ઞાન ચારિત્ર તપ વીર્ય ઉલ્લાસથી,
કર્મ જીપી વસે મુક્તિધામે....૫

પ્રભુગુણનું જ્ઞાન, પ્રભુસેવા, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર, તપ, વીર્ય, એ બધાનો ઉલ્લાસ, કર્મક્ષય, મોક્ષ.

મોક્ષ ક્યાં દૂર છે ?

બાહુબલીજીને જ્યારે થયું કે કેવળજ્ઞાની બન્યા વગર હું પ્રભુ ઋષભદેવ પાસે જાઉં તો મારે નાના અઢાણું ભાઈ મહારાજોને વન્દના કરવી પડે. તો ચાલો, કેવળજ્ઞાન મેળવીને જ પ્રભુ પાસે જાઉં !

એ મહાપુરુષો કર્મક્ષય કરવાની વિદ્યામાં નિપુણ હતા.

આપણે ક્રમ જોઈએ. જોઈશું કે ચાલશું? ચાલો ત્યારે, સાથે જ ચાલીએ.

‘સ્વામી ગુણ ઓળખી...’

પ્રભુના ગુણને ઓળખવા, જાણવા. અહીં ગુણોનું જ્ઞાન સ્પર્શ-જ્ઞાન સુધી લંબાવું જોઈએ. એક એક ગુણને જોતાં એ ગુણને પામવાની ઝંખના થાય.

નવપદ પૂજામાં એક સરસ પંક્તિ આવે છે : ‘ગુણકામી ગુણકામી ગુણવંતા...’ સાધક તરફ એ પંક્તિને ખોલીએ તો ગુણોને પામવાની ઝંખના પ્રબળ બને ત્યારે એ ગુણ મળીને જ રહે એવો અર્થ મળે.

ઝંખનાની પ્રબળતાને સૂચવવા માટે ગુણકામી પદ બેવડાયું છે.

પ્રભુના અનન્ત ગુણો છે, આપણે ક્યાંથી શરૂઆત કરીશું ?

શાસ્ત્રીય વિભાવના આવી છે : જે દોષ સાધકને તીવ્ર માત્રામાં પરેશાન કરતો હોય, ડંખતો પણ હોય; એ દોષથી વિરુદ્ધ પ્રભુના ગુણને જોવાનો.

આજથી જ શરૂઆત આની કરીશું ?

પંદર મિનિટ આત્મનિરીક્ષણની સાધક નક્કી કરે. પોતાના એક દોષને જુએ. એનાથી વિરુદ્ધ પ્રભુના ગુણને ચિન્તવે...

હવે એક સૂત્ર ખૂલે છે : દોષો ડંખ્યા એટલે ગયા; ગુણો ગમ્યા એટલે મળ્યા.

ક્રોધ સતાવે છે સાધકને.

પ્રભુના ક્ષમાગુણની વિભાવના થોડો સમય સાધક કરે. ક્ષમા ગુણ ગમશે. ધીમે ધીમે ક્રોધ ઓછો થાય.

એક સાધકે મને પૂછેલું : પ્રભુ પાસે મેં ક્ષમા ગુણ માગ્યો; પણ પ્રભુ પાસેથી એ મને મળ્યો નહિ.

મેં કહ્યું : ગામડામાં કોઈ માણસ દૂધ લેવા જાય તો પ્યાલો, લોટો કે બરણી લઈને જાય અને તેમાં દૂધવાળો દૂધ આપે. ત્યાં કોથળીમાં પેક થયેલું દૂધ નથી.

મેં આ વાત કહી ઉમેર્યું : ભાઈ, તમે પ્રભુ પાસે ક્ષમા ગુણ લેવા તો ગયા, પણ પાત્ર કયું હતું ?

મેં એમને સમજાવ્યું કે આજે જો ક્રોધ મનમાં પણ આવી જશે તો ૧૦૦ ખમાસમણ દઈશ, હોઠથી એકાદ વાક્ય પણ ક્રોધના આવેશમાં બોલાઈ ગયું તો ૨૦૦ ખમાસમણ દઈશ; આવો કડક નિયમ લઈ તમે પ્રભુ પાસે ક્ષમાગુણ માગો તો તમને મળે. કારણ કે તમે દૃઢ સંકલ્પના પાત્રમાં એ ગુણ ઝીલવા માગો છો.

‘સ્વામી ગુણ ઓળખી, સ્વામીને જે ભજે...’ પ્રભુના ક્ષમાગુણ આદિ કોઈ ગુણને લક્ષ્ય બનાવીને પ્રભુની સેવા એ રીતે કરવાની છે કે એ ગુણ મળી રહે.

અને, તે તે ગુણનું ગમી જવું; તે ગુણને પ્રાપ્ત કરવાની દિશામાં જવું તે પ્રભુની ભક્તિ જ છે ને ! આજ્ઞાપાલન તે ભક્તિ.

‘યોગસાર’ ગ્રન્થના અર્ધા શ્લોકમાં પ્રભુના આજ્ઞાધર્મનો નીચોડ અપાયો છે :

‘આજ્ઞા તુ નિર્મલં ચિત્તં, કર્તવ્યં સ્ફટિકોપમમ્’

પ્રભુની આજ્ઞા એટલે શું ?

હૃદય સ્ફટિક જેવું નિર્મળ, પારદર્શી બની રહે તે પ્રભુની આજ્ઞા.

દોષો ઓછા થાય, ગુણો વધે એટલે હૃદય સ્વચ્છ બનતું રહે.

રાગને શિથિલ બનાવવાનો એક અનોખો આયામ છે : ભક્તિમાં રાગને રૂપાન્તરિત કરવાનો.

પદાર્થો પર રાગ છે.. શરીર પર પણ રાગ છે... આ સ્થિતિમાં સાધકને જો પ્રભુનાં વચનો પર રાગ આવી રહે તો...?

વચન-રાગ પદાર્થ-રાગ કે શરીર-રાગને શિથિલ કરી જ નાખશેને!

સાધકની સજ્જતા દોષોથી તેને સાવધ બનાવે છે. અને બચાવે છે.

ભક્ત કવિ સૂરદાસ ચાલી રહ્યા છે. રસ્તામાં ખાડો આવે છે. આંખોની રોશની ગયેલી હોઈ તેઓને ખાડાનો ખ્યાલ નથી આવતો. ખાડામાં પડ્યા. પડતાંની સાથે તેમણે પોતાના ઈષ્ટદેવ બાળકૃષ્ણને યાદ કર્યા. બાળકૃષ્ણની નાનકડી હથેળીઓ વડે સૂરદાસ ઊંચકાય છે. બહાર આવે છે. અને, બાળકૃષ્ણના હાથ છૂ થઈ જાય છે !

સૂરદાસજી એ વખતે પોતાના ઈષ્ટદેવને કહે છે :

‘હાથ છુડાકર જાત હો, નિર્બલ જાની મોહિ; હૃદય છુડાકર જાવ તો, મરદ બખાનું તોહિ.’

સૂરદાસજીની આ કથા સાધકના સ્તર પર ખોલીએ તો...?

સાધક ચાલી રહ્યો છે સાધનામાર્ગ પર. રસ્તાથી થોડે દૂર આવેલ વિભાવના ખાડામાં એ પડી જાય છે.

સાધક તરીકેની એની સજ્જતા એ હોવી જોઈએ કે વિભાવનું - કોઈ પદાર્થ પરનું - આકર્ષણ થયું કે તેમાં જવાઈ ગયું તો તરત એને ખ્યાલ આવી જવો જોઈએ કે મને આસક્તિ થઈ ગઈ છે; અને એ ચાલી શકે નહિ. પણ આથી વિરુદ્ધ, ખાડામાં પડ્યો છું - વિભાવમાં પડ્યો છું - એ ખ્યાલ ન રહે અથવા તો ખાડામાં પડ્યા એ સારું લાગે તો...?

સાધક તરીકેની સજ્જતા અહીં ચૂકાઈ ગઈ.

હું ઘણીવાર કહેતો હોઉં છું કે કાદવવાળા રસ્તે ચાલતો યાત્રી લપસી પડે એ સંભવિત છે. પરન્તુ પડ્યા પછી નીચે ઠંડું ઠંડું સરસ લાગે છે, માટે થોડીવાર ભૂમિસ્પર્શની મુદ્રામાં પડી રહીએ આવો વિચાર નથી આવતો. એ પોતે ઊભો થાય છે અથવા ન થઈ શકે તો કોઈને બૂમ મારે છે.

સૂરદાસ ખાડામાં પડ્યા. લાગ્યું કે આ ઊંડા ખાડામાંથી પોતાની મેળે પોતે નીકળી શકે તેમ નથી. તેમણે તરત જ પ્રભુને સાદ પાડ્યો.

સાધક શું કરશે ?

જમતી વખતે એકાદ પદાર્થ પર રાગ થઈ ગયો કે ક્યારેક કોઈ વ્યક્તિ પર દ્વેષ આવી ગયો. તરત જ સાધકને થઈ જવું જોઈએ કે વિભાવના ખાડામાં હું ઊંધે માથે પટકાયો છું. ક્યાં સાધનામાર્ગે ચાલવાનો આનન્દ અને ક્યાં આ વિભાવની પીડા !

જરૂર, અહીં અનાદિની સંજ્ઞાથી વાસિત એક મન કહેશે કે આ ખાવામાં મઝા આવે છે. પણ એ વખતે પ્રભુની આજ્ઞા વડે ભાવિત થયેલું એક મન - બળકું મન સાધક પાસે છે; જે તરત પેલા મનની વાતને પાયાવગરની છે એમ સમજી લે છે.

સંજ્ઞાની સામે આજ્ઞા.

અને આજ્ઞાના સામર્થ્યની વાત જુઓ કે અનન્ત સમયથી પુષ્ટ થયેલ સંજ્ઞાવાસિત મનની તાકાતને આજ્ઞા શિથિલ કરી દે છે.

અનન્ત સમયથી પુષ્ટ થયેલ સંજ્ઞા. અને એક જ જન્મમાં ભાવિત કરેલ આજ્ઞા. કોનું બળ વધે ? આજ્ઞાનું જ તો !

આજ્ઞાને ભાવિત કરવી જ રહી.

આજ્ઞાને ભાવિત કરવાનો ક્રમ પૂજ્યપાદ માનવિજય મહારાજે પરમતારક શ્રી કુન્થુનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં બતાવ્યો છે : ‘મિલિયા ગુણ-કલિયા પછી રે લાલ, બિહુરત જાયે પ્રાણ રે...’

ત્રણ તબક્કા થયા : મિલન, ગુણકલન અને એકાકારી ભવન.

પહેલો તબક્કો : મિલન.

જેમ કે, બોલવામાં નક્કી કર્યું કે સામાને માટે હિતકર, પોતાના માટે કલ્યાણકારી, માપસરનું એવું સત્ય બોલવું. આ પ્રભુના આજ્ઞાધર્મનું મિલન.

પછી, એનું પાલન કરતાં જે ગુણો મળે તેનું અનુભવન. જેમ કે, ઉતાવળે બોલી જતાં સામી વ્યક્તિને પીડા પહોંચતી, ક્યારેક સામી વ્યક્તિ ગુસ્સે થાય તો પોતાનો ક્રોધ આસમાન સુધી ઊછળે.... અતીતની આ વાતો સમાપ્ત થઈ ગઈ. હવે શાન્તિ, શાન્તિ હૃદયમાં લાગ્યા કરે. આ થયું ગુણકલન.

અને આ ગુણો સમજાયા પછી એ આજ્ઞાધર્મને ક્યારેય છોડીએ નહિ તે એકાકારીભવન.

આજ્ઞાધર્મને ભાવિત કરવાનો આ મઝાનો ક્રમ. અને આ રીતે આજ્ઞાધર્મ ભાવિત થયેલ હોય તો સંજ્ઞાપ્રેરિત મનનું કંઈ ચાલે નહિ.

સાધક કદાચ અલપ-ઝલપ આસક્તિના આકર્ષણમાં આવી જાય, તો પણ આજ્ઞાપ્રેરિત મન કહેશે કે ભાઈ ! આ તો ખાડામાં પડી જવાયું.

તરત જ પરમચેતના કે ગુરુચેતનાને સાધક સાદ પાડશે : મને ઉગારો !

અને કોલ મળતાંની સાથે સહાય મળવી ચાલુ થશે. આજ્ઞાધર્મનું વિભાવન વધુ જોરદાર થશે - પ્રભુકૃપાથી - અને ખાડાની બહાર !

દોષ લાગ્યો ન લાગ્યો, અને છૂ !

ચા પીનાર માણસના ગ્લાસમાંથી બે-ચાર ટીપાં કપડા પર પડી જાય તો એ તરત જ તેને પાણીથી ધોઈ નાખે છે. પાણી અડચું ને ડાઘ ગયો ! આવું જ ભીતરની દુનિયામાં સાધકની સજ્જતાને કારણે થશે : દોષનો ડાઘ લાગ્યો, ખ્યાલ આવ્યો, પ્રાયશ્ચિત્ત અને ડાઘ છૂ !

‘સ્વામી ગુણ ઓળખી, સ્વામીને જે ભજે.’ કડીનો અનુભવ આ રીતે પણ થઈ શકશે :

કોઈ શાન્ત દહેરાસરમાં પ્રભુજીની માધુર્યસભર મૂર્તિ સામે તમે બેઠા છો. ચૈત્યવન્દનાદિ કર્યા પછી તમે હવે માત્ર પ્રભુને જોઈ રહ્યા છો.

અને એ વખતે પ્રભુના ચહેરા પર પ્રશમરસ છલકાતો જોઈ રહ્યા છો.. બે મિનિટ, ચાર મિનિટ, પાંચ મિનિટ માત્ર એ પ્રશમરસને તમે જોયા કરો છો...

પછીનો અનુભવ બહુ જ મઝેદાર છે. તમને લાગે છે કે પ્રભુના ચહેરા પર, પ્રભુના પૂરા શરીર પર રહેલો એ પ્રશમરસ નીચે ટપકી રહ્યો છે.

ટપકેલાં એ બિન્દુઓની એક ધારા - નાનકડા ઝરણા જેવી - બને છે અને એ ધીરે ધીરે તમારા ભણી આવે છે.

તમે ભાવાવેશમાં નીચે ઝૂકો છો અને પેલું ઝરણું તમારા બ્રહ્મરન્ધ્રમાં થઈને તમારા પૂરા શરીરમાં ફેલાય છે....

એક વિરલ અનુભવ.

ક્યારેક આ અનુભવ જરૂર કરજો.

પ્રભુનો પ્રશમરસ... એનું આંશિક સંવેદન પણ આપણને મળી રહે
એ આપણું પરમ ભાગ્ય જ છે ને !

‘સ્વામી ગુણ ઓળખી સ્વામીને જે ભજે...’ પ્રભુના પ્રશમરસને જોયો
અને પ્રભુની સેવા રૂપે એ રસને પોતાની ભીતર માણ્યો.

‘સ્વામી ગુણ ઓળખી સ્વામીને જે ભજે, દરિસન શુદ્ધતા તેહ
પામે.’ પ્રભુના ગુણોનો ઊંડો પરિચય (દર્શન), પ્રભુની સેવા અને
સમ્યગ્-દર્શનની નિર્મળતાની પ્રાપ્તિ.

પ્રભુનો ક્ષમા આદિ ગુણ જોયો (દર્શન), એ ગુણ ગમ્યો (સેવા)
અને એ ગુણ મળ્યો (સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ).

સમ્યગ્દર્શન એટલે સ્વ અને પરના ભેદની સ્પષ્ટ પ્રતીતિ. શરીરાદિ
પર્યાયોને ‘પર’ જ મનાય છે ત્યાં. જરૂર, મોહ બેઠો છે એટલે ‘પર’માં
ભળી જવાય છે, ‘પર’ પ્રત્યે રાગદશા આદિ થઈ જાય છે; પરંતુ
ભેદજ્ઞાન હોવાને કારણે આ ખોટું છે તેવું તે સ્પષ્ટ માને છે.

ખરજવાની તકલીફવાળા માણસને ખણવામાં તાત્કાલિક મજા
આવે; પણ જો એ રોગી પ્રબુદ્ધ હોય તો પોતાની આ ખણવાની કુટેવ
ખોટી છે અને એનાથી, પાછળ, પોતાને જ ભયંકર પીડા થાય છે તેવું તે
માને છે. અને તે રોગના નાશ માટે ઉપાય શોધવા તત્પર બને છે.

પણ, અજ્ઞાની રોગી હોય તો ...?

શાસ્ત્રમાં દૃષ્ટાન્ત આવે છે : આવો એક રોગી રણપ્રદેશમાં રહે છે.

જ્યાં ખણવા માટે ઠીકરાં કે સાંઠીકડાં કશું મળતું નથી. નખથી ખણી ખણીને એના નખ પાકી ગયા છે.

એમાં એકવાર એક વૈદ્ય ત્યાંથી જઈ રહેલ છે. તેણે થોડીવાર માટે પેલો રોગી બેઠો'તો ત્યાં વિસામો કર્યો. રોગીની નજર વૈદ્યે જે ઝોળી ખભેથી ઉતારી નીચે મૂકેલી તે પર ગઈ. એમાં જાત-જાતનાં ઔષધિનાં મૂળિયાં વગેરે હતાં. રોગી વિચારે છે કે આ માણસ કેવો બડભાગી છે કે એને ખણવા માટે આટલા બધા સાધનો ઉપલબ્ધ છે.

એણે વૈદ્યને કહ્યું : આમાંથી થોડાં સાંઠીકડાં મને ખણવા માટે આપોને!

વૈદ્યે કહ્યું : હું એવી દવા આપું કે તારું આ દર્દ જ મટી જાય. રોગી કહે : ના. આ દર્દ મટી જાય અને ખણવાનું જ ન રહે તો જીવનમાં આનન્દ કયો રહ્યો ? આ ખણવામાં જે આનન્દ આવે છે એને મુકાબલે દુનિયામાં કોઈ જ આનન્દ નથી. વૈદ્ય પોતાના સ્થાન તરફ ગયા.

સમ્યગ્દર્શન. ભેદજ્ઞાન. સ્વ દુષ્ટું પડી ગયું. પર દુષ્ટું પડી ગયું. આને સાધકની ભાષામાં દ્રષ્ટાભાવ કહેવાય છે. સાધક પર પદાર્થોને જોશે ખરો; વસ્ત્ર આદિને પહેરશે પણ ખરો; પરંતુ તે પદાર્થોમાં આસક્તિ નહિ હોય. જોવાનું; પણ નિર્લેપ રીતે.

સમ્યગ્દર્શન આવે છે ત્યારે જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન બની રહે છે. 'જ્ઞાન ચારિત્ર તપ વીર્ય ઉલ્લાસથી...'

સમ્યગ્જ્ઞાન. પદાર્થોની જાણકારી છે; પરંતુ રાગ-દ્વેષ એટલા નથી થતા.

જેયોને બદલે ચેતના જ્ઞાતા તરફ હવે સરકી રહી છે.

સ્વની ભીતર સાધકને લઈ જતી રત્નત્રયીની યાત્રાનું મઝાનું વર્ણન જ્ઞાનસાર ગ્રન્થે આપ્યું છે : “ચારિત્રમાત્મચરણાત્ જ્ઞાનં વા દર્શનં મુને:”.

આત્મા તરફ ચાલવું તે ચારિત્ર.

આત્મા તરફ ચાલવું તે જ્ઞાન.

આત્મા તરફ ચાલવું તે દર્શન.

કેટલી સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા !

તમે તમારી તરફ ચાલો છો ? સ્વગુણોની દુનિયા ભણી, સ્વરૂપની દુનિયા ભણી : તો જ ચારિત્ર, જ્ઞાન કે દર્શન. પરની તરફ સરકી રહ્યા છો તો તે રત્નત્રયી નથી...

આ વાતને સ્પષ્ટ કરતાં જ્ઞાનસાર ગ્રન્થે કહ્યું : ‘તથા યતો ન શુદ્ધાત્મ-સ્વભાવાચરણં ભવેત્; ફલં દોષનિવૃત્તિર્વા, ન તજ્ઞાનં ન દર્શનમ્.’ જે દ્વારા શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ પ્રતિ ચાલવાનું ન થાય તે જ્ઞાન કે દર્શન નથી.

અચ્છા, સ્વભાવ તરફ ચાલવાનું થયું છે એનો ખ્યાલ શી રીતે આવશે ? દોષો હટે - રાગ, દ્વેષ, અહંકાર વગેરે - તો ખ્યાલ આવે કે સ્વભાવ ભણી ચલાઈ રહાયું છે.

અલબત્ત, આ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન અને નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાનની વાત છે. જે શ્રદ્ધા અને જાણકારીના ફળને અપાવીને રહે છે.

ત્યાં ઉદાહરણ આપ્યું છે : કોઈ માણસે બહુ જ કીમતી મણિ નજીકમાં ક્યાંક છે એમ જાણ્યું કો’કની પાસેથી... હવે મણિ કીમતી છે એમ જાણ્યું, કહેનાર પ્રત્યે શ્રદ્ધા પણ છે તો આના પછીનું પગલું કયું ભરાશે ? મણિની પ્રાપ્તિ માટે પ્રવૃત્તિ કરવાનું.

સાધુપુરુષ કે નિઃસ્પૃહી માણસ જે નથી; જેને મણિની અત્યન્ત

જરૂરત છે એવો મનુષ્ય મણિ વિષે જાણ્યા પછી, તેના વિષે શ્રદ્ધા ઉપજ્યા પછી તે માટે પ્રવૃત્તિ કરે જ. અને જો પ્રવૃત્તિ ન કરે તો માનવું પડે કે જાણકારી યા શ્રદ્ધાના મામલે તે બહુ કાચો છે.^૧

સમ્યગ્દર્શન એટલે આત્મચરણ.

સમ્યગ્જ્ઞાન એટલે આત્મચરણ.

સમ્યક્ચારિત્ર એટલે આત્મચરણ.

ભીતર જવા માટે ગ્રન્થો સાધન બને છે. સાધ્ય આત્માનુભૂતિ, આત્મરમણતા છે.^૨

શાસ્ત્રગ્રન્થો અનુભૂતિમાં જવા માટે છે. શાસ્ત્રો અનુભૂતિમાં પલટાય છે : પરિણત થતાં. અનુભૂતિ સમ્યક્ છે કે નહિ એ ચકાસવા માટે પણ શાસ્ત્રો છે.

જન્માન્તરીય સાધનાનું અનુસન્ધાન થતાં આ જન્મમાં ક્યારેક અનુભૂતિની ઝલક મળી જાય છે. પણ એ ભ્રમણા તો નથી જ ને, એ ચોકસાઈથી તપાસવું સાધક માટે જરૂરી છે. એ વખતે એ શાસ્ત્રોનો સહારો લઈ પોતાના અનુભવના સમ્યક્પણાને ચકાસી શકે.

સ્વરૂપાનુભૂતિ કે સ્વગુણાનુભૂતિ એ શુદ્ધ છે, તો તેનું કારણ શુભ છે.

સ્વાધ્યાય, જાપ, પ્રભુભક્તિ આદિનું એક વર્તુળ બનવું જોઈએ અને તે વેગથી ફરવું જોઈએ. સૂત્ર આવું મળશે : શુભનો વેગ બરોબર શુદ્ધ.

૧. યતઃ પ્રવૃત્તિર્ન મળૌ, લભ્યતે વા ન તત્ફલમ્.

અતાત્વિકી મણિજ્ઞપ્તિ-મૃણિશ્રદ્ધા ચ સા યથા ॥ મૌનાષ્ટક, જ્ઞાનસાર.

૨. નિજ ગુણ સ્થિરતા ચરણ તે પ્રણમો, નિશ્ચય શુદ્ધ પ્રકાર... (નવપદ સ્તવના)

વર્તુળ અને વેગ બે શબ્દોને સમજવા ફરતા પંખાનું ઉદાહરણ અપાય છે. વીજળીક પંખો સ્થિર છે. તમે એના પાંખિયા વચ્ચે હાથ નાખી શકો છો. પણ એ વેગથી ફરતો હોય ત્યારે.....? વર્તુળાકારે વેગથી એ ફરે છે ત્યારે બીજાનો પ્રવેશ તેમાં સંભવિત નથી.

એ જ રીતે સ્વાધ્યાય, પ્રભુભક્તિ, જાપ આદિના પાંખિયા વેગથી ફરશે ત્યારે અશુભનો પ્રવેશ નહિ થઈ શકે. અને શુભનો એ વેગ શુદ્ધ સુધી પહોંચાડશે.

જેમ કે, ‘ચારિત્રમાત્મચરણાત્’ એ પદની અનુપ્રેક્ષા ચાલી... મન્યન ચાલ્યું... અને એ મન્યન આત્મચરણમાં - સ્વરૂપની દિશા ભણીની યાત્રામાં - ફેરવાશે. અનુપ્રેક્ષા સુધી શુભવિચારો, ભાવો છે. સ્વરૂપનો આછેરો પણ અનુભવ થાય છે, ત્યાં શુદ્ધનો અનુભવ છે.

જ્ઞાનસાર ગ્રન્થમાં મહોપાધ્યાયજીએ ‘ચારિત્રમાત્મચરણાત્, જ્ઞાનં વા દર્શનં મુનેઃ’ કહીને રત્નત્રયીનો સાધનાપક્ષ મૂક્યો છે. તેમણે જ પરમતારક શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં રત્નત્રયીનો ભક્તિપક્ષ મૂક્યો છે :

તાહરું ધ્યાન તે સમકિત રૂપ,
તેહિ જ જ્ઞાન ને ચારિત્ર તેહ છે જ;
તેહથી રે જાયે સઘળા રે પાપ,
ધ્યાતા રે ધ્યેય સ્વરૂપ હોવે પછે જ...

પ્રભુનું / પ્રભુના ગુણોનું ધ્યાન તે સમ્યગ્દર્શન. તે જ સમ્યગ્જ્ઞાન અને તે જ સમ્યક્ચારિત્ર.

સમ્યગ્દર્શનની ભૂમિકાએ પ્રભુસત્તાનો (નિર્મળ આત્મદ્રવ્યનો) અને પ્રભુના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણોનો આછેરો અનુભવ થશે.

તે અનુભવની પૃષ્ઠભૂ પરની જાણકારી તે સમ્યગ્જ્ઞાન. અને તે ગુણોનો વિશેષ અનુભવ તે સમ્યક્ચારિત્ર.

સમ્યક્ચારિત્રની વ્યાખ્યા આપતાં પૂજ્ય પદ્મવિજયજી મહારાજે કહ્યું: ‘પરિષદ-સહનાદિક પરકારા, એ સબ હૈ વ્યવહારા; નિશ્ચય નિજગુણ-ઠરણ ઉદારા, લહત ઉત્તમ ભવપારા.’^૩

પરિષદોને સહેવા તે વ્યવહારચારિત્ર અને આત્મગુણોમાં સ્થિર થવું તે નિશ્ચયચારિત્ર.

પરિષદસહન અને નિજગુણસ્થિરતાને કાર્ય-કારણભાવનો સંબંધ કઈ રીતે થશે ?

પરિષદ-સહન શરીરને બધી જ પરિસ્થિતિઓ માટે સાનુકૂળ બનાવશે. ઠંડી, ગરમી, રોગ બધું જ અભ્યસ્ત થયેલું હશે એટલે ધ્યાન-દશામાં જવા માટે ન તો શરીરનો રોગ અવરોધ રૂપ બનશે કે ન ઠંડી કે ગરમી.

એ જ રીતે આકોશ પરિષદ આદિનું સહેવાનું મનને બધી પરિસ્થિતિઓમાં સાધના માટે અનુકૂળ બનાવશે. કોઈએ ક્રોધમાં કંઈક કહ્યું કે કોઈએ લાકડી ચોડી પણ દીધી; સાધનામાં એ અવરોધ રૂપ નહિ બને.

પરિષદ સહન, આ રીતે, દ્રષ્ટાભાવને ઉજાગર કરશે. એ પૃષ્ઠભૂ પર નિજગુણનો આસ્વાદ કેવો તો મઝાનો મળશે !

સમ્યક્ચારિત્ર તે નિજગુણસ્થિરતા અને તપ તે નિજગુણભોગ.

૩. નવપદ પૂજા,

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજ તપની વ્યાખ્યા આપતાં,
નવપદ્મપૂજામાં, કહે છે :

ઈચ્છારોધે સંવરી, પરિણતિ સમતા યોગે રે;
તપ તે એહિ જ આતમા, વરતે નિજગુણ ભોગે રે.
નિજગુણનો ભોગ તે તપ....
નિજગુણની સ્થિરતા તે ચારિત્ર.....

સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ... સ્વ-ગુણમાં ડૂબવાની જ વાત ને !

બાહ્યતપ પણ અભ્યન્તરતપનો પોષક છે, એ રીતે એ પણ નિજ
ગુણભોગના સાધનરૂપે થયો.

અનશનરૂપી તપમાં ઉપવાસ આદિ થશે. ઉપ+વાસ=ઉપવાસ
એટલે નજીકમાં રહેવાનું, સ્વની નજીક. ઉપવાસ થયો. ખાવાની યાદ
સુદ્ધાં ન રહી. ભીતર જવનો આ કેવો આનન્દ !

ઉણોદરી. થોડુંક ઓછું ખાવું. ભૂખ થોડી બાકી હોય ને ભોજન છોડી
દેવું. સાધના માટે આ બહુ જ જરૂરી છે. પેટ ભરેલું હશે અને પછી તમે
સ્વાધ્યાય કરવા જશો તો ઊંઘ આવી જશે.

કેમ એમ થાય છે ?

પેટ ભરાયેલું હોય ત્યારે ભોજનને પચાવવા માટે જઠરાગ્નિએ
ક્રિયાશીલ રહેવું પડે. અને એની ક્રિયાશીલતા માટે લોહીનો પુરવઠો
પૂરતા પ્રમાણમાં મોકલવો પડે શરીરના તન્ત્રે. એટલે શરીરનું તન્ત્ર
મગજમાં લોહીનો પુરવઠો થોડો સમય બંધ કરી દે છે.

પણ જો ઉણોદરી થયેલ હોય તો ભોજન પછી સ્વાધ્યાય થઈ શકશે.

સાધના માટે સાંજનું ભોજન પણ છોડાવું જોઈએ. બપોરે ખાધેલ
હોય તો રાત સુધીમાં ભોજનના અંશો પચી જાય અને મળસકે તમે

ધ્યાનમાં જોડાઈ શકો. સાંજનું ભોજન સવારે સાધના બરોબર નહિ કરવા દે. પેટ ભારે હશે એ વખતે.

વૃત્તિસંક્ષેપ. જેટલાં બને એટલાં ઓછાં દ્રવ્ય વડે ભોજન કરવું. રસત્યાગ. ઘી-દૂધ આદિ વિગઈઓનો ત્યાગ કરી સાત્ત્વિક ભોજન લેવું. આજે ડાયેટિંગ દ્વારા લોકો શરીરની ચુસ્તી માટે આ જ કરે છે.

કાયકલેશમાં ઠંડી, ગરમી આદિ સહન કરવાની પણ વાત છે. અને કાયકલેશમાં આસનો પણ આવે છે. આસનોમાં ચોક્કસ ગ્રન્થિઓ પર દબાવ આવવાને કારણે સાધનામાં વેગ મળે છે.

જેમ કે, ગોદોહાસને બેસાશે તો પગની આંગળીઓ અને આગળના પંજાના ભાગની ગ્રન્થિઓ પર દબાવ આવવાને કારણે તે સક્રિય બનશે.

સંલીનતામાં અંગોપાંગોને સંકોચવાની વાત જે છે તે એક રીતે કાયાને સાધવાની વાત છે. કાયગુપ્તિ માટે આ બહુ જ ઉપયોગી સાબિત થાય છે.

તો, છ બાહ્યતપ અભ્યન્તરતપનાં પોષક આ રીતે બન્યા.

અભ્યન્તર તપમાં બે ત્રિપદીઓ છે : સાધનત્રિપદી, સાધ્યત્રિપદી...

પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ એ સાધનત્રિપદી છે. પ્રાયશ્ચિત્તની ભાવના મનને ભીનું બનાવે. રાગ, દ્વેષની શિથિલતા અહીં મળે. વિનયના પડાવે અહંકારની શિથિલતા મળે. છતાં વિનય હજુ શક્ય છે. લોહીમાં સંસ્કાર છે કે વડીલો પ્રત્યે ઝૂકો. વૈયાવચ્ચના સ્તરે તો નાનાની પણ ભક્તિ કરવાની છે. બધા તરફ ઝૂકવાની વાત અહીં છે.

તો, આ સાધનત્રિપદી રાગ, દ્વેષ અને અહંકારને શિથિલ બનાવશે. તે પૃષ્ઠભૂ પર સાધ્યત્રિપદી શરૂ થશે.

સ્વાધ્યાય. સ્વનું અધ્યયન. સ્વરૂપદશાના પ્રબોધક ગ્રન્થોને ઘૂંટવાનું થાય. ‘સમાધિશતક’ની કડી યાદ આવે : ‘કેવળ આતમબોધ હૈ પરમારથ શિવપંથ; તામેં જિન કી મગનતા, સો હી ભાવનિર્ગ્રન્થ’. નૈશ્વયિક રીતે મોક્ષનો માર્ગ કયો ? ફક્ત આત્મબોધ. તેમાં જે ડૂબી ગયો તે ભાવનિર્ગ્રન્થ.

આત્મબોધ થયો. ગાંઠો શિથિલ બની જ ગઈ. ભીતરના અપૂર્વ ઐશ્વર્ય પર નજર ગઈ; બહારની હુલ્લક વાતોમાં મન ક્યાં જવાનું ?

આત્મબોધ પછી એ દિશાનું પ્રયાણ ચાલુ. અને મળશે સ્વરૂપસ્થિતિ. સ્વગુણસ્થિતિ. તમારું તમારામાં હોવું. કેવી મઝા !

અને ત્રિગુણિ પૂર્વકનું ધ્યાન એટલે કાયોત્સર્ગ. દેહભાવને પેલે પાર સાધક ગયો.

સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ આ ત્રણ દ્વારા બની સાધ્યત્રિપદી. નિજગુણભોગનું શ્રેષ્ઠ માધ્યમ આ. ‘તપ તે એહિ જ આતમા, વરતે નિજ ગુણ ભોગે રે.’

તપ એટલે નિજગુણભોગ.

વીર્ય એટલે આત્મશક્તિને સ્વ તરફ વાળવી.

પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાયમાં કહે છે:

‘ભાષા પુદ્ગલ વર્ગણા, ગ્રહણા નિસર્ગ ઉપાધિ સલુણા;

કરવા આતમવીર્યને, શાને પ્રેરે સાધ સલુણા.’

આત્મવીર્યને પર તરફ સાધક કેમ લઈ જઈ શકે?

વિનોબાજી કહેતા કે ખેડૂત પાણીને જો શેરડીના ખેતર ભણી લઈ જાય તો એ પાણી શેરડીની મીઠાશને વધારે છે. અને જો રાઈના ખેતર ભણી લઈ જાય તો એ પાણી રાઈની તીખાશને વધારે.

આત્મશક્તિને સ્વ ભણી લઈ જવી છે.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને એ બધાને વિષે ઉલ્લાસથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મનો ક્ષય કરી સાધક મુક્તિપદને પામે. ‘જ્ઞાન ચારિત્ર તપ વીર્ય ઉલ્લાસથી, કર્મ જીપી વસે મુક્તિધામે.’

‘કર્મ જીપી’ કર્મની નિર્જરા. સાધકની પ્રબુદ્ધતા ઉદય અને ઉદીરણને નિર્જરામાં ફેરવી શકે છે. ‘અધ્યાત્મ ગીતા’માં પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ કહે છે : ‘ઉદય ઉદીરણા તે પણ, પૂરવ નિર્જરા કાજ..’ સાધકને માટે કર્મનો ઉદય એટલે જલસો !

અશાતા વેદનીય કર્મ સત્તામાં છે. એ ઉદયમાં તો આવશે જ. પણ એ વખતે માત્ર શારીરિક પીડાને જોવાશે. તેમાં ભળવાનું નહિ થાય.

(૬) આધારસૂત્ર

સ્વામી ગુણ ઓળખી સ્વામીને જે ભજે,
દરિસન શુદ્ધતા તેહ પામે;
જ્ઞાન ચારિત્ર તપ વીર્ય ઉલ્લાસથી,
કર્મ જીવી વસે મુક્તિધામે....૫

(પ્રભુના ગુણોને ઓળખીને જે સાધક પ્રભુને ભજે છે, તે સમ્યગ્દર્શનની નિર્મળતા, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને એ બધાને વિષે ઉલ્લાસને પામીને કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષને પામે છે.)

સાધના સંકેત

પ્રભુ ગુણોનો પરિચય,
પ્રભુ સેવા,
સમ્યગ્ દર્શનની નિર્મળતા,
જ્ઞાન,
ચારિત્ર,
તપ,
વીર્ય,
આ બધાને વિષે ઉલ્લાસ,
કર્મક્ષય,
મોક્ષ.

સ્તવનાની છટ્ટી કડી

[૭]

શરણાગતિ

આઠ વર્ષના દીકરાને, જન્માન્તરીય સંસ્કારોને કારણે, દીક્ષા લેવાની તીવ્ર અભિલાષા થઈ. માત-પિતાએ અનુમતિ આપી અને સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં તેણે દીક્ષા સ્વીકારી.

દીક્ષાના પ-દ મહિના થયા. બાળમુનિ ગુરુદેવની આજ્ઞા પ્રમાણે જ એક એક ક્ષણ વીતાવી રહ્યા છે. લોચનો સમય આવ્યો.

ગુરુ ભગવન્ત વિચારમાં પડ્યા કે આ કોમળ બાળમુનિ લોચ કરાવી શકશે ? તેઓશ્રીએ પોતાના પંન્યાસજીને એકવાર રાત્રે સૂચના આપી કે કાલે બાળમુનિને લોચ માટે બેસાડજો. લાગે કે તે સહન નહિ કરી શકે, તો મુંડન કરાવી લેવાય.

રાતનો એ સમય. બાળમુનિ બાજુમાં સૂતેલા. આચાર્ય ભગવન્તને હતું કે બાળમુનિ ઊંઘી ગયા છે. પરંતુ બાળમુનિ જાગતા હતા.

તેઓ વિચારમાં પડ્યા. કાલે સવારે લોચ માટે હું બેસું. લોચ કરાવવો જ છે મારે. પણ મારું શરીર, મૂળમાંથી વાળ ઉખેડાવાની, પીડાને સહન ન કરી શકે અને પંન્યાસજી મહારાજ મુંડનની વ્યવસ્થા કરાવી લે તો ના પડાય નહિ. ‘આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન તો થાય જ નહિ.’

અને બાળમુનિએ જે કર્યું તે આત્મશક્તિની અપૂર્વ ગાથા છે. એકાદ કલાક પછી બધા સૂઈ ગયા ત્યારે બાળમુનિ રૂમની બહાર પરસાળમાં ગયા અને પોતાના કોમળ હાથો વડે માથાના વાળ ચુંટવા માંડ્યા. ત્રણેક કલાકમાં માથું સફાયટ.

સવારે પાંચ વાગ્યે, રોજના નિયમ પ્રમાણે, ગુરુદેવનાં ચરણો પર માથું ટેકવું ત્યારે ગુરુદેવ તેમના માથા પર હાથ ફેરવતાં નવાઈમાં ડૂબી ગયા : ‘અરે, તારા વાળ ક્યાં ગયા ?’ અને બાળમુનિએ કહ્યું : ગુરુદેવ ! આપની આજ્ઞા વગર મેં લોચ કરી લીધો છે મારી જાતે; મને પ્રાયશ્ચિત્ત આપો !

કેવું અદ્ભુત આજ્ઞા પ્રત્યેનું આ સમર્પણ !

સમર્પણ.

કેન્દ્ર તૂટી જાય.... ‘હું’ કેન્દ્રમાંથી પરિઘમાં ચાલ્યું જાય અને કેન્દ્રમાં પ્રભુ / પ્રભુની આજ્ઞા આવે તે છે સમર્પણ.

ભક્તિમતી મીરાંના જીવનની એક ઘટના યાદ આવે. સાંજનો સમય. મીરાં ગુરુના આશ્રમે ગઈ છે. દરવાજો બંધ હતો. મીરાંએ દરવાજે ટકોરા માર્યા. અંદરથી ગુરુનો અવાજ આવ્યો : કોણ ? મીરાંએ કહ્યું : હું મીરાં. પ્રભુનાં ચરણોની દાસી.

દરવાજો ખૂલ્યો. મીરાં અંદર ગઈ.

ગુરુદેવનાં ચરણોમાં વન્દના કરી. ત્યારે ગુરુએ કહ્યું : મીરાં ! તેં હમણાં કહેલું કે ‘હું મીરાં, પ્રભુનાં ચરણોની દાસી.’ મારે તને પૂછવું છે કે આ બેઉ સાથે કેમ હોઈ શકે ? તું જો પ્રભુનાં ચરણોની દાસી હોય તો તું પ્રભુના સમન્દરનું બુન્દ બની ગઈ. અને એક વરસાદનું બુન્દ દરિયામાં પડે પછી એની અલગ ઓળખાણ હોય ખરી ? યા તો તું મીરાં હોઈ શકે. યા તો તું માત્ર પ્રભુનાં ચરણોની દાસી હોઈ શકે. બેઉ સાથે ન હોઈ શકે.

મીરાંને આ વાત એવી તો અસરકારક લાગી કે એણે નક્કી કર્યું કે આ ઘડીથી જ મીરાં કેન્દ્રમાંથી હટી રહી છે. હવે કેન્દ્રમાં હશે માત્ર પ્રભુ.

આ ઘટના પહેલાં મીરાંએ જે ભજનો લખ્યાં તેમાં છેલ્લે આવતું : ‘મીરાં કે ગિરિધર ગોપાલ...’ આ ઘટના પછી જે ભજનો રચાયાં, તેમાં છેડે આવતું : ‘મैं तो रावरी दासी..’ હું છું પ્રભુની દાસી....

મીરાં ગઈ કેન્દ્રમાંથી - પ્રભુ આવ્યા કેન્દ્રમાં.

સમર્પણના આ લય પર સ્તવનાની કડી આવે છે :

જગતવત્સલ મહાવીર જિનવર સુણી,
ચિત્ત પ્રભુ ચરણને શરણ વાસ્યો;
તારજો બાપજી ! બિરુદ નિજ રાખવા,
દાસની સેવના રખે જોશો. ૬

ચિત્તને પ્રભુનાં ચરણોમાં મૂકી દીધું. જે મન, સતત પૂરી દુનિયામાં ઘૂમ્યા કરતું હતું, તેને પ્રભુનાં ચરણોમાં મૂકી દેવાયું. આ છે ભક્તની તન્મયતા. ‘તે’માં ડૂબી જવાનું.

ભક્તના લયમાં બીજો પુરુષ તો (તું / તમે) ઊડેલો જ હોય છે. પહેલા પુરુષમાં ‘હું’ તરીકે ભક્ત છે અને ત્રીજા પુરુષમાં છે પ્રભુ.

હવે ભક્તિ શરૂ થાય છે : ધીરે ધીરે હું ‘તે’માં ડૂબવા લાગે છે.

‘હું’ને ડૂબાડવા માટે આચાર્ય વિનોબા ભાવેએ એક સરસ વાત જીવનમાં આચરેલી. તેઓ ‘હું’ને ત્રીજા પુરુષમાં લઈ ગયા. એથી ‘મૈને આજ એસા સોચા થા...’ ને બદલે ‘બાબાને આજ એસા સોચા થા...’ તેવું તેઓ બોલતા.

લોકો તેમના માટે સન્માનથી બાબા (સંત) શબ્દ પ્રયોજતા. તેમણે એ શબ્દ લઈ લીધો. એટલે ‘મેં ખાધું’ આવો શબ્દ પ્રયોગ ન રહ્યો. ‘બાબાએ ભોજન કર્યું છે.’

પહેલો પુરુષ ત્રીજા પુરુષમાં મૂકાઈ ગયો. હવે પ્રભુ પણ ત્રીજા પુરુષમાં છે : ‘તે’. ‘તે’માં તે મળી જશે.

તન્મયતા.

‘ચિત્ત પ્રભુ ચરણને શરણ વાસ્યો.’ ચિત્ત પ્રભુનાં ચરણોના ધ્યાનમાં એકાગ્ર બન્યું. એકાગ્રતાની શક્તિ બહુ જ મોટી છે.

એક રસિયન પ્રોફેસરે એક પ્રયોગ કરેલો : સંબ્રાન્ત નાગરિકો, પત્રકારોની હાજરીમાં. પ્રોફેસર જે ખુરશી પર બેઠેલા એનાથી ૭ ફૂટ દૂર એક ટેબલ રખાયેલું. અને એ પર એક ચમચી હતી. પ્રયોગ એ હતો કે વિચારોને કેન્દ્રિત કરીને ચમચીને હલાવી દેવી.

પંદરેક મિનિટ પ્રોફેસર ધ્યાનમાં બેઠા. અને ચમચી હાલવા લાગી. પત્રકારોએ પૂછ્યું કે આની પાછળ કયું રહસ્ય હતું ? પ્રોફેસરે કહ્યું કે હું

એકાગ્ર બન્યો અને વિચારોના તરંગો એક જ દિશામાં મેં મોકલ્યા કે ચમચી હલવી જોઈએ, હલવી જોઈએ....અને એ હલી.

વિચારોને એક દિશામાં કેન્દ્રિત કરવા. બહુ મોટી તાકાત છે એની.

હમણાં લેસર કિરણોને છોડતાં ઉપકરણો નીકળ્યાં છે. નાનકડું પેન્સિલ જેવડું ઉપકરણ હોય અને એ ચાલુ થાય એટલે એમાંથી લેસર કિરણોનો સેરડો છૂટે અને એ લોખંડની પણ આરપાર જઈ શકે. લોખંડના થાંભલામાં કાણું પાડી દે એ.

આ શક્તિ કિરણોની કેન્દ્રિતતાની છે. ચાલુ લેમ્પ્સમાંથી કિરણો નીકળે છે, તે ફેલાઈ જાય છે. જ્યારે લેસર કિરણો એક સીધી દિશામાં વહે છે.

આવી જ રીતે વિચારોને પ્રભુ ભણી એકાગ્ર બનાવીએ તો કેટલું સરસ પરિણામ મળે !

મહારાષ્ટ્રમાં એક સ્ત્રી-સંત થયાં. નામ એમનું જનાબાઈ. ગૃહસ્થ હતાં. એકવાર તેમણે છાણાં થેપીને, ઘરની પાછળ, વાડામાં સૂકવવા મૂક્યાં. પાડોશણે પણ છાણાં સૂકવવા મૂકેલ.

જ્યારે જનાબાઈનાં છાણાં સૂકાઈ ગયાં ત્યારે તેમણે છાણાં લઈ લીધાં. પાડોશણે ઝઘડો શરૂ કર્યો : તં મારાં છાણાં થોડાં લઈ લીધાં છે. જનાબાઈએ પ્રેમથી કહ્યું : તમને જેટલાં તમારાં છાણાં લાગે એટલાં તમે લઈ લો. પણ પેલી બાઈને તો ઝઘડો જ કરવો હતો... એણે તો મોટેથી બોલવાનું ચાલુ રાખ્યું.

એ વખતે ફોજદાર ત્યાંથી પસાર થતા'તા. ઊભા રહ્યા. ઝઘડો

ટાળવાની કોશીશ શરૂ કરી. જનાબાઈ કહે : એમને જેટલાં છાણાં પોતાનાં લાગે તેટલાં તેઓ લઈ લે... મને વાંધો નથી. ફોજદારે પેલી બાઈને કહ્યું : બરોબર છે આ તો. પેલી બાઈ કહે : હવે એ લઈ ગઈ છાણાં એના ઘરે. એમાંથી હું થોડી લઉં ? એણે લીધાં જ કેમ ?

હવે છાણાં પર કોઈ નામ કે છાપ બેઠેલી અલગ નથી કે જેથી ખબર પડે કે આ આનાં, ને આ પેલીનાં.

બીજો કોઈ રસ્તો ન દેખાતાં જનાબાઈએ ફોજદારને કહ્યું : મારાં થયેલાં જેટલાં પણ છાણાં હશે, તેને કાન પર મૂકવાથી ‘વિક્કલ, વિક્કલ’ અવાજ આવશે. અમારા બેઠેનાં છાણાંને પરખવાની આ યુક્તિ.

ફોજદાર તો આભા થઈ ગયા. અને ખરેખર એમણે એક છાણું કાને ધર્યું તો વિક્કલ, વિક્કલ અવાજ આવવા લાગ્યો.

છાણાં થેપતી વખતે જનાબાઈ પ્રભુમય બનેલ હતાં, તેથી તેમનો આ પ્રભુમયતાનો રણકાર આજુબાજુના વાતાવરણમાં ઝીલાય જ ને !

ઊંચી કક્ષાના સદ્ગુરુ કોઈ સ્થળમાં સાધના કરીને ગયા હોય તો તેમની ચિર વિદાય પછી પણ તે સ્થળમાં બેસવાથી સાધનાનાં આન્દોલનો પકડી શકાય.

એ જ રીતે એક ગુરુએ એક ગ્રન્થ કે એક મન્ત્ર એક સ્થળમાં ઘણા લોકોને આપ્યો હોય. પછી અધિકારી શિષ્યો ન મળવાથી એ ગ્રન્થ કે મન્ત્ર વિલુપ્ત થયેલ લાગતો હોય. પરંતુ પેલા સ્થળના વાતાવરણમાં એ સચવાઈ રહેલ હોય છે. અને એથી જ કોઈ પહોંચેલ સાધક એ સ્થળે આવીને ધ્યાનમાં બેસે તો તેને પેલો ગ્રન્થ કે મન્ત્ર દેખાય... સંભળાય. મળી આવે. આને પશ્યન્તી ભાષા કહેવાય છે.

આપણે ત્યાં યોગસાર, હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા આદિ ઘણા આ લયના ગ્રન્થો છે; જેમાં છેડે ગ્રન્થકારનું નામ નથી. પશ્યન્તીના લયમાં ગ્રન્થ મળી આવ્યો; ગ્રન્થકાર કોણ એ ખબર ક્યાંથી પડે ?

તન્મયતા. ‘ચિત્ત પ્રભુ ચરણને શરણ વાસ્યો...’ પ્રભુ મનમાં-હૃદયમાં આવ્યા એટલે આપણે નિર્ભાર !

આચાર્ય ભગવન્ત ડોળીમાં વિહાર કરતા હતા. એક ગામને પાદરેથી ડોળી પસાર થતી હતી. બે બાળકો પાદરે રમતા હતા. મહારાજ સાહેબને વન્દના કરી. ડોળી આગળ ચાલી ગઈ.

છ વરસના નાના ભાઈએ પોતાનાથી બે વરસ મોટા મોટાભાઈને પૂછ્યું : ડોળીમાં મહારાજ સાહેબ બેઠા હતા. બે જણા ઉપાડીને ચાલતા હતા, તો એ ઉપાડનારને થાક ન લાગે ? ભાર ન લાગે ?

આઠ વરસની ઉમ્મરના દીકરાએ કહ્યું : વચ્ચે બેઠેલા મહારાજ સાહેબ હતા. એમના હૃદયમાં ભગવાન હતા. અને જેમના હૃદયમાં ભગવાન હોય એમનો ભાર હોય જ નહીં !

કેટલી સરસ વાત નાના બાબાએ કહી !

‘જગતવત્સલ મહાવીર જિનવર સુણી, ચિત્ત પ્રભુ ચરણને શરણ વાસ્યો.’

પ્રભુની કેવી વત્સલતા હતી લોકો પર ? યાદ આવે કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યજી : ‘કૃતાપરાધેઽપિ જને, કૃપામન્થર તારયો:...' શરીર પર પીડાની હેલી વરસાવનાર વ્યક્તિ પ્રત્યે પણ ભીની આંખો હતી પ્રભુની : ‘એનું શું થશે ભાવિમાં ?’

પ્રભુ મહાવીર દેવના સાધનાજીવનની એક ઘટના.

નદીને હોડી વડે ઊતરવાની છે. પ્રભુ હોડીમાં બેઠા. સામે કાંઠે ગયા પછી હોડીવાળાએ કહ્યું : પૈસા લાવો ! પ્રભુ પાસે ક્યાં પૈસા હતા ? હોડીવાળાએ કહ્યું : જ્યાં સુધી મને પૈસા નહિ મળે ત્યાં સુધી હું તમને જવા નહિ દઉં.

ધગધગતી રેતમાં પ્રભુને બેસવાનું કહ્યું. વત્સલતાની મૂર્તિ જેવા પ્રભુ એ રીતે બેઠા રહ્યા. ઘણા સમય પછી કો'ક સજ્જને રકમ ચૂકવી અને પ્રભુ આગળ વિહર્યા...

કેવી અદ્ભુત આ સ્નેહાળતા !

પ્રભુ અનાર્ય દેશમાં વિહરી રહ્યા છે. એક શિલા પર પ્રભુ ધ્યાનમાં બેઠેલા. અનાડી લોકોએ પ્રભુને ધક્કો લગાવ્યો, પ્રભુની કાયા ગબડીને નીચે આવી....

કાયાના સ્તર પર કેવી આ દશા ! પણ મનમાં તો છે પૂરું વાત્સલ્ય.

પ્રભુ ધ્યાનસ્થ દશામાં છે. અને પ્રભુનાં બે ચરણોની વચ્ચે ચૂલો પેટાવી એક અજ્ઞાની મનુષ્ય હાંડલી મૂકી ખીર પકાવી રહ્યો છે.

બંધ આંખે આપણે આ દશ્ય જોઈએ તો પ્રભુનાં ચરણોમાં લાગેલ આગની ગરમી આપણે અનુભવી શકીએ. પરંતુ બંધ આંખોવાળો આપણો ચહેરો પ્રભુના મુખ ભણી તકાય ત્યારે....? ત્યાં છે ભીનાશ. કરુણાભીનાં લોચન પ્રભુનાં.....

જગવત્સલ પ્રભુ મહાવીર છે એમ સાંભળી હું પ્રભુનાં ચરણોમાં આવ્યો છું...

‘તારજો બાપજી ! બિરુદ નિજ રાખવા, દાસની સેવના રખે જોશો.’ હે પરમપિતા ! આપ પોતાના તારક બિરુદને સાચવવા મને તારજો. મારી સેવા સામે ન જોશો. હું આપની આજ્ઞાને અનુસારે બધી પ્રવૃત્તિઓ નથી કરી શકતો.

‘બાપજી!’ પરમપિતા ! જગજજનની! પ્રભુ ! હું આપનો બાળક છું.

મા તો એક જ વિચાર કરે છે કે આ મારું બાળક છે. મા કેટલાં તો રાત-પરોઢિયાં બાળક માટે કરતી હોય છે !

જો કે, બાળકની - એક અબોધ શિશુની એક સજજતાનો મને ખ્યાલ છે. નાનકડું બાળક : એને ભૂખ લાગે કે એની પથારી ભીની થયેલી હોય; એ માત્ર માની સામે જોયા કરે છે. મા સિવાય બીજા કોઈને એ ઓળખતું નથી. આ તદ્દદષ્ટિકતા નાના બાળક પાસે હોય છે. મારી પાસે છે કે નહિ એ મને ખબર નથી. પ્રભુ ! મને એ તદ્દદષ્ટિકતા આપો ! હું તમારી સામે જ મીટ માંડીને બેસેલ રહું.

મને એમ લાગે છે કે લગભગ મારી દૃષ્ટિ, પ્રભુ ! આપના તરફ જ મંડાયેલી રહે છે. પરંતુ ક્યારેક વિભાવોના પ્રબળ ખેંચાણ વચ્ચે મારી દૃષ્ટિ, મારું મન આપને જોવાનું ચૂકી જાય અને પર ભણી સ્થિર થાય ત્યારે આપ કૃપા ન વરસાવો, દેવ !

ભલે એ નિગ્રહ કૃપા હોય, વાંધો નહિ. દેવ ! તમારા તરફથી મળતું બધું જ મને ગમશે. અનુગ્રહ કૃપા પણ. નિગ્રહ કૃપા પણ.

મારા ચિત્તમાં તમારો જ નિવાસ હોય, પણ ક્યારેક વક્તૃત્વ કળા આદિનો અહંકાર મારા મનમાં ફેલાય ત્યારે આપની નિગ્રહકૃપા પણ ખૂબ ગમશે હો પ્રભુ !

હજારો શ્રોતાઓને સંબોધવા જાઉં, અહંકાર સાથે, અને ગળું જ ઠપ થઈ જાય અથવા પ્રવચન સાવ નિરસ થઈને રહે તેને હું તમારી નિગ્રહકૃપા રૂપે સ્વીકારીશ, પ્રભુ ! આખરે મારા અહંકારના ફુગ્ગામાં બીજું કોણ ટાંકણી ઘોંચશે ?

પ્રભુ ! આપના તરફથી જે મળશે તે મને ખૂબ ખૂબ ગમશે હો !

(૭) આધારસૂત્ર

જગતવત્સલ મહાવીર જિનવર સુણી,
ચિત્ત પ્રભુ ચરણને શરણ વાસ્યો;
તારજો બાપજી ! બિરુદ નિજ રાખવા,
દાસની સેવના રખે જોશો....દ

જગતવત્સલ પ્રભુ મહાવીર છે એમ સાંભળીને મેં મારા ચિત્તને પ્રભુનાં ચરણોમાં મૂક્યું. (વાસ્યો = નિવાસ કરાવ્યો. ચિત્તનો વાસ પ્રભુનાં ચરણોમાં.)

પ્રભુ ! પરમપિતા ! મને આ સંસારથી તારજો ! તારક તરીકેનું તમારું બિરુદ સાચવવા મને તારજો ! મારી સેવા સામે આપ ન જોતા..

સાધના સંકેત

- સમર્પણનું ઐશ્વર્ય
- ‘તે’ એટલે પ્રભુ જ
- પ્રથમ પુરુષને ત્રીજા પુરુષમાં ઓગાળવાની વિધિ
- એકાગ્રતા.

સ્તવનાની સાતમી કડી

[૮]

સાધનાનો સુરેખ નકશો

યુરોપમાં હમણાં બહુ જ વંચાયેલી એક સશક્ત રચના છે : ફૂટ પ્રિન્ટ્સ. પદચિહ્નો.

કથા આવી છે : એક પ્રવાસી રણમાં મુસાફરી કરી રહ્યો છે. રણમાં એને મુસાફરી કરવી જ પડે તેમ છે, અને એ પણ એકલાને જ. એકલો-અટૂલો તે પ્રવાસી. ન કોઈ સાથી-સંગાથી. કોઈને કહે તોય કોઈ આવે એવું નથી એની સાથે.

એ વખતે એના હૃદયમાં ભાવ ઊઠ્યો કે પ્રભુ તો અકારણવત્સલ છે. હું પ્રભુને પ્રાર્થના કરું તો પ્રભુ પોતે મારી જોડે ન ચાલે ?

એના હૃદયે હોંકારો ભાણ્યો. થયું કે પ્રભુ તો પ્રાર્થનાને સ્વીકારીને આવે જ.

એણે પ્રાર્થના કરી : પ્રભુ ! મારી સાથે તમે આવોને ! તમે આવો જ. તમારા વિના મને નહિ ચાલે, પ્રભુ !

પ્રાર્થના બહુ જ ઝડપથી કામ કરનારી ઘટના છે. તમે સ્વિચ ઓન કરો અને પંખો ફરફરી ઊઠે કે લેમ્પ જળી ઊઠે એમાં પણ વચ્ચે પ્રતિ-પ્રતિ-પ્રતિ સેકન્ડ લાગે છે. પ્રાર્થના તો તત્ક્ષણ - ફળે છે.

પ્રવાસીએ જોયું કે રણની રેતમાં પોતાનાં બે પગલાંની છાપની સાથોસાથ હવે બીજા બે મોટાં પગલાંની છાપની હારમાળા પણ ચાલી આવે છે. એ સમજી ગયો કે પ્રભુ આવી ગયા. આનન્દ, આનન્દ.

થોડો સમય એ ચાલે છે. ગરમી કહે મારું કામ. પાણી હવે છે નહિ. થાક ભરપૂર છે.

અચાનક એણે પાછળ જોયું અને એ ચમક્યો : પહેલાં તો બે જાતનાં પગલાંની હારમાળાની છાપ પડતી હતી. હવે એક જ જાતનાં બે જ પગલાં. એ બેબાકળો બની ગયો : શું પ્રભુ મને છોડીને જતા રહ્યા ?

એણે બૂમ મારી : પ્રભુ, પ્રભુ ! તમે ક્યાં છો ? એના કાનમાં ગણગણાટ થયો : બેટા ! હું તો અહીં જ છું. ‘અરે, તમે અહીં હો તો તમારા પગલાંની છાપ કેમ ઉપસતી નથી ?’

એના કાનમાં ફરી અવાજ આવ્યો : બેટા ! ગરમી અને થાકને કારણે તું જમીન પર ઢળી ગયેલો. પછી મેં તને ઊંચક્યો. અત્યારે હું તને ઊંચકીને ચાલી રહ્યો છું. તેં તો ભાનમાં આવતાં વેંત પગલાં જોયાં. પણ તું ક્યાં છે તે ન જોયું ? તને મેં ઊંચક્યો છે. હવે જે પગલાંની છાપ પડે છે તે મારા પગલાંની છે. તારા પગલાંની છાપ ક્યાંથી પડે અત્યારે ?

પ્રવાસી ખુશ થયો.

પ્રાર્થના.

લન્ડન પર જ્યારે બોમ્બવર્ષક વિમાનો બોમ્બમારો વરસાવતા હતા એ સમયની એક ઘટના છે.

એક માજીને ત્યાં એક ભાઈ મહેમાન થઈને આવ્યા. સાંજે જમ્યા પછી માજીએ પ્રભુને પ્રાર્થના કરી અને સૂઈ ગયા.

થોડીવારમાં તો બોમ્બવાહક વિમાનોનું ધાડું એ બાજુ ઊતરી આવ્યું. ધડાધડ બોમ્બો ઠોકાવા લાગ્યા. આજુ-બાજુનાં મકાનોમાંથી આગની લપેટો દેખાવા લાગી.... પેલા ભાઈને ઊંઘ તો શાની આવે ? વિચારમાં પડ્યા કે અહીં આવીને તો જોખમ લીધું છે માથે.

રાત તો પૂરી થઈ. એ મકાન પર બોમ્બ ન પડ્યો. સવારે નાસ્તાના ટેબલ પર માજી અને મહેમાન નાસ્તો કરતા હતા. મહેમાને કહ્યું : તમે તો ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયા લાગતા'તા... મને તો આખી રાત ઊંઘ ન આવી.

માજી કહે : હું તો મઝાથી ઊંઘી ગયેલી.

મહેમાન કહે : પણ આવી બોમ્બવર્ષામાં ઊંઘ આવે શી રીતે ?

માજી કહે : આપણે રાત્રે પ્રાર્થના કરેલીને ! પછી હું સૂઈ ગઈ. પ્રાર્થના કરી... પ્રભુને બધું સોંપી દીધું... પ્રભુ જાગતા હોય, આપણે સૂઈ જઈએ.

મહેમાનને નવી દૃષ્ટિ સાંપડી.

પ્રાર્થના...આ યુગને પ્રાર્થનાનો યુગ કહી શકાય તેમ છે. પ્રાર્થનાની શક્તિનો, ઠેકઠેકાણે, અગણિત લોકો અનુભવ કરવા લાગ્યા છે.

સાન્ફ્રાન્સિસ્કોમાં એક મંદિર છે, જેને ઝંખનાપૂર્તિનું દેવળ કહેવાય છે. મંદિરની બહાર પચાસેક કર્મચારીઓ બેઠેલા હોય છે. પૂરા દેશમાંથી, અન્ય દેશોમાંથી પણ લોકોનો પ્રાર્થનાનો ધોધ ટેલિફોન પર વહેતો હોય છે. કર્મચારીઓ એ પ્રાર્થના પ્રભુને પહોંચાડે.

નમસ્કાર મહામન્ત્રના ચિન્તક શ્રી શશીકાન્તભાઈ મહેતા સાન્ફ્રાન્સિસ્કો ગયેલા ત્યારે એમની હાજરીમાં એક ૭૫ વર્ષના માજીનો પ્રાર્થનાનો ફેક્સ ઊતર્યો. એમાં જણાવેલું કે પ્રભુ ! મારા દીકરાએ આજે મને કહ્યું કે મા ! મારા દીકરા મોટા થયા છે એમને અલગ બેડરૂમ્સ આપવા પડશે એટલે તારા માટે જગ્યા નહિ રહે. તેથી ઘરડાઘરમાં વ્યવસ્થા કરું છું.

માજીએ ઉમેરેલું : પ્રભુ ! દીકરો સમ્પન્ન છે. બાજુનો ફ્લેટ અથવા સ્વતન્ત્ર બંગલો લેવો હોય તો પણ એ લઈ શકે તેમ છે. તેના મનમાં ભાવના તું ઊભી કર કે એ મને એની સાથે જ રાખે. ઘરડાઘરમાં મને નહિ ફાવે.

ફેક્સ પ્રભુને વિદિત કરવામાં આવ્યો. ફેક્સમાં જણાવેલા ફોન નંબર પર કર્મચારીએ માજીને ફોન કર્યો કે તમારો સંદેશો પ્રભુને જણાવ્યો છે. એ જ વખતે માજી આનંદી સૂરે કહે છે : અરે, મારો ફેક્સ તો પ્રભુને ક્યારનોય મળી ગયો. અને મારા દીકરાએ મને કહ્યું કે મા ! આપણે બાજુનો ફ્લેટ લઈ રહ્યા છીએ. આપણે સાથે જ રહીશું.

આપણી પ્રાર્થના....

કેવી હોય એ ?

ચાર વરસનો બાબો. પપ્પા બહાર ગયેલા. એના હાથમાં આવી ગયું પપ્પાનું લેટરહેડ અને પપ્પાની પેન. એ તો મંડી પડ્યો : લીટ લીટા, ચોકડ ચોકડા. ચારેક પાનામાં ચીતરામણ થયેલું, ત્યાં પપ્પા આવી ગયા. ‘શું કરે છે ?’

‘મારા મિત્રને પત્ર લખું છું.’

‘પણ તને ક્યાં લખતાં આવડે છે ?’

‘તો મારા મિત્રને વાંચતાંય ક્યાં આવડે છે !’

બાબાએ એ ચાર પાનાં ફાડી પોતાની પાસે રાખી લીધા. યોગાનુયોગ, બીજા જ દિવસે, જેના પર એણે પત્ર લખેલો (!), તે દોસ્તને તેની મમ્મી સાથે ત્યાં આવવાનું થયું. બાબાએ પેલાં પાનાં એને બતાવી કહ્યું : જો, આ મેં તને પત્ર લખેલો ! દોસ્ત ખુશ ખુશ થઈ ગયો.

આપણું પ્રાર્થના કરવાનું આ બાબાના પત્ર-લેખન જેવું જ છે ને ! ભાવસભર શબ્દો ક્યાં છે આપણી પાસે ? જો કે સ્તવનાકારનું આશ્વાસન મોટું છે. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજ કહે છે : ‘બાળક તે જિમ તિમ બોલતો, કરે લાડ તાતની આગે રે; તે તેહસું વાંછિત પૂરવે, બની આવે સઘળું રાગે રે.’ કલિકાલસર્વજ્ઞ પણ આ જ લયમાં કહે છે : વિશુંખલાપિ વાગૃત્તિઃ શ્રદ્ધધાનસ્ય શોભતે ।

પ્રાર્થનાના આ લયમાં સ્તવનાની કડી આવે છે :

વિનતી માનજો શક્તિ એ આપજો,
ભાવ સ્યાદ્વાદતા શુદ્ધ ભાસે;
સાધી સાધક દશા સિદ્ધતા અનુભવી,
દેવચન્દ્ર વિમલ પ્રભુતા પ્રકાશે....૭

‘વિનતિ માનજો...’ પ્રભુ ! મારી વિનંતીને સ્વીકારજો... મને ભવપાર કરજો... મને તમારા ચરણોમાં સ્થાન આપજો.

અને એવી શક્તિ આપજો કે આત્મા આદિ છએ દ્રવ્યના ધર્મોને - ભાવોને સ્યાદ્વાદ શૈલીથી જાણી શકું.

આત્મદ્રવ્ય સાપેક્ષ રૂપે - દ્રવ્ય દૃષ્ટિએ નિત્ય પણ છે. પર્યાય રૂપે અનિત્ય પણ છે. અનન્ત જ્ઞાન, આનન્દ આદિથી પરિપૂર્ણ મારું આત્મદ્રવ્ય નિત્ય આવું જ રહે છે આ ભાવ મને કેવો તો આનન્દમાં લપેટી લે છે ! હું બની જાઉં છું આનન્દધન.

વળી, પર્યાયોને - શરીર, તેની બાળપણ આદિ અવસ્થાઓ, તેમાં ઊઠતા રોગના બુદ્બુદો આ બધું - અનિત્ય માનેલ હોઈ નિરાશા ક્યારેય થતી નથી. આનન્દધનતાનું ઝરણું સતત વહ્યા કરે છે. નિત્યત્વની આ વિભાવનાના સમયે હોઠ ગાઈ ઊઠે છે : ‘અબ હમ અમર ભયે, ન મરેંગે.’ આગળ તે ગાય છે : ‘દેહ વિનાશી હું અવિનાશી, અપની ગતિ પકરેંગે; નાસી જાસી હમ થિર વાસી, ચોખે વહૈ નીખરેંગે...’

દેહ વિનાશી, આત્મદ્રવ્ય અવિનાશી. મઝાની વાત કરી : ‘નાસી જાસી, હમ થિર વાસી...’ નાશવન્ત છે તે - શરીર - જશે, હું સ્થિર રહીશ. વધુમાં, દેહના પિંજરમાંથી મુક્ત થવાથી હું વધુ શુદ્ધ બની જઈશ. ‘ચોખે વહૈ (થઈને) નીખરેંગે...’

આત્મદ્રવ્ય એક પણ છે અને અનેક પણ છે.

‘એગે આયા...’ આચારાંગ સૂત્રનું પ્રસિદ્ધ સૂત્રખંડ છે. જે કહે છે કે આત્મા એક છે.

આના બે આયામ છે. પહેલો આયામ એ છે કે કરુણાના, અહિંસાના વિસ્તારના સન્દર્ભમાં આત્મદ્રવ્ય એક થઈ જાય છે. અહિંસાના વિસ્તારના આ ભાવને માટે આત્મૌપમ્ય શબ્દ વપરાય છે. દરેક આત્મા તમને પોતાના જેવા લાગે અને એથી કોઈની પણ પીડા સાધક જોઈ ન શકે.

રમણ મહર્ષિના આશ્રમમાં રાત્રે ચોરો આવ્યા. ચોરી કરતાં રંગાયેલ હાથે પકડાઈ ગયા. શિષ્ય ચોરોને ગુરુ પાસે લઈ ગયા. મહર્ષિએ કહ્યું : એમને છોડી મૂકો !

સાંજે વન્દન માટે થોડાક મહેમાનો આવેલા, તેઓ પણ અવાજને કારણે જાગી ગયેલા. તેઓ પણ ગુરુ પાસે આવેલા. ગુરુએ જ્યારે ચોરોને છોડી મૂકવાનું કહ્યું, ત્યારે મહેમાનોએ કહ્યું: ગુરુદેવ ! આવા વ્યક્તિત્વોને સજા થવી જ જોઈએ. જો સજા ન થાય તો અરાજકતા વધી જાય.

મહર્ષિએ કહ્યું : તમે જમવા બેઠા હો અને તમારા દાંત તળે તમારી જીભ ક્યડાઈ જાય તો દાંતને શું સજા કરશો ?

મહેમાનો કહે : એમાં તો શું થઈ શકે ? દાંત પણ અમારા ને જીભ પણ અમારી.

મહર્ષિએ કહ્યું : તો આ ચોરો સમાજનું અંગ નથી ? અને વાસ્તવિકતા તો કદાચ એ છે કે સારા કહેવાતા લોકોની ઉપેક્ષાને કારણે એ લોકોને ચોરીના માર્ગે જવું પડ્યું હોય.

મહેમાનોને ગળે વાત ઊતરી.

ચોરો મહર્ષિને પગે લાગ્યા અને કહ્યું કે ગુરુજી ! ક્યારેય હવે ચોરી અમે નહિ કરીએ.

‘એગે આયા’ સૂત્રનો એક આયામ તો આ થયો.

‘એગે આયા’ સૂત્રનો બીજો આયામ છે આત્માનું એકત્વ. ‘સંથારા પોરિસી’નું સૂત્ર કહે છે : ‘एगोहं णत्थि मे कोइ...’ આ જ લયમાં પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ પરમતારક શ્રી અભિનન્દન પ્રભુના સ્તવનમાં કહે

છે: ‘દ્રવ્યે દ્રવ્ય મિલે નહિ, ભાવે તે અન્ય અવ્યાપ્ત....’ એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય સાથે મળતું નથી. આત્મદ્રવ્ય પણ બીજા આત્મદ્રવ્ય સાથે મળતું નથી.

અન્યમાં વ્યાપ્ત ન થવું, જવું નહિ એ વસ્તુનો ધર્મ-ભાવ છે.

આત્મા એક છે એ જોયું. આત્મા અનેક પણ છે. દરેક શરીરમાં પૃથક્ આત્મા છે. ‘ભાવ સ્યાદ્વાદતા શુદ્ધ ભાસે.’ દ્રવ્યના ધર્મોમાં આ જે એકત્વ, અનેકત્વ આદિ છે; તે શુદ્ધ રૂપે મને દેખાય એવી શક્તિ પ્રભુ ! મને આપજો.

સ્યાદ્વાદ - સાપેક્ષવાદ વગર પદાર્થના ધર્મોનું શુદ્ધ રીતે આકલન થવું અસંભવિત છે.

જેમ કે, બૌદ્ધદર્શને કથંચિત્ અનિત્યતા ન માની, સર્વાંગીણ ક્ષણ વિનશ્વરતા માની; તો તેની પરિભાષા પ્રમાણે દરેક પદાર્થ-દ્રવ્ય નશ્વર બની ગયો, નિત્ય પદાર્થ એક પણ ન રહ્યો.

સાંખ્યોએ, આથી વિરુદ્ધ, આત્મદ્રવ્યને કૂટસ્થ નિત્ય (ફેરફાર ન થાય તેવું નિત્ય) માન્યું છે.

જૈનદર્શન આત્મદ્રવ્યને પરિણામી નિત્ય માને છે. શરીરાદિથી આત્મા કથંચિત્ રીતે જોડાયેલ છે, તેથી શરીરાદિમાં રહેલ ફેરફારો હોવા છતાં આત્મદ્રવ્ય નિત્ય છે.

‘સાધી સાધક દશા સિદ્ધતા અનુભવી, દેવચન્દ્ર વિમલ પ્રભુતા પ્રકાશે.’

આખી કડીએ આપેલ સાધનાનો ક્રમ આવો થયો : પ્રભુ દ્વારા શક્તિ મળી; જે દ્વારા દ્રવ્યોમાં રહેલ ધર્મ - નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ આદિ -

માં રહેલ સ્યાદ્વાદ શુદ્ધ રીતે જણાયો. તે દ્વારા સાધકદશા - ભેદ રત્નત્રયી - ની પ્રાપ્તિ અને પછી અભેદરત્નત્રયી રૂપ સિદ્ધતાને અનુભવે. તે વખતે દેવોમાં ચન્દ્રસમાન સિદ્ધ ભગવંતોની નિર્મળ પ્રભુતાનું સાધકમાં પ્રાગટ્ય થાય છે.

‘સાધી સાધક દશા.’ ભેદ રત્નત્રયી.

ક્ષાયોપશમિક ભાવના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્-ચારિત્રને ભેદ રત્નત્રયી કહેવાય છે. તે સવિકલ્પ છે; આથી વિકલ્પોની પૃષ્ઠભૂ પર સમ્યગ્દર્શન વગેરે ત્રણેનો ભિન્ન ભિન્ન અનુભવ થશે.

પૂજ્ય આનન્દધનજી મહારાજે પરમતારક શ્રી અરનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં આ સન્દર્ભે કહ્યું છે : ‘દર્શન જ્ઞાન ચરણ થકી, અલખ સ્વરૂપ અનેક રે.’ અલક્ષ્ય - બુદ્ધિ કે ઈન્દ્રિયો દ્વારા કળી ન શકાય તેવા - આત્માનું સ્વરૂપ ભેદરત્નત્રયીમાં ભિન્ન, ભિન્ન થશે.

જ્ઞાનની સાધનામાં આત્મોપયોગ છે, પણ સવિકલ્પ છે એ આત્મોપયોગ; તો એ આત્મોપયોગ કરતાં સમિતિ આદિમાં (ચારિત્રમાં) વ્યાપ્ત આત્મોપયોગ ભિન્ન જ હશે.

વિકલ્પોની પૃષ્ઠભૂ પર આત્મોપયોગ જ્ઞાન, દર્શન કે ચારિત્રમાં ઓતપ્રોત છે. એટલે પૃષ્ઠભૂને કારણે અને જ્ઞાન કે દર્શન આદિમાં અલગ ઉપયોગ હોવાથી ભિન્નતા પડશે.

અભેદ રત્નત્રયી યથાખ્યાત ચારિત્રમાં હોય છે. ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકમાં ‘એકત્વ વિતર્ક અપ્રવિચાર’ નામના શુક્લધ્યાન સમયે અભેદ રત્નત્રયી હોય છે. મોહનો ક્ષય થયેલ હોઈ વિકલ્પોની ભૂમિકા બિલકુલ અહીં નથી.

હવે શું થાય છે ?

તત્ત્વનિશ્ચય રૂપ દર્શન અને સ્વરૂપસ્થિરતા રૂપ ચારિત્રની ધારા જ્ઞાનધારાથી અભિન્ન અહીં બને છે.

પૂજ્ય આનન્દધનજી મહારાજ અભેદરત્નત્રયીનું વર્ણન કરતાં પરમતારક શ્રી અરનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં કહે છે : ‘નિર્વિકલ્પ રસ પીજિયે, શુદ્ધ નિરંજન એક રે...’

જ્ઞાનસાર ગ્રન્થે આ નિર્વિકલ્પ રસ પીવાની વાતને આ શબ્દોમાં મૂકી છે : ‘આત્મા આત્મા વડે આત્માને વિષે આત્માને જાણે તે અભેદ રત્નત્રયી છે.’^૧

સાધક તરીકે પ્રતિષ્ઠિત થયેલો આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણે, અનુભવે. આત્મા વડે એટલે કે સમ્યગ્દર્શન રૂપ નિર્ધાર વડે. આત્માને વિષે અર્થાત્ સ્થિરતા રૂપ ચારિત્રમાં જઈને.

આમ, જાણવાની ક્રિયામાં - જ્ઞાનમાં દર્શન અને ચારિત્ર ભળવાથી અભેદ રત્નત્રયી થઈ.

‘દેવચન્દ્ર વિમલ પ્રભુતા પ્રકાશે.’ દેવચન્દ્ર શબ્દમાં શ્લેષ છે. એક બાજુ જોઈએ તો રચયિતાનું નામ ખૂલે છે; બીજી બાજુ જોઈએ તો દેવોમાં ચન્દ્ર સમાન સિદ્ધ ભગવાન એવો અર્થ થશે. એવા સિદ્ધ ભગવન્તો પાસે જે નિર્મળ પ્રભુતા છે તે સાધક દશાને અનુભવનારને સિદ્ધ દશામાં મળે છે.

૧. આત્માત્મન્યેવ ચચ્છુદ્ધં, જાનાત્યાત્માનમાત્મના ।

સેયં રત્નત્રયે જ્ઞપ્તિ-રુચ્યાચારૈકતા મુનેઃ ॥ - જ્ઞાનસાર-મૌનાષ્ટક

(૮) આધારસૂત્ર

વિનતિ માનજો શક્તિ એ આપજો,
ભાવ સ્યાદ્વાદતા શુદ્ધ ભાસે;
સાધી સાધક દશા સિદ્ધતા અનુભવી,
દેવચન્દ્ર વિમલ પ્રભુતા પ્રકાશે. ૭

મારી વિનંતી માનજો અને મને તારજો.

સાથે સાથે એવી શક્તિ આપશો કે દ્રવ્યમાં રહેલ ધર્મ (ભાવ / નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ આદિ)ને સ્યાદ્વાદ શૈલીથી શુદ્ધ રૂપે જાણી શકું.

આ જ્ઞાન દ્વારા સાધક દશા (ભેદરત્નત્રયી)ને સાધી સિદ્ધતા (અભેદ રત્નત્રયી)ને અનુભવી દેવોમાં ચન્દ્ર સમાન સિદ્ધ ભગવંતોની નિર્મળ પ્રભુતાને પ્રકટ કરું.

સાધના સંકેત

- સ્યાદ્વાદ
- ભેદ રત્નત્રયી
- અભેદ રત્નત્રયી

સ્તવનામાંથી નિષ્પન્ન થતો સાધનામાર્ગ

[૯]

સાધના અને ભક્તિની જુગલબંધી

ભક્તિમતી મીરાંની મઝાની કેફિયત યાદ આવે : ‘ભવસાગર અબ સૂખ ગયો હૈ, ફિકર નહિ મોહિ તરનન કી....’ સંસારનો સાગર સુકાઈ ગયો છે. અને સાગર જ સુકાઈ ગયો તો તરવાની ચિન્તા કેવી ? કો’કે પૂછેલું મીરાંને : આવો ચમત્કાર શી રીતે થયો ? મીરાંએ જવાબ આપેલો : ‘મોહિ લાગી લગન પ્રભુ ચરનન કી.’ પ્રભુનાં ચરણોને ઉપાસવાની પ્રબળ ઈચ્છાએ સંસાર-સાગરને સૂકવી નાખ્યો.

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજની મહાવીર સ્તવનામાં પણ સાધના અને ભક્તિનું મઝાનું મિશ્રણ છે.

સંસારસાગરને તરવાની વિધિઓનું ઊંડું જ્ઞાન અહીં અપાયું છે અને ભક્તિનો લય અકબંધ રીતે ચાલ્યા કરે છે. સાધના અને ભક્તિની જાણે કે મઝાની જુગલબંધી.

શરૂઆત ભક્તની ભાવવિભોરતાથી થાય છે, જ્યાં ભક્ત પ્રભુને વિનવે છે કે મને તારી દો ! (૧)

બીજી કડીમાં ભવસાગરને પોતે નથી તરી શકતો, તે માટેનાં કારણોની ચર્ચા થઈ છે. રાગ, દ્વેષ, મોહ, લોકસંજ્ઞા, ક્રોધ, આસક્તિ (વાસના). અહીં અશબ્દ વાચનામાં વૈરાગ્ય આદિ છ સાધનોની વાત થઈ છે, જે દ્વારા ભવસમુદ્રને પેલે પાર જઈ શકાય. (૨)

એટલે, પહેલી કડીમાં ભક્તિની પ્યારી વાત... બીજી કડીમાં સાધનાને ઘૂંટવાની વાત. છે ને મજાની જુગલબંધી !

ત્રીજી કડીમાં સંસારમાં અટવાવી મૂકનાર બે અવરોધોની વાત થઈ છે : લોકોને ખુશ કરવા કરાયેલ અનુષ્ઠાનો, જેમાં શ્રદ્ધા અને આત્મગુણાવલંબન ભળ્યા નથી; તથા શ્રુતાભ્યાસ, જે પણ શ્રદ્ધા અને આત્મગુણાવલંબન વિહોણો છે. (૩)

ત્રીજી કડીની અશબ્દ વાચનામાં ભવપાર જવામાં સહાયક બે તત્ત્વોની વાત થઈ : શ્રદ્ધા અને આત્મગુણાવલંબન સાથેનું આચરણ અને શ્રુતાભ્યાસ.

ચોથી કડી બધા જ દોષોના મૂળ કારણ સમી ઉપાદાનની અશુદ્ધિની - આત્મ અશુદ્ધિની - વાત ચર્ચે છે. ચર્ચા આ રીતે કરાઈ છે : યા તો ઉપાદાન અત્યંત અશુદ્ધ છે અથવા તો ઉપાદાન એટલું અશુદ્ધ નથી, પણ પ્રમાદના કારણે આત્મિક નિર્મળતા મળતી નથી. (૪)

(૧) કડી ૧ : ‘તાર હો તાર પ્રભુ ! મુજ સેવક ભણી....’

(૨) કડી ૨ : ‘રાગ દ્વેષે ભર્યો, મોહ વૈરી નડ્યો....’

(૩) કડી ૩ : ‘આદર્યું આચરણ લોક ઉપચારથી....’

(૪) કડી ૪ : ‘સ્વામી દરિસન સમો નિમિત્ત લહી નિર્મળો....’

પ્રત્યુત્તર કડીમાં જ અપાયો છે : ‘સ્વામી સેવા સહી નિકટ લાશે.’
પ્રભુની સેવા ઉપાદાનની શુદ્ધિને નજીક લાવશે.

પાંચમી કડી મોક્ષપથના ક્રમિક વિકાસની વાત કરે છે : પ્રભુના
ગુણોને ઓળખી પ્રભુની સેવા, સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય,
એ બધાના ઉલ્લાસ વડે કર્મનો ક્ષય અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ.^(૫)

છઠ્ઠી કડીમાં ભક્તહૃદયની પ્રાર્થના છે : પ્રભુ ! તમારું તારક
બિરુદ છે એ તારવા માટે પણ મને તારી દેજો. મારી સેવા સામે, મારી
લાયકાત સામું આપ જોશો નહિ.^(૬)

સ્તવનાની પેલી પ્રસિદ્ધ કડી યાદ આવે : ‘મુજ સરિખા મેવાસીને,
પ્રભુ ! જો તું તારે; તારક તો જાણું ખરો, જુઠું બિરુદ શું ધારે ?’
પ્રભુ ! મારા જેવા પશુ, જડને તમે તારી દો તો તમે તારક ખરા. બાકી,
શ્રેણિક મહારાજા કે મહાસતી સુલસા કે મહાસતી રેવતીને તમે તાર્યા :
તેમાં શું નવાઈ કરી ? તેઓ તો પોતાની ભક્તિ વડે, સાધના વડે તરે
તેવા જ હતા.

છેલ્લી કડીમાં પ્રભુને વિનંતી કરાઈ છે કે મને એવી શક્તિ આપો
કે આત્માદિ દ્રવ્યોમાં રહેલ અનેકાન્તને હું જાણી શકું. અને તે દ્વારા
સાધનાને ઘૂંટી, સાધક દશાને આત્મસાત્ કરી સિદ્ધતાને અનુભવી
આત્માની નિર્મળ દશાને પામું.^(૭)

કેવું મઝાનું ભક્તિ અને સાધનાનું અહીં સાયુજ્ય છે ! પહેલી,
છઠ્ઠી અને સાતમી કડી ભક્તિની સરવાણીથી સભર છે; તો બીજી,

(૫) કડી ૫ : ‘સ્વામી ગુણ ઓળખી સ્વામીને જે ભજે....’

(૬) કડી ૬ : ‘જગતવત્સલ મહાવીર જિનવર સુણી....’

(૭) કડી ૭ : ‘વિનતિ માનજો શક્તિ એ આપજો....’

ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી કડી સાધનાની ઊંડાણસભર વાતોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

સ્તવનાની તમામ કડીઓની પાછળ ધબકતું અનુભવાય છે ભક્તનું હૃદય. ઉપાદાન-શુદ્ધિની વાત ચર્ચતાં કે મુક્તિપથના ક્રમિક વિકાસની વાત કરતાં પણ સ્તવનાકાર ભક્તિ પદારથને ઘૂંટવાનું ભૂલતા નથી. અને એટલે જ ઉપાદાન-શુદ્ધિની વાતની ચર્ચા કરતાં જ તેઓ કહે છે : ‘સ્વામી દરિસન સમો નિમિત્ત લહી નિર્મલો, જો ઉપાદાન એ શુચિ ન થાશે.’ ઉકેલ આપતાં પણ ભક્તહૃદય ગૂંજી ઊઠ્યું છે : સ્વામી સેવા સહી નિકટ લાશે.

મુક્તિપથની વાતને ચર્ચતાં તેમણે કડીનો પ્રારંભ કર્યો :

‘સ્વામી ગુણ ઓળખી સ્વામીને જે ભજે....’

સાધનાની ઊંડી છણાવટ અને ભક્તિની પૃષ્ઠભૂ; એ આ સ્તવનાની ખૂબી છે.

ભક્તિયોગ બહુજન સમાજને ઊંચકી શકે છે, સાધનામાર્ગે પ્રસ્થાપિત કરી શકે છે એ અનુભવ સ્તવનાકાર મહર્ષિનો હતો. બહુસંખ્યક લોકોને સાધના આપવાથી અનુભૂત થયેલ માર્ગ પર તેઓશ્રી આપણને લઈને આ સ્તવનામાં ચાલ્યા છે.

સદ્ગુરુ દ્વારા મળતી સાધનાદીક્ષા રૂપે આ સ્તવનાને આપણે સ્વીકારીએ.

(૯) આધારસૂત્ર

તાર હો તાર પ્રભુ ! મુજ સેવક ભણી,
જગતમાં એટલો સુજસ લીજે;
દાસ અવગુણ ભર્યો, જાણી પોતાતણો,
દયાનિધિ ! દીન પર દયા કીજે.... ૧

રાગ દ્વેષે ભર્યો, મોહ વૈરી નડ્યો,
લોકની રીતમાં ઘણુંય રાતો;
કોધવશ ધમધમ્યો, શુદ્ધ ગુણ નવિ રમ્યો,
ભમ્યો ભવમાંહિ હું વિષયમાતો.... ૨

આદ્યુ આચરણ લોક ઉપચારથી,
શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ કીધો;
શુદ્ધ શ્રદ્ધા ન વળી આત્મ અવલંબ વિણ,
તેહવો કાર્ય તેણે કો ન સીધો... ૩

સ્વામી દરિસન સમો નિમિત્ત લહી નિર્મલો,
જો ઉપાદાન એ શુચિ ન થાશે;
દોષ કો વસ્તુનો અહવા ઉદમ તણો,
સ્વામી સેવા સહી નિકટ લાશે....૪

સ્વામી ગુણ ઓળખી સ્વામીને જે ભજે,
દરિસન શુદ્ધતા તેહ પામે;
જ્ઞાન ચારિત્ર તપ વીર્ય ઉલ્લાસથી,
કર્મ જીપી વસે મુક્તિધામે....૫

જગતવત્સલ મહાવીર જિનવર સુણી,
ચિત્ત પ્રભુ ચરણને શરણ વાસ્યો;
તારજો બાપજી ! બિરુદ નિજ રાખવા,
દાસની સેવના રખે જોશો....૬

વિનતિ માનજો શક્તિ એ આપજો,
ભાવ સ્યાદ્વાદતા શુદ્ધ ભાસે;
સાધી સાધકદશા સિદ્ધતા અનુભવી,
દેવચન્દ્ર વિમલ પ્રભુતા પ્રકાશે. ૭

પ.પૂ.આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ મહારાજ દ્વારા લખાયેલ પુસ્તકો

- દરિસન તરસીએ ભા. ૧-૨
(ભાગવતી સાધનાની સસૂત્ર વ્યાખ્યા)
- ‘બિહુરત જાયે પ્રાણ’
(પૂજ્યપાદ સિદ્ધર્ષિ મહારાજ કૃત જિનસ્તવના પર સંવેદના)
- ‘સો હી ભાવ નિર્ગન્ય’
(સમાધિશતક, કડી ૧ થી ૩૦ ઉપર વિવેચના)
- ‘આપ હી આપ ભુગ્ગય’ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(સમાધિશતક, કડી ૩૧ થી ૫૧ ઉપર વિવેચના)
- ‘આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાયે’
(ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૫મા સભિકબુ અધ્યયન ઉપર સંવેદના)
- ‘મેરે અવગુન ચિત ન ઘરો’ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(કુમારપાળ ભૂપાળ કૃત ‘આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા’ પર સંવેદના)
- ઋષભ જિનેસર પ્રીતમ માહરો રે
(શ્રી આનંદઘનજી મહારાજની સ્તવનાઓ પર સંવેદના) (સ્તવન-૧ થી ૫)
- પ્રભુનો પ્યારો સ્પર્શ
(પરમ પાવન શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર (૧ થી ૪) પરની વાચનાઓ)
- આત્માનુભૂતિ
(યોગપ્રદીપ, જ્ઞાનસાર આદિ ગ્રન્થો તથા પૂ. ચિદાનંદજી મહારાજનાં પદોમાં મળતાં સાધના-સૂત્રો પર વિશ્લેષણ)
- અસ્તિત્વનું પરોઢ
(હૃદયપ્રદીપ પદ્ત્રિંશિકા પર સ્વાધ્યાય)
- અનુભૂતિનું આકાશ
(પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજની અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જગય પર અનુપ્રેક્ષા)
- રોમે રોમે પરમસ્પર્શ
(દેવાધિદેવ પ્રભુ મહાવીરની સાડાબાર વરસની લોકોત્તર સાધનાની આંતર કથા)
- પ્રભુના હસ્તાક્ષર
(પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં કેટલાંક સાધનાસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ
(ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ વિશેનો શાસ્ત્રીય સન્દર્ભો સાથેનો સ્વાધ્યાય)
- પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે
(નવપદ સાધના)
- એકાન્તનો યેભવ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(સ્મરણ યાત્રા)
- રસો યે સઃ
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કૃત શ્રી અભિનન્દન જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- સાધનાપથ
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કૃત શ્રી સુવિધિનાથ જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)

આચાર્ય શ્રી ઐકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલિ

પ્રભુવાણી પ્રસાર સ્થંભ - ૧,૧૧,૧૧૧

- શ્રી સમસ્ત વાવ પથક જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. સંઘ - ગુરુમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા સ્મૃતિ
- શેઠશ્રી ચંદુલાલ કકલચંદ પરીખ પરિવાર. વાવ-બનાસકાંઠા.
- શ્રી સિદ્ધગિરિ ચાતુર્માસ આરાધના (સં. ૨૦૫૭) દરમ્યાન થયેલ જ્ઞાનખાતાની આવકમાંથી. હસ્તે : શેઠશ્રી ધુડાલાલ પુનમચંદ હેક્કડ પરિવાર. જૂના ડીસા-બનાસકાંઠા.
- શ્રી ધર્મોત્તેજક પાઠશાળા શ્રી ઝીંઝુવાડા જૈન સંઘ. ઝીંઝુવાડા.
- શ્રી સુઈગામ જૈન સંઘ. સુઈગામ (વાવ પથક) બનાસકાંઠા.
- શ્રી વાંકડિયા વડગામ જૈન સંઘ. વાંકડિયા વડગામ.
- શ્રી ગરાંબડી જૈન સંઘ. ગરાંબડી (વાવપથક) બનાસકાંઠા.
- શ્રી રાંદેર રોડ જૈન સંઘ - સુરત.
- શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ - પાર્લા (ઈસ્ટ), મુંબઈ.
- શ્રી આદિનાથ તપાગચ્છ શ્વેતામ્બર જૈન સંઘ, કતારગામ-સુરત.

પ્રભુવાણી પ્રસાર અનુભોદક - ૩૧,૧૧૧

- શ્રી મોરવાડા જૈન સંઘ, મોરવાડા (વાવ પથક) બનાસકાંઠા
- શ્રી ઉમરા જૈન સંઘ, સુરત.
- શ્રી શત્રુંજય ટાવર જૈન સંઘ, સુરત.
- શ્રી ચૌમુખજી પાર્શ્વનાથ જૈન મંદિર ટ્રસ્ટ,
- શ્રી જૈન શ્વેતાંબર તપાગચ્છ સંઘ - ગઢસિવાના (રાજ.)

પ્રભુવાણી પ્રસાર ભક્ત - ૧૫,૧૧૧

- શ્રી દેશલપુર (કંઠી) અજીતનાથ જૈન દેરાસર (શ્રી પાશ્વચંદ્ર ગચ્છ જૈન સંઘ) કચ્છ-ગુજરાત. મુનિરાજશ્રી ભુવનચન્દ્રજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી.
- પૂજ્ય મુનિશ્રી ભુવનચન્દ્રજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી શ્રી પાર્શ્વચન્દ્રસૂરિશ્વર ગચ્છ સંઘ - ધ્રાંગધ્રા (ગુજરાત.)